

GEZINSBELEID IN EEN INTERNATIONAAL KADER

Een vergelijking tussen tien landen

- eindrapport -

Drs. J. Stouten
Drs. M. van Gent
Dr. M. Gemmeke

Amsterdam, april 2008
RegioPlan publicatienr. 1674

RegioPlan Beleidsonderzoek
Nieuwezijds Voorburgwal 35
1012 RD Amsterdam
Tel.: +31 (0)20 - 5315315
Fax : +31 (0)20 - 6265199

Onderzoek, uitgevoerd door RegioPlan
Beleidsonderzoek in opdracht van het
programmaministerie voor Jeugd en Gezin.

INHOUDSOPGAVE

1	Inleiding	1
1.1	Aanleiding	1
1.2	Opzet van het onderzoek.....	1
1.3	Leeswijzer	5
DEEL I	Thematische verkenning	7
2	Inkomen	9
	Maatregelen en uitgaven	9
3	Arbeid en zorg	15
3.1	Samenvatting beleidsmaatregelen.....	15
3.2	Effectiviteit van beleid op het gebied van arbeid en zorg ..	19
4	Sociaal-cultureel beleid	25
4.1	Beleidsmaatregelen	25
4.2	Invloed van beleid op geboortecijfers	27
5	Welzijn van kinderen	31
5.1	Nationaal beleid	31
5.2	Voorbeelden van projecten	34
6	Nabeschouwing	37
6.1	Gezinsbeleid in tien landen.....	37
6.2	Conclusie per thema van gezinsbeleid	42
DEEL II	Landenverkenning	47
7	Drie verdiepende essays	49
7.1	Family policy in the UK	49
7.2	Family policy in Denmark.....	57
7.3	Gezinsbeleid in Duitsland	63
8	Overzicht gezinsbeleid tien landen	69
8.1	België	70
8.2	Denemarken.....	76
8.3	Duitsland	81
8.4	Finland	85
8.5	Frankrijk	90
8.6	Nederland.....	96
8.7	Noorwegen.....	101

8.8	Verenigd Koninkrijk	107
8.9	Verenigde Staten	113
8.10	Zweden	117
Literatuurlijst	123

1 INLEIDING

1.1 Aanleiding

Sinds begin 2007 heeft Nederland een apart programmaministerie voor Jeugd en Gezin dat is ondergebracht bij het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS). Het ministerie heeft als motto dat 'Alle kinderen en jongeren kansen moeten krijgen om zich goed te ontwikkelen, ongeacht culturele achtergrond of handicap.' Het beleidsprogramma kent vijf voorwaarden voor de goede ontwikkeling van kinderen. 'Kinderen moeten:

- gezond opgroeien;
- veilig opgroeien;
- een steentje bijdragen aan de maatschappij;
- talenten ontwikkelen en plezier hebben;
- goed voorbereid zijn op de toekomst.'

Om deze voorwaarden goed te kunnen realiseren wil het ministerie, naast het algemene beleidsprogramma, in een nog op te stellen nota het gezinsbeleid vaststellen. Het ministerie is in de voorbereiding van de nota te rade gegaan bij experts op het gebied van gezinsbeleid en heeft Regioplan Beleidsonderzoek gevraagd een verkennend onderzoek uit te voeren dat in beeld brengt hoe het gezinsbeleid in een aantal andere landen is vormgegeven. Het onderzoek heeft als doel de plaats van Nederland met betrekking tot het gezinsbeleid te bepalen en een idee te krijgen waar kansen en mogelijkheden liggen voor de nieuwe nota.

Hieronder bespreken we eerst de opzet van het onderzoek. We gaan in op de onderzoeksvragen, de afbakening van het onderzoek en de methode van onderzoek. Vervolgens komt de opbouw van het rapport aan de orde.

1.2 Opzet van het onderzoek

1.2.1 Onderzoeksvragen

De centrale vraag van dit onderzoek luidt als volgt:

Wat is het gezinsbeleid van de verschillende landen en welke kansen en mogelijkheden vloeien voort uit deze vergelijking voor het Nederlandse gezinsbeleid?

De volgende deelvragen worden beantwoord:

1. Welke instrumenten voor gezinsbeleid worden in Nederland, België, Denemarken, Duitsland, Finland, Frankrijk, Noorwegen, Zweden, de Verenigde Staten en Engeland ingezet?
2. Wat is de effectiviteit van deze instrumenten?
3. Hoe verhouden de tien landen zich ten opzichte van elkaar?
4. Wat zijn kansen en mogelijkheden voor het Nederlandse gezinsbeleid?

1.2.2 Afbakening

De afbakening van het onderzoek heeft betrekking op de gekozen thema's en de gekozen landen.

Onder gezinsbeleid wordt in dit onderzoek beleid verstaan gericht op het wegnemen van belemmeringen voor het starten van een gezin met behoud van de mogelijkheid van (arbeids)participatie, en beleid gericht op het welzijn van kinderen. Binnen deze omschrijving van gezinsbeleid zijn, in overleg met de opdrachtgever, aan de hand van de indeling van Kaufmann (Gerlach, 2004) de volgende thema's benoemd:

1. Inkomen
2. Arbeid en zorg
3. Sociaal-cultureel beleid
4. Welzijn van kinderen

Voor het bepalen van de effectiviteit van het beleid is voor drie doelen van gezinsbeleid gekozen, waarbinnen naar een aantal specifieke maatregelen is gekeken. Allereerst is gekeken naar beleid gericht op het stimuleren van zorgtaken door vaders, namelijk een betaald vadersdeel binnen het ouderschapsverlof. Ten tweede naar beleid dat zich richt op het bevorderen van de arbeidsparticipatie van moeders, namelijk effecten van ouderschapsverlof en kinderopvang. Tot slot is gekeken naar de effecten van beleid op geboortecijfers.

Vervolgens is een keuze gemaakt voor het inventariseren van het beleid in tien verschillende landen. Deze landen zijn gekozen op basis van de indeling van Esping-Andersen (1990). Hij heeft een onderverdeling gemaakt in verschillende typen welvaartsstaten waar ook verschillend gezinsbeleid bij hoort. Vanzelfsprekend is de beschreven typologie een vereenvoudiging van de werkelijkheid en doet zij niet volledig recht aan de complexiteit en veelzijdigheid van gezinsbeleid in de genoemde landen. Hoewel de typologie minder geschikt is als verklaringsmodel, is zij wel bruikbaar om gezinsbeleid in een internationale context te plaatsen.

De volgende regimes zijn te onderscheiden:

1. Het *sociaal-democratisch regime* wordt gekenmerkt door een universele overheidssteun aan gezinnen, een hoog niveau van ondersteuning voor werkende ouders, en een groot engagement ten opzichte van de gelijkheid tussen mannen en vrouwen. Dit regime karakteriseert de politiek in de

- Scandinavische landen: Denemarken, Finland, Noorwegen en Zweden.
2. Het *conservatieve regime* wordt gekenmerkt door een gemiddeld niveau van ondersteuning aan gezinnen, een ondersteuning die veelal afhangt van de tewerkstellingsstatus van de ouders en die eerder is ingegeven door een vrij traditionele kijk op de taakverdeling binnen het gezin. Dit regime karakteriseert de gezinspolitiek in Noordwest-Europa waaronder België, Frankrijk, Duitsland en Nederland.
 3. Het *liberaal regime* wordt gekenmerkt door een laag niveau van steun aan gezinnen, een steun die eerder gericht is op gezinnen met grotere noden en die in veel gevallen inkomensgebonden is. Er wordt tevens veel ruimte gelaten voor het privé-initiatief, onder meer op het vlak van kinderopvang. Dit regime karakteriseert vooral de politiek van Angelsaksische landen waaronder het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten.
 4. Het *Zuid-Europese regime* wordt gekenmerkt door een hoge graad van fragmentatie en een mengeling van universele en private diensten en voordelen. Opmerkelijk aan dit regime is het ontbreken van een nationaal gegarandeerd minimuminkomen. Het beleid in Griekenland, Italië, Portugal en Spanje kan hier worden ondergebracht.

Er is voor gekozen landen mee te nemen uit de eerste drie regimes, omdat daar met name uitgebreid gezinsbeleid wordt gevoerd dat voor Nederland interessante informatie oplevert. Landen in het Zuid-Europese regime kennen minder omvangrijk beleid voor gezinnen en zijn daarom niet meegenomen. De volgende landen worden vergeleken: België, Denemarken, Finland, Frankrijk, Noorwegen, Nederland, Zweden, Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten.

1.2.3 Onderzoeksmethoden

De informatie over het beleid in verschillende landen en de effectiviteit ervan is allereerst verzameld aan de hand van een literatuurstudie. Vervolgens zijn alle maatregelen per thema samengevat in landentabellen. Elk land heeft een eigen tabel waarin het beleid is weergegeven. Voorafgaand daaraan wordt een korte inleiding op deze tabellen gegeven. Hierin wordt de politieke en culturele context van het beleid geschetst.

Tot slot is aan experts op gezinsbeleid in drie landen gevraagd om een essay te schrijven over het beleid in hun land. Deze essays bieden een verdieping op de samenvatting van het beleid. Hieronder worden de verschillende methoden nader toegelicht.

Literatuurstudie

Voor de vergelijking van de maatregelen binnen het gezinsbeleid in de verschillende landen is allereerst gebruikgemaakt van de MISSOC-website, Mutual Information System on Social Protection, van de Europese Unie.¹ Dit is een database waarin sociaal beleid van verschillende landen wordt

¹ http://ec.europa.eu/employment_social/spsi/missoc_en.htm

vergeleken. Aanvullend zijn websites en beleidsplannen van regeringen van de betreffende landen bekeken, voor zover beschikbaar en in een toegankelijke taal geschreven (Nederlands, Duits of Engels). Ook is gekeken naar literatuur die landen op bepaalde thema's vergelijkt.

Het gebruik van de hierboven beschreven methode heeft een aantal consequenties. De vergelijkende literatuur laat vaak niet de meest actuele ontwikkelingen zien. Daarnaast geldt dat niet op alle thema's vergelijkend onderzoek beschikbaar is. Met name over verlofregelingen, financiële tegemoetkomingen, kinderopvang et cetera is veel informatie beschikbaar. Op andere thema's, zoals het welzijn van kinderen en sociaal-cultureel beleid, zijn minder vaak vergelijkende studies beschikbaar. Aanvullend is daarom op deze thema's gezocht naar voorbeelden van beleid, eventueel in de vorm van projecten of van lokaal beleid. Daarbij is aan de drie essayisten gevraagd op deze thema's good practices in hun eigen land te benoemen. Deze methode geeft wel meer actuele informatie, maar is minder volledig dan het bestuderen van vergelijkend onderzoek, omdat bijvoorbeeld niet voor elk land de informatie in een toegankelijke taal beschikbaar is.

Zoals gezegd zijn ook de effectiviteitsstudies gebaseerd op literatuuronderzoek. Gezien de omvang van het onderzoek was het niet mogelijk voor elke maatregel een uitputtende literatuurstudie uit te voeren. De passages over effectiviteit moeten dan ook worden gelezen als indicatief; ze geven op hoofdlijnen een beeld van de mogelijke effecten die beleidsmaatregelen hebben. De volgende keuzes zijn gemaakt. De effectiviteit is met name bepaald aan de hand van onderzoeksliteratuur waarin vergelijkingen tussen zo veel mogelijk landen worden gemaakt. Daarnaast is gekozen voor publicaties van een aantal gerenommeerde onderzoeksinstituten, waarin zo veel mogelijk bestaande literatuur bij elkaar werd gebracht.

Essays

In drie van de onderzoekslanden is de verkenning van het beleid aangevuld met een verdieping. Om deze verdieping zo breed mogelijk te houden is gekozen uit elk van de beleidstradities van Esping-Andersen een land te kiezen. Voor het sociaal-democratische regime is Denemarken gekozen, voor het conservatieve regime Duitsland en voor het liberale regime Engeland. Aan de hand van een format dat met de opdrachtgever is overeengekomen, zijn door drie specialisten in drie verschillende landen de volgende elementen nader ingekleurd:

- De context waarbinnen instrumenten worden ingezet (in hoeverre passen de beleidsinstrumenten in de beleidstraditie (zie Esping-Andersen) en de 'culturele' omgeving? Bestaat er discussie over de inzet van instrumenten en waar bestaat deze discussie uit?).
- De werking van instrumenten voor gezinsbeleid (wat is bekend over de effecten van instrumenten? Waarvan kan Nederland leren? Waarvoor moet Nederland gewaarschuwd zijn?).

De meerwaarde van deze essays is dat er niet alleen verdieping plaatsvindt, maar ook dat het beleid in een aantal landen wordt *beoordeeld* door een lokale deskundige. Om zo veel mogelijk profijt te hebben van deze verdieping is ervoor gekozen om de studie uit te voeren voor drie landen, die elk in een verschillende beleidstraditie kunnen worden geplaatst, namelijk de sociaal-democratische, de conservatieve en de liberale.

1.3 Leeswijzer

Het rapport is opgebouwd uit twee delen. Het eerste deel bevat de vier hoofdstukken die de vier thema's behandelen: inkomen, arbeid en zorg, sociaal-cultureel, en welzijn van kinderen. In deze hoofdstukken wordt eerst samengevat wat er aan beleid is in de tien landen en welke positie Nederland inneemt binnen de landen. Vervolgens wordt, afhankelijk van het thema, gekeken naar wat bekend is over de effectiviteit van bepaalde maatregelen of naar voorbeelden van projecten die in diverse landen worden uitgevoerd. Na de hoofdstukken over de beleidsthema's volgt een hoofdstuk over gezinsvriendelijkheid van beleid. Dit hoofdstuk is te lezen als een samenvatting van de vier eerdere hoofdstukken. De verschillende landen worden ten opzichte van elkaar gescoord en er wordt gekeken wat de positie is van Nederland.

In het concluderende hoofdstuk worden de keuzemogelijkheden die Nederland heeft samengevat, de blinde vlekken in het Nederlandse beleid opgespoord en mogelijke richtingen voor beleid gegeven.

In het tweede deel van het onderzoek worden de drie essays over Denemarken, Duitsland en het Verenigd Koninkrijk weergegeven en de tabellen met de maatregelen per land.

Het onderzoek is te karakteriseren als 'work in progress'. In overleg met de opdrachtgever is er gedurende het onderzoek bijvoorbeeld voor gekozen op sommige thema's, waarop weinig nationaal beleid wordt gevoerd, voorbeelden en ideeën aan te dragen die mogelijkheden bieden voor het vormgeven van beleid. Het rapport laat zien wat andere landen aan nationaal beleid hebben en geeft een indruk van de mogelijkheden en de beperkingen van dit beleid. Het is nadrukkelijk niet de bedoeling bepaalde keuzes voor te schrijven, maar wel om te laten zien welke keuzemogelijkheden er zijn en waarmee in het maken van keuzes rekening moet worden gehouden.

DEEL 1

Thematische verkenning

2 INKOMEN

Het eerste thema in de vergelijking van gezinsbeleid is inkomen. Onder het beleidsthema inkomen vallen alle toeslagen en belastingmaatregelen die specifiek aan gezinnen zijn voorbehouden. Bij de inventarisatie van dit type beleid is in dit onderzoek gekeken naar directe toeslagen voor gezinnen, en niet naar indirecte uitgaven die ten goede komen aan gezinnen (zoals de financiering van onderwijs). Ook tegemoetkomingen via de sociale zekerheid zijn, voor zover het geen specifiek beleid voor gezinnen betreft, buiten beschouwing gelaten. Een deel van de financiële maatregelen, zoals tegemoetkoming in kinderopvang, wordt in de volgende hoofdstukken besproken. Dit onderwerp valt onder het thema emancipatie, omdat het betrekking heeft op het mogelijk maken van de combinatie van zorg en arbeid. Een vergelijking tussen landen van financieel beleid voor gezinnen is complex. Er zijn diverse bronnen die internationale vergelijkingen maken, maar de uitkomsten van deze studies zijn niet eenduidig. Dat wordt veroorzaakt doordat de studies niet dezelfde financiële maatregelen meenemen in de vergelijking en/of doordat ze andere methoden hanteren. Daarnaast kunnen vertekeningen optreden doordat de vergeleken landen andere beleidskeuzes maken in de wijze waarop gezinnen worden ondersteund. In plaats van directe ondersteuning via een cash benefit kan een land bijvoorbeeld ook ervoor kiezen gezinnen vooral te ondersteunen via algemene sociale voorzieningen. In de meeste studies worden deze algemene voorzieningen niet meegenomen. Tot slot zijn gegevens vaak een aantal jaar oud, waardoor recente beleidswijzigingen niet zijn meegenomen.

Toch is ervoor gekozen het financieel beleid te bespreken. Het is immers een belangrijk onderdeel van het gezinsbeleid en het thema heeft ook een nauwe relatie met andere thema's, zoals welzijn van kinderen. Waar nodig wordt de positie van het Nederlandse beleid toegelicht aan de hand van recente beleidsstukken en beleidsvoornemens, die nog niet in de cijfers zijn opgenomen.

In dit hoofdstuk beschrijven we kort de soorten maatregelen die landen hanteren en bekijken we het beleid gericht op alleenstaande ouders. Tot slot wordt de positie van Nederland bekeken als het gaat om inkomensbeleid voor gezinnen.

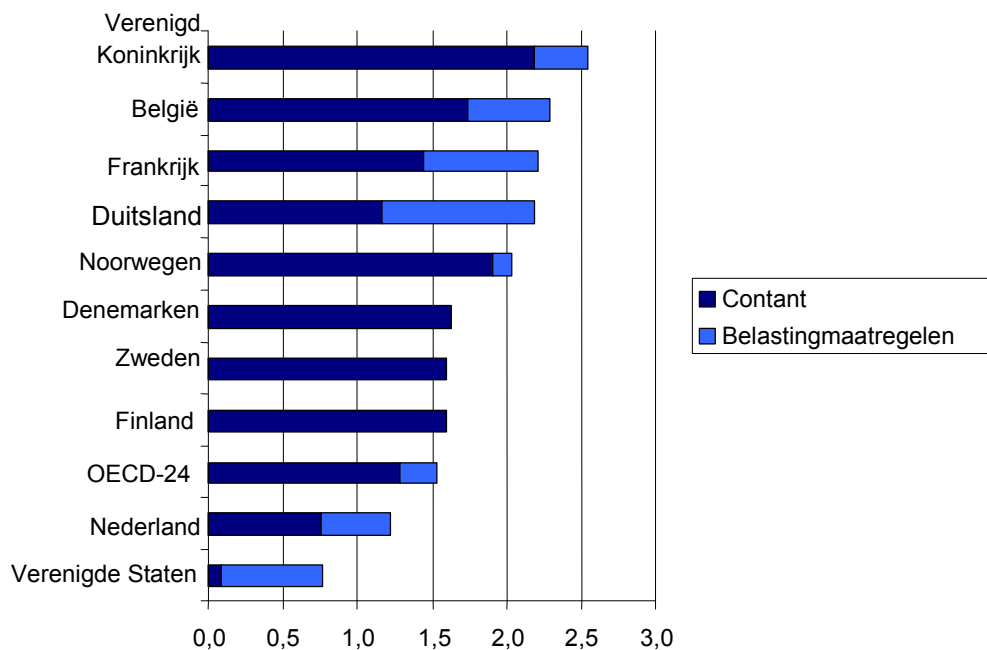
2.1 Maatregelen en uitgaven

Het bedrag dat de bestudeerde landen uitgeven aan financiële ondersteuning van gezinnen (inclusief kosten voor kinderopvang) ligt tussen de 1,4 en 3,9 procent van het Bruto Nationaal Product. Hierin is een stijging waarneembaar binnen de OECD-landen van gemiddeld 1,6 procent van het BNP in 1980 naar 2,2 procent in 2003 (OECD, 2007).

Landen onderscheiden zich qua inkomensbeleid voor gezinnen met name op twee thema's van elkaar: de manier waarop ze financiële ondersteuning geven en de mate waarin de ondersteuning is gericht op alle gezinnen of met name op gezinnen in een achterstandspositie.

De overheid kan op verschillende manieren financiële ondersteuning aan gezinnen geven. Allereerst via belastingen. Gezinnen kunnen bepaalde belastingkortingen krijgen of kunnen kosten voor voorzieningen als aftrekpost opvoeren. Tegemoetkomingen via de belasting maken in Nederland, het Verenigd Koninkrijk, Duitsland, Frankrijk en de Verenigde Staten een belangrijk deel uit van de totale financiële vergoedingen. Nederland kent de kindertoeslag, de alleenstaande-ouderkorting en de combinatiekorting voor werkende ouders (TK 30512, nr. 2). In figuur 2.1 is hiervan een overzicht gegeven. Hierbij moet worden opgemerkt dat de overheidsuitgaven voor kinderen in Nederland in contant geld en belastingmaatregelen sinds 2003 wel zijn gestegen. Dit komt onder meer door de invoering van de Wet kinderopvang en latere aanpassingen daarin en door de invoering van de kindertoeslag (die in 2009 zal overgaan in het kindgebonden budget). Als deze voorzieningen wel zouden zijn meegenomen, zou figuur 2.1 positievere resultaten laten zien voor Nederland, maar dit is echter voor de vergelijking niet noodzakelijk. Andere Europese landen hebben in recente jaren ook beleidsinitiatieven ingevoerd om gezinnen beter te ondersteunen. Ook voor deze landen geldt dat deze nieuwe initiatieven en de uitgaven aan kinderopvang niet zijn opgenomen in de figuur.

Figuur 2.1 Overheidsuitgaven voor gezinnen, voordelen in contant geld en belastingmaatregelen als percentage van het bruto nationaal product, 2003

Bron: OECD (2007), bewerking Regioplan

Naast belastingvoordelen zijn er ook zogenaamde cash benefits die al dan niet inkomensafhankelijk zijn. Vooral in Scandinavische landen zijn deze toeslagen een belangrijk onderdeel van het totale financiële gezinsbeleid (OECD, 2007). Voorbeelden van cash benefits zijn de zogenaamde birth grants (toeslag bij de geboorte van een kind), kinderbijslag en specifieke toeslagen voor arme gezinnen. Deze laatste twee vergoedingen komen in de tien landen het meest voor.

Een ander verschil tussen landen is de mate waarin tegemoetkomingen inkomensafhankelijk zijn. In tabel 2.1 is te zien dat vooral Engeland, de Verenigde Staten en ook Denemarken kiezen voor een grotere ondersteuning aan gezinnen met weinig inkomen. Gezinnen zonder inkomen ontvangen in deze landen bijna drie keer zo veel financiële ondersteuning als gezinnen met een inkomen dat twee keer zo groot is als het gemiddelde inkomen. België, Duitsland en Nederland kennen daarentegen minder toeslagen voor lage inkomens. De ratio, de verhouding in de grootte van de tegemoetkoming tussen gezinnen zonder inkomen en gezinnen die twee keer het gemiddelde inkomen verdienen, is daar dan ook veel kleiner.

Tabel 2.1¹ Financiële ondersteuning aan gezinnen als percentage van het inkomen van de gemiddelde werknemer, 2004

	Inkomsten als percentage van het inkomen van de gemiddelde werknemer %									
	0	25	50	75	100	125	150	175	200	Ratio
België	10,9	7,7	10	10,1	10,1	10,1	10,1	10,1	10,1	1,1
Denemarken	21,6	21,6	21,6	14	11,1	8,6	7,5	7,5	7,5	2,9
Finland	17,9	17,9	17,9	12,3	8,1	8,1	8,1	8,1	8,1	2,2
Frankrijk	12,9	14,0	14,0	6,0	5,1	6,3	7,5	8,6	9,1	1,4
Duitsland	9,2	9,2	9,2	9,7	9,4	9,6	9,5	9,5	9,7	0,9
Nederland	4,9	4,9	7,3	6,5	5,0	5,0	5,0	5,0	4,7	1
Noorwegen	14,5	14,5	8,1	6,4	6,4	6,4	6,4	6,4	6,4	2,3
Zweden	12,4	12,4	12,4	8,0	7,4	7,4	7,4	7,4	7,4	1,7
Verenigd Koninkrijk	18,6	18,6	23,9	20	11,5	7,0	7,0	7,0	7,0	2,7
Verenigde Staten	29,7	24,6	24,7	16,5	11,2	10,6	10,6	10,6	10,6	2,8

Bron: OECD (2007)

Een belangrijk doel van financiële ondersteuning aan gezinnen is om te voorkomen dat kinderen opgroeien in armoede. In een recent onderzoek van The Social Protection Committee van de Europese Commissie (2008) is een vergelijking gemaakt van armoede onder kinderen tussen de verschillende landen van de Europese Unie. Ook de invloed van overheidsbeleid wordt

¹ Deze tabel moet als volgt worden gelezen: in de bovenste rij staat aangegeven wat een gezin aan inkomsten heeft als percentage van het loon van een gemiddelde werknemer. Vervolgens staat in de andere rijen daaronder per land aangegeven hoeveel ondersteuning iemand ontvangt, ook in percentage van het gemiddelde loon. Iemand die in België 25% van het loon van een gemiddelde werknemer verdient, krijgt 7,7% aan financiële ondersteuning van het loon van een gemiddelde werknemer.

hierin meegenomen. Hieruit blijkt dat het *totale* Nederlandse sociale beleid met betrekking tot financiële vergoedingen het risico op armoede voor kinderen met 42 procent vermindert. Hiervan is ongeveer twintig procent de impact van specifieke tegemoetkomingen voor gezinnen.² Nederland bevindt zich hiermee binnen de tien landen uit de vergelijking in de middenmoot. In Zweden, Frankrijk, Finland en Denemarken is de impact van specifieke toeslagen voor gezinnen groter. In de andere landen ongeveer vergelijkbaar. Het percentage kinderen dat risico loopt op armoede is in Nederland zestien procent. In Finland, Zweden en Denemarken ligt het percentage lager, rond de tien procent. In Engeland en België ligt het hoger. De overige landen uit de vergelijking kennen een vergelijkbaar percentage. Als wordt gekeken naar alle landen van de EU-25 heeft Nederland gemiddeld een lager percentage kinderen dat het risico loopt op armoede.

Alleenstaande ouders

Specifieke aandacht verdienen de maatregelen voor alleenstaande ouders. België, Denemarken, Finland, Noorwegen, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk hebben financieel beleid voor alleenstaande ouders. In deze landen krijgen alleenstaande ouders extra financiële ondersteuning. Noorwegen heeft van de bestudeerde landen het meest uitgebreide systeem. Alleenstaande ouders kunnen daar bijvoorbeeld gebruikmaken van een toeslag om een opleiding te volgen, zodat ze weer aan het werk kunnen. Ook hebben ze recht op het gebruik van kinderopvang terwijl ze een opleiding volgen. In Nederland is er een alleenstaande-ouderkorting via de belasting voor alleenstaande ouders met kinderen tot 27 jaar. Daarnaast is er een aanvullende alleenstaande-ouderkorting voor alleenstaande werkende ouders met een kind tot zestien jaar (TK 30.512, nr 2).

2.1.1 De positie van Nederland

Als het gaat om uitgaven aan gezinnen neemt Nederland gemiddeld een lage positie in. In 2003 gaf Nederland 1,2 procent van het bruto nationaal product uit aan belastingvoordelen en cash benefits voor gezinnen, het kleinste percentage van de landen in de vergelijking. Hierbij is wel van belang te vermelden dat Nederland wordt vergeleken met negen andere landen waarvan een groot deel juist zeer uitgebreide voorzieningen kent. Als Nederland zou worden afgezet tegen alle landen in Europa zou Nederland een andere positie innemen.

Zoals gezegd, is een aantal recente beleidswijzigingen niet in het overzicht meegenomen. De verwachting is dan ook dat recentere cijfers een hoger percentage van het bruto nationaal product zullen weergeven. Daarnaast is nog belangrijk te vermelden dat Nederland, meer dan andere landen, toeslagen voor gezinnen kent die worden verstrekt via de sociale zekerheid. Deze toeslagen zijn niet opgenomen in bovenstaande cijfers. Dit geldt overigens ook

² Hierbij zijn andere uitgaven die ten goede komen aan gezinnen, zoals belastingvoordelen in relatie tot het aantal kinderen per huishouden en huisvestingvergoedingen, niet meegenomen.

voor andere landen die toeslagen via de sociale zekerheid verrekenen. Tot slot kan worden geconcludeerd dat de ondersteuning voor gezinnen in Nederland volgens de cijfers van het OECD niet sterk inkomensafhankelijk is. Gezinnen met een gezinsinkomen van twee keer modaal krijgen evenveel toeslagen als gezinnen met een modaal inkomen of een inkomen lager dan modaal.

3 ARBEID EN ZORG

Het tweede thema in de vergelijking van gezinsbeleid is arbeid en zorg. Hieronder valt al het beleid dat betrekking heeft op de combinatie van arbeid en zorg door ouders. De onderwerpen die binnen dit thema in dit onderzoek worden behandeld, zijn regelingen en vergoedingen die te maken hebben met het combineren van zorg en arbeid, namelijk verlofregelingen en kinderopvang.

In dit hoofdstuk wordt allereerst een vergelijkend overzicht gepresenteerd van het beleid dat verschillende landen voeren. Vervolgens wordt de reikwijdte van de verschillende maatregelen beschreven en wordt de positie van Nederland vergeleken met die van de andere landen. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een beschrijving van de effectiviteit van drie maatregelen. Ten eerste het effect van een vaderdeel binnen het ouderschapsverlof op het verrichten van zorgtaken door vaders en ten tweede en ten derde de effecten van ouderschapsverlof en kinderopvang op de arbeidsmarktparticipatie van moeders. Deze thema's zijn aan de hand van de indeling van Kaufmann (Gerlach, 2004) vastgesteld (zie ook hoofdstuk 1).

3.1 Samenvatting beleidsmaatregelen

3.1.1 Verlofregelingen

In de vergelijking van nationaal beleid op het gebied van arbeid en zorg zijn allereerst de verlofregelingen van verschillende landen vergeleken. De meeste landen kennen verschillende soorten verlofregelingen: zwangerschapsverlof of moederschapsverlof, ouderschapsverlof en een vorm van calamiteitenverlof/zorgverlof zijn het meest voorkomend. Niet alle landen kennen een specifiek zwangerschapsverlof zoals Nederland dat kent. Vaak valt dit onder moederschapsverlof of ouderschapsverlof waarbij de moeder recht heeft om rondom de bevalling een bepaald aantal weken verlof op te nemen.

De definities van de in dit hoofdstuk genoemde soorten verlof zijn als volgt:

- *Maternity leave* (zwangerschapsverlof/moederschapsverlof): verlof voor de moeder rondom de geboorte van het kind.
- *Paternity leave* (vaderschapsverlof): verlof voor de vader na de geboorte van het kind.
- *Parental leave* (ouderschapsverlof): verlof voor beide ouders. Dit verlof kan aan het gezin worden toegewezen of aan beide ouders een individuele periode of een combinatie hiervan.
- *Leave for sick children* (Zorgverlof/calamiteitenverlof): Verlof om voor een ziek kind te zorgen.

Ouderschapsverlof heeft zich ontwikkeld sinds de jaren zeventig en inmiddels kennen ongeveer 130 landen deze vorm van verlof, waaronder alle landen van de Europese Unie. Ontwikkelingen die zich de laatste jaren in ouderschapsverlof voordoen, zijn vooral het toepassen van verlof op adoptie en het instellen van het specifieke verlof voor vaders of het uitbreiden daarvan (Kammerman, 2000). Daarnaast kent Nederland, als een van de eerste landen, sinds kort een systeem waarbij er geen sprake is van een collectief arrangement voor verlof, maar waarbij individueel wordt gespaard voor ouderschapsverlof.

Ouderschapsverlof onderscheidt zich tussen landen op vier thema's: duur, betaling, individueel of familiegericht, en flexibiliteit (DTI, 2006). De verschillen in de eerste twee kenmerken, duur en betaling, spreken voor zich. Voor de totale duur van het verlof geldt dat een verlof van tussen de negen en vijftien maanden gemiddeld is. Langer dan vijftien maanden is, in binnen de Europese Unie, een lang verlof. De betaling varieert van onbetaald tot honderd procent. Ook hier zijn combinaties mogelijk. Een deel van het verlof is dan bijvoorbeeld volledig betaald en een deel op eigen kosten.

Het verschil tussen individueel verlof en familieverlof betreft het toewijzen van het verlof. In sommige landen is verlof een familierecht waarbij de totale periode van verlof aan beide ouders wordt toegewezen en ze zelf mogen bepalen hoe ze het verdelen. In andere landen is verlof een individueel recht; zowel de vader als de moeder krijgen een bepaalde periode ouderschapsverlof. Er zijn ook landen die een combinatie maken van familie en individueel verlof. Een deel van het verlof is dan gezamenlijk. Daarnaast is een deel specifiek voor de vader en een deel voor de moeder. Dit gebeurt ook vaak om vaders te stimuleren zorgtaken te vervullen en ze zo in een vroeg stadium bij de opvoeding van hun kind te betrekken.

Het derde onderscheidende kenmerk van verlof is flexibiliteit. Flexibiliteit van verlof kan verschillende vormen aannemen (DTI, 2006):

- keuze voor opnemen verlof tot een bepaalde leeftijd van het kind;
- keuze tussen alles in een keer opnemen of kortere blokken;
- keuze voor het opnemen van aanvullend verlof;
- keuze tussen korte periode tegen hoge vergoeding of langere periode tegen lagere vergoeding.

Zorgverlof/calamiteitenverlof

Voor zorgverlof of calamiteitenverlof geldt dat vanuit de Europese Unie werknemers het recht hebben vrij te krijgen voor dringende familie zaken. De betaling en duur voor dit verlof zijn niet vastgelegd en variëren dan ook tussen landen. Met name Zweden, Noorwegen en Nederland kennen een uitgebreid calamiteitenverlof. In Zweden krijgen ouders 120 dagen tachtig procent doorbetaald en in Noorwegen zijn tien dagen per ouder volledig doorbetaald. In Nederland krijgen ouders twee keer het aantal uur dat ze per week werken zorgverlof, tegen zeventig procent van hun salaris. Het Nederlandse verlof is overigens niet specifiek bedoeld om voor zieke kinderen te zorgen, maar ook voor bijvoorbeeld een zieke partner.

3.1.2 Kinderopvang

Naast verlof is ook een vergelijking gemaakt tussen de voorzieningen en vergoedingen op het gebied van kinderopvang. Op hoofdlijnen zijn er in nationaal beleid twee doelen te onderscheiden als het gaat om het faciliteren van kinderopvang: het mogelijk maken dat ouders kunnen werken en het bijdragen aan de ontwikkeling van het kind. Vooral in de Scandinavische landen ligt de nadruk ook sterk op dit laatste aspect van opvang.

Een aantal landen benadrukt in haar opvangbeleid daarnaast de keuzevrijheid van ouders. Deze landen bieden óf een plek in de opvang óf een vergoeding voor de ouder die thuisblijft om voor het kind te zorgen. Voorbeelden hiervan zijn Frankrijk, Duitsland en Noorwegen. Dit bedrag is een percentage van de kosten van gemeentelijke opvang, een percentage van het inkomen of een vast bedrag per maand. In Finland is het bijvoorbeeld driehonderd euro per maand. In alle landen in de vergelijking is een vorm van kinderopvang beschikbaar voor werkende ouders. Vaak is deze opvang lokaal georganiseerd, maar zijn er landelijk kwaliteitseisen gesteld en wordt ook de vergoeding voor de opvang landelijk geregeld. Hoe deze opvang is georganiseerd wisselt. In bijvoorbeeld Noorwegen en Zweden is het een taak van gemeenten. In Nederland en het Verenigd Koninkrijk is het een taak van de private sector. Er zijn bepaalde landen waar kinderen wettelijk recht hebben op een plek in de opvang, zoals Noorwegen.

Een aantal landen stemt de periode van ouderschapsverlof af op de toegang tot kinderopvang. In bijvoorbeeld Zweden en Denemarken is dit zo (DTI, 2006). In Zweden hebben kinderen van één jaar recht op een plek in de gemeentelijke opvang. Na dat jaar eindigt het verlof van de ouders in principe. Bijna elk land kent een tegemoetkoming in de kosten voor kinderopvang. Deze is bijna altijd inkomensafhankelijk. In sommige gevallen wordt deze tegemoetkoming via de belasting uitbetaald. In Zweden is de *prijs* van de opvang inkomensafhankelijk. Ouders betalen daar één procent van hun inkomen voor opvang van één kind.

3.1.3 Flexibele uren en parttime werken

Tot slot is gekeken welk beleid er is over flexibele uren en parttime werken. Zes van de tien landen (zie hoofdstuk 6) hebben landelijk beleid op dit gebied. Meestal houdt dit in dat men bij de werkgever flexibele uren of parttime werk mag vragen. De werkgever mag dit alleen weigeren als hier een dringende bedrijfsmatige reden voor is. Een paar landen kent een leeftijdsgrens voor recht op parttime werken; er is alleen recht zo lang het kind onder een bepaalde leeftijd is. In Frankrijk mogen alleen ambtenaren om familieredenen vragen om parttime werk.

3.1.4 De positie van Nederland

Gezien de vele soorten verlof en de verschillende onderdelen van verlof, lengte, duur, toekenning en flexibiliteit is het lastig een goede vergelijking te

maken tussen ‘slechts’ tien landen. In onderstaande tabel worden de verschillende landen ten opzichte van elkaar gescoord op recht op verlof, betaling van de verschillende soorten verlof en de totale lengte van het verlof. Een gemiddelde lengte van verlof is een lengte van tussen de negen en vijftien maanden. Lang verlof is langer dan vijftien maanden.

Tabel 3.1 Verschillende soorten verlof naar recht en betaling

	Moeder- schapsverlof	Vader- schapsverlof	Ouder- schapsverlof	Totale lengte van verlof
België	+++	+++	++	Gemiddeld
Denemarken	+++	+++	+++	Gemiddeld
Finland	+++	+++	+++	Lang
Frankrijk	+++	+++	++	Lang
Duitsland	+++	x	+++	Lang
Nederland	+++	+++	+	Kort
Noorwegen	+++	+ ¹	+++	Lang
Zweden	x	+++	+++	Gemiddeld
VK	++	++	+	Lang
VS	x	x	x	N.v.t.

x = geen recht op verlof.

+ = recht, maar onbetaald.

++ = recht tegen standaardbedrag of een betaling van minder dan vijftig procent van de inkomsten.

+++ = recht op verlof tegen een tarief hoger dan vijftig procent van de inkomsten.

Bron: DTI (2007)

In vergelijking met de andere landen kent Nederland een totale periode van verlof (ouderschapsverlof voor beide ouders plus zwangerschapsverlof) die zich qua lengte aan de onderkant van het gemiddelde bevindt, namelijk negen maanden. Een relatief groot deel hiervan, zes maanden, is onbetaald. Als het gaat om flexibiliteit is het Nederlandse ouderschapsverlof redelijk flexibel. In principe wordt het verlof gedurende een half jaar opgenomen en voor de helft van de werktijd.² In overleg met de werkgever kan het verlof meer flexibel worden opgenomen.

Landen als Noorwegen, Frankrijk, Duitsland, Finland en het Verenigd Koninkrijk kennen een vrij lang verlof. Hierin zijn echter grote verschillen in de betaling van het verlof. In Noorwegen is het verlof goed betaald, maar bijvoorbeeld in Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk krijgen ouders minder dan vijftig procent van hun inkomen.

Zweden heeft geen zwangerschapsverlof, maar wel een relatief lang ouderschapsverlof dat ook goed betaald is: meer dan vijftig procent van het inkomen.

¹ DTI scoort Noorwegen op vaderschapsverlof met een plusje. Dit heeft waarschijnlijk alleen betrekking op de twee weken die vaders vrij krijgen na de geboorte. In het ouderschapsverlof zit namelijk ook nog een vaderdeel dat tegen tachtig procent wordt betaald.

² www.postbus51.nl.

Als het gaat om zorgverlof/calamiteitenverlof is in Nederland in vergelijking met de andere landen ruim in tijd (twee keer het aantal uur dat iemand per week werkt) en in vergoeding (zeventig procent van het loon). Het Nederlandse verlof mag echter alleen worden opgenomen als er niemand anders is die voor het kind kan zorgen.

Met betrekking tot kinderopvang is de financiële vergoeding in Nederland in vergelijking met de andere landen ruim: twee derde van de kosten wordt sowieso vergoed en de rest afhankelijk van het inkomen. Een onderdeel dat Nederland niet kent en sommige andere landen wel, is een *recht* op een plek in de kinderopvang, vaak op het moment dat het ouderschapsverlof eindigt. Daarnaast ligt de nadruk in Nederland sterker op de opvangfunctie van kinderopvang dan op de educatieve functie.

Bepaalde landen, zoals Frankrijk, Duitsland en Noorwegen, hebben ook een zogenaamde 'home care allowance' een bedrag dat de ouder ontvangt die thuisblijft om voor het kind te zorgen. Soms, bijvoorbeeld in Noorwegen, kunnen ouders dit geld ook gebruiken om hun kind in de private sector op te laten vangen.

3.2 Effectiviteit van beleid op het gebied van arbeid en zorg

In deze paragraaf wordt van een aantal beleidsmaatregelen op het gebied van arbeid en zorg nagegaan wat de effectiviteit van beleid is. Het effect van een vaderdeel binnen betaalde ouderschapsverlof op het verrichten van zorgtaken door vaders en de effecten van kinderopvang en ouderschapsverlof op de arbeidsparticipatie van vrouwen, zijn nader bekeken. Er is opnieuw zo veel mogelijk gebruikgemaakt van internationaal vergelijkende studies, hoewel voor effecten van het betaalde vaderschapsverlof met name Scandinavische literatuur beschikbaar was.

3.2.1 Zorgende vaders

Zoals in de eerste paragraaf is weergegeven hebben alle landen een vorm van ouderschapsverlof, alhoewel met name duur en betaling sterk variëren (zie ook het hoofdstuk over gezinsvriendelijkheid). De doelen van verlof zijn over het algemeen het welzijn van het kind vergroten en ouders in staat stellen zorg en arbeid te combineren. Hieronder wordt aan de hand van een aantal studies bekeken wat de effecten van een specifiek vaderschapsdeel binnen het ouderschapsverlof zijn op het opnemen van verlof door vaders, en het verdelen van zorgtaken over mannen en vrouwen. Hiervoor zijn met name studies beschikbaar vanuit Scandinavische landen waar een specifiek vadersdeel al langer onderdeel van beleid is.

In 2005 heeft Rickard Eriksson de effecten van de tweede 'daddy month' in Zweden beschreven. In Zweden is een deel van het ouderschapsverlof

specifiek voorbehouden aan de vader. Het onderzoek is uitgevoerd door de opname van verlof door vaders te vergelijken voor de groep die onder de nieuwe wet valt met de groep die onder de oude wet viel met andere voorwaarden. Eriksson concludeert dat de tweede vadermaand een positief effect heeft op de opname van verlof. Vaders die recht hebben op deze maand, nemen gemiddeld vaker meer dagen verlof op dan de vaders die dit recht niet hadden. Het gaat hierbij om een verschuiving van het aantal vaders dat minder dan dertig dagen opneemt naar de groep die tussen de dertig en zeventig dagen opneemt. Deze tweede groep is met ongeveer zes procent gestegen.

Voor de totale herzieningsperiode in Zweden (vanaf 1995), dus de invoering van de eerste plus de tweede vadermaand, geldt dat het aantal vaders dat helemaal geen verlof opnam, daalde van 54 procent naar achttien procent. Het aantal dagen dat vaders opnamen, steeg met ongeveer vijftien dagen. Het gemiddeld aantal dagen opgenomen door moeders daalde met twintig dagen (Ekberg, 2006).

Een tweede doel van vaderschapsverlof is het betrekken van vaders bij zorgtaken in de latere levensfasen van kinderen. Er zijn geen Engelstalige studies gevonden die dit effect meten. Alleen Ekberg (2006) gaat hier kort op in. Hij kijkt of vaders die een vaderschapsmaand opnemen, ook later vaker thuisblijven voor een ziek kind. Hij vindt hier geen significant effect en concludeert dat bijvoorbeeld individuele opvattingen zwaarder wegen dan de opname van vaderschapsverlof.

Ook in Noorwegen leidde de introductie van specifiek vaderschapsverlof tot een toename van het aantal vaders dat verlof opnam (COE, 2005) Het aantal vaders dat verlof opnam, steeg van vier procent in 1993 naar 85 procent in 1998. Vaders nemen wel minder dagen op (gemiddeld 25) dan moeders, (gemiddeld 108). Daarnaast namen vaders met een zeer hoog salaris weinig verlof op. Vaders waren juist meer geneigd verlof op te nemen als hun vrouw meer dan dertig uur werkte en meer dan NOK 200.000 per jaar (ongeveer 25.000 euro) verdiende.

Een interessant voorbeeld van een land, dat overigens niet onder de landenvergelijking van dit onderzoek valt, is IJsland. IJsland heeft in 2000 het verlofsysteem aangepast. Sindsdien hebben ouders in totaal recht op negen maanden verlof: drie voor de vader, drie voor de moeder en drie maanden waarbij ze mogen kiezen wie deze dagen opneemt.

De uitgangspunten van het IJslandse vaderschapsverlof zijn overgenomen uit Scandinavische studies over succesfactoren voor het stimuleren van ouderschapsverlof door vaders: onafhankelijk recht op verlof, niet-overdraagbaar verlof gebonden aan de vader, flexibiliteit in het opnemen van verlof, goede mogelijkheden om het verlof op te nemen nadat het kind zes maanden is en tot slot hoge vergoeding tijdens het verlof.

De twee belangrijkste doelen van de wijziging waren ervoor zorgen dat het kind met beide ouders tijd doorbrengt en beide ouders de mogelijkheid geven te participeren in arbeid en zorg. De resultaten van het beleid zijn goed. In

2004 nam bijna negentig procent van de vaders het verlof deels of helemaal op en het aantal dagen dat wordt opgenomen door mannen, is gestegen van 39 in 2001 naar 96 in 2004.³ Wel is het zo dat de gezamenlijke tijd wordt opgenomen door de moeder. Ook in andere landen met een soortgelijk systeem is dit het geval (Gislason, 2007).

Hoewel slechts enkele landen een specifiek vaderschapsverlof kennen en de vergelijkende literatuur daarmee beperkt is, is er toch een aantal prikkels te benoemen om vaders te stimuleren verlof op te nemen. Allereerst een specifiek vaderdeel, dat niet ook door de moeder kan worden opgenomen. Ten tweede de betaling van verlof. Onbetaald verlof voor vaders, en in mindere mate moeders, wordt niet of nauwelijks gebruikt. Tot slot de flexibiliteit van verlof. Dit geldt voor zowel vaders als moeders. Flexibel verlof biedt de mogelijkheid arbeid en zorg te combineren (COE, 2005). Daarbij geeft het OECD (2007) aan dat ook garanties voor carrièreperspectieven na het verlof en voldoende informatie over verlofmogelijkheden bijdragen aan het opnemen van verlof door vaders.

Er is nauwelijks literatuur gevonden die de langetermijneffecten van vaderschapsverlof bekijkt. Het is daardoor niet duidelijk of vaders ook op lange termijn meer zorgtaken op zich nemen als ze meer betrokken zijn bij het eerste jaar van hun kind.

3.2.2 Werkende moeders

Een van de doelen van het Lissabon-akkoord is een arbeidsparticipatie van vrouwen van zestig procent in 2010. De cijfers bij de landentabellen (zie deel II) laten zien dat de meeste landen in de vergelijking dit participatiecijfer halen. Wel valt op dat, met name ook in Nederland, veel vrouwen in deeltijd werken.⁴ Voorbeelden van beleidsmaatregelen die van invloed kunnen zijn op participatie van moeders, zijn kinderopvang, schooltijden, financiële tegemoetkomingen, belastingen, verlofregelingen en het opheffen van financiële belemmeringen voor arbeidsparticipatie van moeders. Op hoofdlijnen is er een onderscheid te maken in financiële prikkels, verlofregelingen en opvangvoorzieningen.

Hieronder wordt voor twee maatregelen de effectiviteit in kaart gebracht: ouderschapsverlof en kinderopvang.⁵ Het bepalen van de effectiviteit van deze maatregelen is complex doordat het lastig is de invloed van maatregelen te isoleren. Er is een grote hoeveelheid aan beleid dat, bedoeld of onbedoeld, van invloed is op de participatie van vrouwen. Daarnaast is er ook een sterke samenhang met andere factoren die niet of deels door beleid zijn te beïnvloeden.

³ Het verlof voor vaders is trapsgewijs ingevoerd: één maand in 2001, twee maanden in 2002 en drie maanden vanaf 2003.

⁴ Recent onderzoek van het SCP (2008) toont overigens aan dat dit geldt voor alle vrouwen in Nederland en niet specifiek voor moeders.

⁵ Financiële prikkels laten we buiten beschouwing, gezien de grote hoeveelheid maatregelen die hieronder valt.

den, zoals het uurloon dat vrouwen kunnen verdienen als ze aan het werk gaan (Kok, 2007).

In deze paragraaf wordt, gezien de reikwijdte van dit onderzoek en de complexiteit van de materie, niet gepretendeerd een volledig overzicht te geven van alle literatuur op het gebied van de effectiviteit van deze maatregelen. Wel wordt een indicatie gegeven van de effecten die de verschillende maatregelen kunnen hebben.

Allereerst de effecten van ouderschapsverlof op de arbeidsparticipatie van vrouwen. De gedachte is dat ouderschapsverlof vrouwen kan behouden voor de arbeidsmarkt, omdat het ze de mogelijkheid geeft om rond de geboorte van hun kind thuis te blijven en daarna hun oude baan weer op te pakken.

Versantvoort (2007) concludeert dat de effecten op participatie verschillen afhankelijk van de inrichting van de welvaartsstaat. De effecten lijken voor sociaal-democratische landen positief uit te pakken en voor liberale landen negatief. Daarnaast blijkt dat in sociaal-democratische landen langdurig en goed betaald verlof negatief uitpakt voor loonverschillen tussen mannen en vrouwen en dat ook de doorgroeimogelijkheden minder goed zijn. De verklaring hiervoor is dat werkgevers minder geneigd zullen zijn te investeren in vrouwen, in de vorm van trainingen en verantwoordelijkheden, als zij langdurig terugtreden uit het bedrijf.

Jaumotte (2003) stelt dat betaald ouderschapsverlof de arbeidsparticipatie van vrouwen verhoogt. Als het verlof echter langer wordt dan ongeveer twintig weken wordt gedacht dat de arbeidsmarktvaardigheden van vrouwen afnemen en dit kan negatieve invloed hebben op inkomsten en carrièrepad. Ook de OECD (2007) laat zien dat een te lang verlof (meer dan negen maanden) ertoe leidt dat moeders zich losmaken van de arbeidsmarkt en dus tot een negatieve invloed op arbeidsmarktparticipatie.⁶ Een te kort verlof heeft volgens deze studie overigens dezelfde gevolgen. Vrouwen gaan bij een kort verlof de afweging maken of ze niet liever hun baan willen opzeggen om voor hun kind te kunnen zorgen. Uit de interviews die in het kader van de studie van het OECD met grote bedrijven zijn gehouden, blijkt dat de meeste van deze bedrijven een verlof aanboden van vier à vijf maanden, omdat moeders anders minder snel terugkeren bij het bedrijf.

Een andere overweging bij ouderschapsverlof is het effect op de ontwikkeling van het kind. Alhoewel dit niet tot de kern van deze paragraaf behoort, is het een interessant effect van verlof dat niet onbesproken kan blijven. De hoeveelheid literatuur op dit gebied is minder groot. Desalniettemin concluderen verschillende bronnen dat het voor de ontwikkeling van het kind het best is om het eerste half jaar fulltime verzorging van een ouder te krijgen. Over de periode daarna (tot twee jaar) is het niet duidelijk wat het beste is voor een kind. Vanaf twee jaar heeft een kind baat bij professionele zorg, waarbij zijn cognitieve capaciteiten verder worden ontwikkeld, bijvoorbeeld in de interactie met leeftijdgenoten (OECD, 2007). Een artikel van Kamerman in het DTI-

⁶ Er zijn ook landen die nog andere methoden toepassen om vrouwen te stimuleren om te gaan werken. Zo geeft Japan een bonus van tien procent als vrouwen terugkeren naar hun werkgevers (OECD, 2007).

rapport ondersteunt deze bevinding (DTI, 2006). Daarnaast geeft zij aan dat uit de literatuur blijkt dat door betaald ouderschapsverlof ook de gezondheid van het kind verbetert en kindersterfte afneemt. Tegelijkertijd geeft Kamerman ook aan dat er nog veel vragen over blijven die in de bestaande literatuur niet worden beantwoord.

Het tweede thema is het effect van kinderopvangbeleid op de arbeidsparticipatie van vrouwen.⁷ In de meeste landen is een toename van de arbeidsparticipatie van vrouwen te zien op het moment dat de overheid gaat meebetalen aan de opvang voor kinderen. Een hoge vergoeding voor opvang lijkt echter vooral noodzakelijk om het fulltime werken te stimuleren. Bij lagere vergoedingen maken vrouwen een afweging en kiezen ze ervoor om niet of parttime te gaan werken (Kok, 2007). In termen van kosten en baten van opvang is er daarnaast een optimum aan de vergoeding voor opvang. Na een bepaald niveau wordt de welvaartswinst van de toename van arbeid een welvaartsverlies door de grotere toename van het gebruik van opvang. Bij gratis opvang is het bijvoorbeeld zo dat de participatie stijgt met tien procent, maar het gebruik met negentien procent (Kok, 2007).

Ook het CPB (2004) stelt dat vergoeding voor formele opvang leidt tot meer formele zorg en meer formeel gewerkte uren. Daarnaast wordt de ongelijkheid van werk en inkomen tussen mannen en vrouwen minder.⁸

In de genoemde studies is steeds gekeken naar een direct effect van beleid op arbeidsparticipatie. Het is echter van belang om bij de discussie over effecten van opvang op participatie ook het culturele perspectief mee te nemen. Ook waarden en normen over opvang en werk spelen immers mee bij de keuze van vrouwen om te participeren op de arbeidsmarkt. Kremer (2005) kiest deze culturele benadering voor het bepalen van de invloed van beleid op arbeidsparticipatie. Zij concludeert uit haar vergelijking van vier landen dat beleid slechts deels kan beïnvloeden of moeders werken. Moeders maken niet alleen een rationele keuze voor werken of niet werken. Zij kijken ook of de geboden opvang voor hun kind voldoet aan hun eisen van wat goede zorg is. Kremer benoemt in haar onderzoek vijf idealen van goede zorg. Ten eerste de fulltime moeder, waar de moeder alle zorg geeft. Ten tweede de surrogaat moeder, waarbij zorg door *een* moeder, bijvoorbeeld een babysitter, maar niet per se *de* moeder wordt verleend. Ten derde het gedeelde ouderschap waarbij zowel vaders als moeders zorg verlenen. Ten vierde de intergeneratiezorg: grootouders zorgen voor hun kleinkinderen. Ten vijfde de professionele zorg waarbij professionele opvang de zorgtaak op zich neemt. Het zorgideaal dat dominant is in een land, draagt volgens Kremer bij aan het begrip van verschillen in arbeidsparticipatie van moeders.

⁷ Het OECD (2007) laat zien dat voor steeds meer landen niet alleen participatie van vrouwen een reden is om kinderopvang te vergoeden, maar dat ook educatieve redenen meespelen. Kinderopvang wordt gezien als een goede manier om de ontwikkeling van het kind te stimuleren.

⁸ Het CPB kan echter niet vaststellen of ook de verdeling van zorgtaken tussen mannen en vrouwen verandert.

In Denemarken hecht men bijvoorbeeld sterk aan het ideaal van professionele zorg, dit wordt het best geacht voor een kind. Veel moeders werken in Denemarken en ook relatief vaak fulltime. Nederland stimuleert het gedeelde ouderschap met als gevolg dat veel vrouwen parttime werken.

Om verandering te bewerkstelligen kunnen welvaartsstaten de culturele opvattingen over zorgen en werken proberen te beïnvloeden om zo vrouwen te stimuleren te werken én kinderen te krijgen. De overheid kan het heersende beeld van bijvoorbeeld fulltime moederschap proberen te beïnvloeden of aan te vullen met een beeld waarin zorg door professionals sterk wordt gewaardeerd. Op deze manier tracht de overheid het werken door moeders te stimuleren.

In een recent onderzoek maakt het Sociaal Cultureel Planbureau (2008) een afweging tussen de invloed van financiële prikkels en de invloed van normen en waarden op de arbeidsparticipatie van vrouwen. Zij concludeert dat normen en waarden vooral van invloed zijn op de beslissing *of* men participeert en niet zo zeer op de beslissing hoeveel uur men werkt.

Financiële prikkels bepalen in sterkere mate hoeveel uur men werkt.

Samenvattend is de effectiviteit van het invoeren of aanpassen van maatregelen lastig te bepalen en spelen vele factoren een rol. Elk land zal moeten kijken wat binnen het bestaande beleid en de bestaande cultuur mogelijke uitkomsten van maatregelen kunnen zijn. Uit vergelijkende literatuur blijkt in ieder geval dat zowel een te korte als een te lange periode van ouderschapsverlof negatief werken op de arbeidsparticipatie van vrouwen. Voor de invloed van kinderopvang geldt dat met name opvattingen over goede zorg voor kinderen bepalend zijn voor het gebruik van opvang. Het SCP laat daarnaast zien dat het aantal uur dat moeders werken niet zozeer afhangt van hun opvattingen, maar met name van financiële prikkels.

In het eerste deel van het hoofdstuk bleek dat een betaald vadersdeel of betaald ouderschapsverlof voor vaders een positieve invloed zal op hebben op de aanwezigheid van de vader gedurende de eerste maanden van het kind. Het is uit de beschikbare literatuur niet duidelijk geworden of vaders ook op lange termijn meer zorgtaken op zich nemen als ze meer betrokken zijn bij het eerste jaar van hun kind.

4 SOCIAAL-CULTUREEL BELEID

4.1 Beleidsmaatregelen

Het derde thema binnen de vergelijking van gezinsbeleid is sociaal-cultureel beleid. Dit omvat beleid met betrekking tot gezins- en relatievorming. Over dit thema zijn geen internationale, systematisch vergelijkende overzichten gevonden. Om toch een beeld te schetsen van het beleid binnen dit thema is ervoor gekozen voor enkele speerpunten op nationaal niveau informatie te verzamelen. Hiervoor zijn de volgende punten benoemd: maatregelen gericht op het verhogen van het geboortecijfer, bemiddeling voor gescheiden gezinnen en het vergroten van het bewustzijn van de risico's van uitgestelde zwangerschap. Voor de speerpunten 'bemiddeling bij scheiding' en 'bewustwording uitgestelde zwangerschap' blijkt dat er nauwelijks nationaal beleid wordt gevoerd in de tien landen. Daarnaast is er nauwelijks vergelijkende Engelstalige literatuur over beschikbaar. Er wordt dan ook volstaan met het weergeven van voorbeelden van een aantal landen die wel beleid hebben. Hieronder worden allereerst de maatregelen besproken die op deze gebieden voor de tien landen zijn aangetroffen.

Voor het beïnvloeden van geboortecijfers geldt dat dit in het gezinsbeleid van de verschillende landen veelal niet expliciet als doel wordt benoemd. Wel zijn er allerlei beleidsmaatregelen die van invloed kunnen zijn op het geboortecijfer. In de laatste paragraaf gaan we na welke maatregelen dit zijn en wat de invloed ervan is.

4.1.1 Demografisch beleid

Er zijn nauwelijks landen die expliciet demografisch beleid voeren, alhoewel veel landen zich wel zorgen maken over het dalende geboortecijfer. Voor veel landen geldt dat de beslissing om kinderen te krijgen en de timing van kinderen als een privézaak wordt beschouwd en niet als een zaak van de overheid. Ook twijfelt men vaak over de effectiviteit van beleid op dit gebied (zie ook paragraaf 4.2) (BiB, 2006).

In sommige landen geldt ook dat andere doelen de boventoon voeren. Voor landen als Noorwegen en Zweden geldt bijvoorbeeld dat de nadruk van het gezinsbeleid ligt op het mogelijk maken van de combinatie van arbeid en zorg en niet zozeer op het verhogen van het geboortecijfer.

De enige twee landen die specifieke maatregelen hebben om aantal of timing van kinderen te beïnvloeden, zijn Duitsland en Frankrijk. In Duitsland wordt een bonus uitgekeerd als binnen 36 maanden na het eerste kind een tweede kind wordt geboren. Frankrijk heeft een aantal maatregelen die gunstiger zijn voor gezinnen met meer kinderen, zoals een langere uitkering om thuis voor het kind te zorgen.

De Duitse regering heeft daarnaast in samenwerking met de Bundeszentrale für gesundheitliche Aufklärung (BzgA) informatiemateriaal ontwikkeld voor

mensen die met onvervulde kinderwensen worden geconfronteerd. Het betreft vier folders inclusief dvd. Verder wordt via de website www.familienplanung.de advies en oriëntatie aangeboden.

Tot slot is er zoals gezegd beleid dat van invloed kan zijn op geboortecijfers, maar dit niet direct tot doel heeft. Voorbeelden hiervan zijn de beleidsmaatregelen die eerder in dit rapport zijn besproken: verlofregelingen, kinderopvang en financiële vergoedingen. In de laatste paragraaf van dit hoofdstuk wordt dit nader toegelicht.

4.1.2 Bemiddeling bij scheiding

Bij veel scheidingen zijn kinderen betrokken die van een scheiding negatieve gevolgen kunnen ondervinden (Vermeij, 2005).¹

Voor de meeste landen geldt dat er binnen het gezinsbeleid geen maatregelen zijn gevonden die specifiek gaan over relatiebemiddeling en het voorkomen van echtscheiding. Noorwegen kent nog het meest uitgebreide beleid als het gaat om relatiebemiddeling en het voorkomen van echtscheiding. Ondersteuning aan families is lokaal geregeld, maar de Noorse regering ondersteunt het opzetten en ontwikkelen van programma's op dit gebied. In Noorwegen krijgen stellen die voor het eerst een kind krijgen, een cursus aangeboden om zo echtscheiding te voorkomen. Dit programma heet 'Godt samliv' (www.godtsamliv.no) en wordt uitgevoerd door gemeenten.

Daarnaast is er een landelijk aanbod van verplichte bemiddeling bij scheidingen waarbij kinderen onder de zestien jaar betrokken zijn. Hier worden afspraken gemaakt over co-ouderschap, alimentatie, et cetera. Op lokaal niveau is er tot slot familie counseling beschikbaar voor alle families met relationele problemen.

Ook in Frankrijk worden stellen bij wet gestimuleerd om bemiddeling te volgen. In Zweden is, voor zover wij konden nagaan, nog geen specifiek landelijk aanbod, maar heeft het Swedish Institute for National Health een advies uitgebracht om het Prevention and Relationship Enhancement Program (PREP) in te voeren.

Prevention and Relationship Enhancement Program

PREP is een groepsprogramma voor stellen die geen serieuze relationele problemen hebben. Het doel is om problemen in de toekomst te voorkomen. Het programma richt zich niet specifiek op gezinnen met kinderen. Het duurt ongeveer vijf á zes weken, in totaal tien tot vijftien uur.

Er is een aantal wetenschappelijke onderzoeken die het programma evalueren. De resultaten van het programma lijken veelbelovend te zijn. Aanvullend onderzoek is echter nodig, omdat er bepaalde lacunes in de methoden van de verrichte onderzoeken aan te wijzen zijn (Swedish Institute for National Health, 2006).

¹ Bemiddeling bij scheiding valt ook vaak onder het familierecht. Voor een overzicht van de verschillende wetten rondom bemiddeling in een aantal Europese landen wordt verwezen naar ChildonEurope secretariat, 2005.

4.1.3 Timing van zwangerschap

Nederlandse vrouwen en mannen krijgen op steeds latere leeftijd kinderen. In 2006 waren moeders gemiddeld 31,1 jaar oud en vaders 34,1 (CBS, 2008). De toenemende leeftijd waarop vrouwen kinderen krijgen, brengt allerlei risico's met zich mee voor moeder en kind. De vraag is wat de rol van de overheid zou kunnen zijn op dit gebied. In de vergelijking van het gezinsbeleid van tien landen hebben wij geen beleid gevonden dat zich specifiek op dit probleem richt.

Een belangrijke vraag voor het invoeren van dit soort beleid is of bijvoorbeeld bewustwordingscampagnes van de overheid zouden helpen. Zijn vrouwen zich daadwerkelijk niet bewust van de risico's van een zwangerschap op latere leeftijd of nemen ze dit risico bewust? Onderzoek van de universiteit van Iowa onder 440 vrouwen wijst op dit laatste. De onderzoekers concluderen dat een groot deel van de vrouwen die zwangerschap uitstellen tot halverwege de dertig dit doet met goede kennis over de risico's die dit met zich meebrengt (nieuwsbrief University of Iowa, november 2005). Een Nederlands onderzoek naar hetzelfde thema laat echter zien dat er ook onder hoogopgeleiden nog veel onwetendheid is over de risico's van uitgestelde zwangerschap (Raad Volksgezondheid, 2007). Een interessante vraag is dan ook in hoeverre vrouwen zich niet bewust zijn van de risico's en of zij, als zij zich wel bewust waren van de risico's, hun gedrag zouden aanpassen.

4.1.4 Classificatie en positie Nederland

Aangezien er weinig beleid is gevonden binnen deze thema's is het moeilijk een classificatie te maken. Vooral Noorwegen en in mindere mate Frankrijk zijn bezig met het uitvoeren van beleid op het gebied van relatiebemiddeling. De positie van Nederland is vergelijkbaar met die van veel andere landen uit de vergelijking in die zin dat beleid op de genoemde speerpunten (nog) niet of nauwelijks van de grond is gekomen.

4.2 Invloed van beleid op geboortecijfers

De invloed van overheidsbeleid op geboortecijfers is een lastig onderwerp waar veel onderzoek naar is gedaan. In deze paragraaf wordt onderzoek samengevat waarin internationale vergelijkingen worden gemaakt. Het onderzoek naar de effectiviteit van beleid op dit gebied is complex en veelomvattend. Zonder te pretenderen volledig te zijn, wordt in dit hoofdstuk dan ook, met name aan de hand van een aantal gerenommeerde bronnen en onderzoeksinstellingen, een indruk gegeven van hoe beleid het aantal kinderen dat vrouwen krijgen, zou kunnen beïnvloeden.

In 2007 heeft de Raad voor Volksgezondheid en Zorg een rapport uitgebracht over uitstel van zwangerschap. De raad geeft daarin aan welke factoren het

wel of niet krijgen van een kind bepalen en in hoeverre beleid deze factoren kan beïnvloeden. Om te beginnen constateert de raad een veranderend patroon van relaties. Mensen hebben vaak later een stabiele relatie waardoor ze ook later aan kinderen beginnen. Daarnaast speelt het toegenomen opleidingsniveau van vrouwen een rol. Hoogopgeleide vrouwen krijgen gemiddeld zeven jaar later een kind dan laagopgeleide vrouwen. Andere redenen voor uitstel van zwangerschap zijn eerst nog willen genieten van vrijheid, eerst een carrière op het spoor willen zetten en het willen regelen van basiszekerheden, zoals een huis en een vaste baan. Materiële redenen, zoals de kosten van kinderen, zijn volgens dit rapport minder van belang. Wat wel een rol speelt, is de mogelijkheid om werk en kinderen te combineren. De conclusie van dit rapport is dan ook dat de overheid slechts deels de keuze voor en het tijdstip van het krijgen van kinderen kan beïnvloeden. De overheid kan randvoorwaarden goed regelen.

In ander onderzoek wordt minder gekeken naar de opvattingen van mensen over het krijgen van kinderen, maar zijn omvangrijke kwantitatieve analyses gemaakt waarin de invloed van beleidsmaatregelen op vruchtbaarheid wordt geanalyseerd. Gauthier (2007) geeft een overzicht van dit soort studies die in het verleden zijn uitgevoerd. Ze heeft analyses bekeken die rekening houden met de heterogeniteit van de populatie en controleren voor individuele factoren die effect zouden kunnen hebben op de kosten van kinderen en de kindwens, zoals hoogte van het inkomen. Zij concludeert dat het effect van beleid op vruchtbaarheid waarschijnlijk klein is, dat de studies niet eenduidig zijn als het gaat om de omvang van de impact van beleid (tussen de 0.1 en 0.5 kind per vrouw), en dat het eerder mogelijk is de timing van kinderen te beïnvloeden dan de totale gezinsgrootte. Daarnaast geeft ze aan dat het erg moeilijk is om kwantitatieve modellen op te zetten die de invloed van beleid isoleren van andere factoren.

Gauthier besteedt in haar studie ook kort aandacht aan onderzoeken die het verschil tussen het gewenste en het gerealiseerde aantal kinderen, 'the child gap', bekijken. Dit verschil is voor veel landen negatief, men wil meer kinderen dan men daadwerkelijk krijgt, en wordt vaak gezien als het verschil waarop beleid invloed kan uitoefenen. Op het moment dat beleid barrières voor het krijgen van kinderen wegneemt, zouden mensen het gewenste aantal kinderen ook eerder daadwerkelijk realiseren. Gauthier plaatst een aantal kanttekeningen bij deze redenering. In een aantal landen met weinig beleid is het verschil tussen het aantal gewenste en gekregen kinderen groot, maar aan de andere kant zijn er ook landen met weinig beleid waar het verschil tussen gewenst en werkelijk aantal kinderen klein is. Daarnaast zijn antwoorden op de vraag naar het gewenste aantal kinderen vaak sociaal wenselijk. Men geeft het aantal kinderen dat 'algemeen geaccepteerd' is, vaak rond de twee kinderen.

Aan de andere kant blijkt uit onderzoek van het CBS (Raad voor Volksgezondheid en Zorg, 2007) dat in Nederland veertig procent van de mensen zonder kinderen ongewild kinderloos is. Ruim een kwart hiervan geeft aan kinderloos

te zijn, omdat arbeid en zorg moeilijk te combineren waren. Hier lijkt een mogelijkheid te liggen voor beleid.

Ook het OECD (2005) concludeert, op basis van eerder verrichte kwantitatieve en kwalitatieve studies, dat er een effect is van beleid op geboortecijfers, alleen zijn zij een stuk optimistischer over de impact van dit beleid.² Zij berekenen dat het aanpassen van beleid voor bepaalde landen een potentiële impact van 0.5 kind per vrouw kan hebben. Het gaat dan om beleid met betrekking tot kinderopvang, het vergemakkelijken van de combinatie arbeid en zorg voor kinderen, en om financiële tegemoetkomingen.

Tot slot wordt kort onderzoek van het Max Planck Gesellschaft besproken. Deze instelling heeft onder meer een speciale onderzoeksgroep die onderzoek doet naar het effect van beleid op de bevolkingssamenstelling, the International Max Planck Research School for Demography. Veel van het onderzoek naar vruchtbaarheidscijfers en beleid is gedaan in Scandinavische landen. Ook dit instituut constateert dat beleid wel wat kan bijdragen, met name beleid dat zich richt op de combinatie arbeid en zorg, maar dat een ruimhartig gezinsbeleid zeker geen garantie biedt voor hoge geboortecijfers. Ook bijvoorbeeld vertrouwen in de toekomst en een goede economische situatie spelen een belangrijke rol in de keuze voor kinderen (Rønsen, 2004 en Hoem, 2000).

Recent heeft het Max Planck Gesellschaft een artikel gepubliceerd over het uitvoeren van onderzoek naar het effect van beleid op geboortecijfers. Zij concluderen dat beleid inderdaad effect kan hebben op geboortecijfers. Er is echter geen algemeen effect. Het effect wordt beïnvloed door de opzet en inhoud van gezinsbeleid en de manier waarop dat een interactie heeft met andere factoren, zoals bijvoorbeeld de economie, de welvaartsstaat en sociale factoren. Om het effect van beleid goed in kaart te brengen is het echter nodig evaluaties niet op macro, maar op individueel niveau uit te voeren. Data over beleid moeten daarvoor worden gekoppeld aan data over de levensloop van mensen. Daarmee kan de vraag worden beantwoord hoe beleid wordt 'gebruikt' door individuen en welke effecten het dan heeft (Neyer, 2007).

² Beide studies kijken naar hetzelfde beleid: financieel beleid en verlof. Waarschijnlijk zit het gevonden verschil in de methode. Gauthier maakt een uitgebreide literatuurvergelijking en trekt op basis daarvan conclusies. Het OECD berekent op basis van gegevens van OECD-landen wat het effect van verschillende maatregelen op vruchtbaarheid is. Vervolgens is er een simulatiemodel gemaakt dat per land de stijging van het aantal kinderen per vrouw berekent.

5 WELZIJN VAN KINDEREN

5.1 Nationaal beleid

Het vierde thema binnen vergelijking van gezinsbeleid is welzijn van kinderen. Dit is een breed thema, waar deels beleid toe behoort waarvoor binnen het huidige gezinsbeleid voor de komende jaren al duidelijke plannen zijn gemaakt. Een voorbeeld hiervan is het opzetten van Centra voor Jeugd en Gezin waar ouders en kinderen terecht kunnen voor hulp en ondersteuning. In elke gemeente moet een centrum komen met een basisaanbod van preventief jeugdbeleid, jeugdgezondheidszorg, opvoedingsondersteuning en gezinscoaching. Gemeenten dragen de bestuurlijke verantwoordelijkheid voor de centra.¹

Het onderwerp dat binnen het thema welzijn wordt bekeken, is opvoedingsondersteuning. Er wordt nagegaan welk nationaal beleid en projecten er in andere Europese landen zijn, die zich richten op hulp aan ouders bij de opvoeding van hun kinderen. Het gaat hierbij om algemeen beleid gericht op hulp aan alle ouders of op het voorkomen van problemen in gezinnen. Het gaat niet om beleid dat specifiek is gericht op probleemgezinnen (jeugdzorg) of bijvoorbeeld op gezinnen met gehandicapte kinderen. Bij de gegeven voorbeelden is daarbij zo veel mogelijk gekeken naar beleid en projecten die in Nederland niet bestaan of minder uitgebreid zijn.

5.1.1 Soorten beleid

Uit een verkennende literatuurstudie blijkt dat er weinig internationaal vergelijkende informatie of beschrijvingen beschikbaar zijn over het beleid op het gebied van opvoedingsondersteuning. Daarnaast krijgt beleid gericht op opvoedingsondersteuning vooral de laatste jaren pas meer aandacht en is dit dus relatief nieuw in veel Europese landen (ChildONEurope Secretariat, 2007). De meeste landen hebben geen of beperkt nationaal beleid op dit thema. Ook kiezen veel landen voor een infrastructuur waarbij opvoedingsondersteuning is gedecentraliseerd en wordt uitgevoerd door gemeenten en/of provincies (ChildONEurope Secretariat, 2007). In België heeft de federale overheid bijvoorbeeld een aantal lijnen uitgezet, maar maken de drie gewesten het leeuwendeel van het beleid. In de tabellen in deel II van dit rapport staat per land weergegeven wat het nationale beleid over opvoeding is.²

De behoefte aan beleid gericht op opvoedingsondersteuning is ontstaan door veranderingen in gezinssamenstelling, toegenomen belangstelling voor

¹ Zie voor meer informatie 'Alle kansen voor alle kinderen: programma jeugd en gezin 2007-2011'

² Voor dit beleid geldt dat er weinig internationale vergelijkingen beschikbaar zijn. Daarnaast is er bij ministeries van verschillende landen niet altijd Engelstalige informatie beschikbaar. De weergegeven maatregelen op dit thema zijn daardoor niet uitputtend.

kinderen als onderwerp van beleid en door de strijd tegen sociale uitsluiting (Clavero, 2001). De ontwikkeling van opvoedingsondersteuningsprogramma's hangt vaak nauw samen met de beleidstraditie en de beleidsinfrastructuur van het land. Uit een vergelijking tussen een aantal Europese landen blijkt dat er twee verschillende modellen zijn te onderscheiden wat betreft opvoedingsondersteuning (Clavero, 2001).³

In het eerste model horen bijvoorbeeld Zweden en Frankrijk. Zweden kent een sterke traditie als het gaat om gezinsbeleid. Er is een samenhangende set van maatregelen en een duidelijke, goed afgestemde infrastructuur. Het Zweedse model richt zich vooral op gendergelijkheid en het vergemakkelijken van de combinatie van zorg en arbeid. Vooral de laatste jaren is ook het perspectief van het kind meer geïmplementeerd in het beleid. Zweden kent echter nog geen uitgebreid beleid met betrekking tot opvoeding. Dit wordt grotendeels als een zaak van ouders zelf beschouwd. Programma's die er zijn richten zich met name op het ondersteunen van ouders in hun rol en niet op het overnemen van die rol door de staat. In Zweden is een 'oudergeoriënteerde' component ingevoerd in bestaande programma's voor voorschoolse educatie en programma's voor ouders die een kind verwachten.

Ook Frankrijk kent een duidelijk gezinsbeleid met een universeel systeem met opvang- en voorschoolfaciliteiten. De weerstand tegen ingrijpen in huishoudens met kinderen is in Frankrijk minder groot dan bijvoorbeeld in het Verenigd Koninkrijk. Ook hier geldt dat er met name sinds de tweede helft van de jaren negentig er meer beleid gericht op kinderen wordt gemaakt (Clavero, 2001).

De tweede groep landen wordt gerepresenteerd door onder meer het Verenigd Koninkrijk en Ierland. Het Verenigd Koninkrijk heeft geen algemeen gezinsbeleid maar verschillende, losstaande maatregelen. Er is een weerstand tegen het teveel ingrijpen van de overheid in privé-zaken en ondersteuning voor ouders bestaat hier vaak uit losse programma's die zich richten op families in achterstandssituaties. Veel programma's worden dan ook aangeboden door non-gouvernementele organisaties. De laatste jaren ontwikkelt het gezinsbeleid zich echter wel en probeert het Verenigd Koninkrijk steeds meer om verschillende programma's te integreren en op elkaar af te stemmen (zie ook het essay over het gezinsbeleid in hoofdstuk 7). Daarnaast valt op dat het Verenigd Koninkrijk en Ierland zich meer zijn gaan richten op het tegengaan van sociale uitsluiting in plaats van armoede. Sociale uitsluiting behelst meerdere dimensies: opleiding, gezondheid, armoede, et cetera en er worden integrale programma's ontwikkeld om dit te verbeteren (Clavero, 2001).

³ Clavero heeft in haar vergelijking vier landen bekeken. Dit is dus een eerste mogelijke ordening en geen indeling die al uitgebreid is getoetst en beschreven in de literatuur.

5.1.2 Soorten programma's

Er zijn verschillende programma's en methoden als het gaat om het bieden van opvoedingsondersteuning. In een onderzoek van de European Network of National Observatories on Childhood is een inventarisatie gemaakt van nationale beleidsprogramma's die door verschillende landen in de EU worden aangeboden (ChildONEurope Secretariat, 2007). Hieruit blijkt dat het aanbod sterk verschilt. Er zijn landen met een uitgebreid systeem van voorzieningen geschikt voor alle ouders en er zijn landen die zich specifiek richten op risicogezinnen en/of gezinnen met problemen.

Over het algemeen hebben alle landen beleid waarbinnen programma's worden aangeboden die zijn gerelateerd aan gezondheidszorg en betrekking hebben op zwangerschap en pasgeboren kinderen. In deze programma's is een trend zichtbaar dat ook steeds vaker vaders bewust worden betrokken in de eerste fasen van het krijgen van een kind. Belangrijke typen programma's in Europese landen zijn bijeenkomsten voor aanstaande ouders (*parental groups*), cursussen en workshops over ouderschap gericht op alle ouders (*parental education and counselling*) en telefonische hulpdiensten. Deze diensten worden onder andere ook aangeboden vanuit kerken of kerkgerelateerde organisaties, kinderopvangservices of door bijvoorbeeld organisaties voor ouders. Andere programma's die binnen de EU worden uitgevoerd, hebben betrekking op het aanbieden van familiebemiddeling of op voorlichtingscampagnes om gedrag te beïnvloeden of mensen bewust te maken van bepaalde voorzieningen. Alhoewel er ook programma's zijn voor ouders van oudere kinderen, hebben de meeste projecten als doelgroep kinderen van nul tot zes jaar (ChildONEurope Secretariat, 2007).

5.1.3 Effectiviteit

De laatste twintig jaar zijn veel studies verricht naar allerlei verschillende projecten die ondersteuning bieden aan ouders en aan ouders en kinderen. Het voert te ver om hier in dit rapport een uitgebreide samenvatting van te maken. Wel wordt kort aandacht besteed aan een onderzoek dat eind 2004 is uitgevoerd en de effectiviteit van verschillende programma's bespreekt: 'What Works in Parenting Support? A Review of the International Evidence' (Moran, e.a. 2004). Dit onderzoek is uitgevoerd in opdracht van het Department for Education and Skills in het Verenigd Koninkrijk en vat samen wat er uit diverse internationale studies kan worden geconcludeerd over wat succesvolle en minder succesvolle (onderdelen van) programma's zijn.

De onderzoekers sluiten dit onderzoek af met aanbevelingen voor overheidsbeleid op het gebied van opvoedingsondersteuning. Enkele conclusies worden hier samengevat. De onderzoekers concluderen dat er veel gezinnen zijn die baat hebben bij opvoedingsondersteuning. Bijna alle ouders lopen vroeg of laat tegen problemen aan bij opvoeden en zouden dan geen drempels moeten voelen bij het zoeken naar hulp. Universele ondersteuning zou daarom breed toegankelijk moeten zijn. De overheid moet naar haar burgers communiceren dat hulp bij opvoeden heel normaal is.

Als het gaat om specifieke programma's concluderen de onderzoekers onder andere dat vroege interventies het best werken, omdat ze problemen voorkomen in plaats van genezen. Voor het geven van feitelijke informatie en het bewerkstelligen van kleine veranderingen in gedrag volstaan korte cursussen. Voor complexere problematiek zijn langere programma's met vervolgp programma's meer succesvol.

Tegelijkertijd blijkt dat er over veel elementen in opvoedingsprogramma's niet bekend is hoe en of ze werken: de vraag blijft welke mechanismen precies bepalend zijn voor het succes van een project. Zo is het nog niet mogelijk om aan te geven of een programma dat in het ene land succesvol is, ook in een ander land aanslaat. Ook is er met name informatie beschikbaar over effectiviteitsstudies van programma's die zich op specifieke groepen richten en minder op universele programma's. Het onderzoek bevat ook een overzicht van specifieke soorten trajecten (kennis van ouders, ouder-kind relatie's, etc) en een opsomming van elementen die werken binnen die typen trajecten.

5.1.4 Positie van Nederland

Er is weinig nationaal beleid op dit gebied. In de indeling van Clavero bevindt Nederland zich nu nog meer in de tweede groep van landen die nog geen samenhangend gezinsbeleid en bijbehorende infrastructuur hebben. Met de komst van het nieuwe programmaministerie voor Jeugd en Gezin en de ontwikkeling van de Centra voor Jeugd en Gezin beweegt Nederland echter richting de eerste groep landen, waar ook Zweden en Frankrijk in zitten.

5.2 Voorbeelden van projecten

5.2.1 Ondersteuningsprogramma's

- De Vlaamse regering breidt in 2008 de uitvoering van het Triple-P-programma binnen de Centra voor Kind en Gezin in Vlaanderen uit.⁴ Triple P staat voor Positive Parenting Program; een van oorsprong Australisch programma voor opvoedingsondersteuning van ouders met kinderen van nul tot zestien jaar. Het doel van het programma is het voorkomen van (ernstige) emotionele en gedragsproblemen bij kinderen. Ook in Nederland heeft men al positieve ervaring opgedaan met dit programma.
- Denemarken kent een nationaal project dat op lokaal niveau wordt uitgevoerd. Gezinnen met kinderen onder de één jaar worden een aantal keer bezocht door een verpleegster om te kijken of er problemen of vragen zijn. Bijna alle ouders accepteren het aanbod mee te doen aan dit project. Verplegers geven informatie over opvoeding, voeding, gedrag van baby's, et cetera.

⁴ Beleidsbrief 2007/2008 ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Gezin.

- Het ministerie van Gezondheid, Familie en Jeugd in Oostenrijk subsidieert ongeveer zestig organisaties die cursussen aanbieden gericht op opvoedingsondersteuning. In aanvulling daarop is het ministerie in de zomer van 2007 een pilot gestart waarin aanbieders van opvoedingscursussen de mogelijkheid wordt geboden op de werkvloer promotie te maken voor deze cursussen.
- Frankrijk heeft REAAP (Réseau d'Ecoute d'Appui et d'Accompagnement des Parents), een netwerk voor de ondersteuning van ouders. Een van de doelstellingen van REAAP is: het stimuleren van de ontwikkeling van initiatieven voor het ondersteunen en begeleiden van families in hun educatieve rol en verantwoordelijkheid als ouder. Het netwerk financiert lokale projecten, organiseert thematische congressen en brengt ouders in contact met lokale projectorganisaties. Naast ouders ondersteunt REAAP ook professionals die werken met ouders. REAAP wordt geleid door een nationaal comité waarvan de voorzitter een afgevaardigde is vanuit de ministeries (van de interministeriële portefeuille 'familie').
- Zweden biedt twee projecten (COPE en KOMET) gericht op alle ouders, niet specifiek met problemen, met kinderen tussen de twee en de negen jaar. Deze projecten richten zich op communicatie met kinderen, omgaan met conflicten, et cetera. Ouders nemen in groepen van ongeveer tien tot vijftien ouders deel aan deze cursussen. De cursus duurt tien tot vijftien weken en ouders krijgen opdrachten mee, zoals bijhouden tegen welke problemen ze thuis aan lopen.
- De Verenigde Staten kennen veel programma's gericht op ondersteuning van ouders. Op de website van de Child Welfare Information Gateway zijn diverse projecten met evaluaties beschikbaar. Het grootste deel van de Amerikaanse projecten richt zich op ondersteuning aan ouders met specifieke problemen, maar er is ook een aantal algemene programma's beschikbaar zoals 'parents as teachers'. De meeste programma's worden aangeboden door de private sector of door lokale overheden. De federale overheid biedt geen projecten aan. Op de website van de California Evidence-Based Clearing House for Child Welfare krijgen projecten een wetenschappelijk cijfer (effectiviteit) en een cijfer voor de mate van relevantie voor het welbevinden van het kind toegewezen.
- In Zweden is het Swedish National Institute of Public Health bezig een onderzoeksdatabase op te zetten waarin programma's voor opvoedingsondersteuning worden samengebracht en beoordeeld op effectiviteit.⁵

⁵ Nederland is ook druk bezig met het verzamelen en verspreiden van informatie over *evidence-based* programma's in de jeugdzorg, waaronder ook programma's voor opvoedingsondersteuning. Zie www.jeugdinterventies.nl

- De vereniging Nummer gegen Kummer e.V. biedt in 44 plaatsen in Duitsland sinds 2001 een telefonische helpdesk aan voor ouders met vragen omtrent de opvoeding en de ontwikkeling van hun kinderen: de zogeheten *Elterntelefon*. Het aanbod is gratis, snel en laagdrempelig: de ouder blijft anoniem en wordt adequaat geholpen of doorverwezen. In het afgelopen jaar hebben 150.000 ouders gebruikgemaakt van het aanbod. Dit kan als succes worden beschouwd. De medewerkers zijn hoofdzakelijk vrijwilligers die een intensieve voorbereiding hebben gehad, c.q. opleiding moesten volgen. Zie ook www.elterntelefon.org. Naast de *Elterntelefon* beheert de vereniging ook een *Kinder- und Jugendtelefon*. De financiering van de vereniging bestaat hoofdzakelijk uit sponsoring. Het Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend (BMFSFJ) financiert de opleiding van de medewerkers en de Duitse Telekom biedt de telefoonlijn gratis aan.

5.2.2 Informatievoorziening

- De Vlaamse regering stelt informatie beschikbaar om ouders voor te bereiden op het opvoeden van kinderen.⁶ Er is een folder om veelgestelde vragen van ouders over het krijgen van kinderen te beantwoorden. Daarnaast is er een dvd om jonge ouders te helpen bij hun opvoedtaken.
- Vlaanderen heeft ook een telefonische helpline ingesteld waar ouders naartoe kunnen bellen om te praten en vragen te stellen.
- De Vlaamse regering wil in elke centrumstad een opvoedingswinkel subsidiëren. Deze winkels bieden een breed scala aan voorzieningen voor ouders met kinderen tot achttien jaar.

5.2.3 Voorlichtingscampagnes

- In Oostenrijk is er in 2001 een campagne opgezet om ouders bewust te maken van het ondersteuningsaanbod dat er is en waar ze gebruik van kunnen maken. Deze campagne behelsde het direct aanspreken van ouders, scholen, crèches en artsen via mailings. In 2003 is er een vervolg gegeven aan deze campagne waarbij ook een website is opgezet: <http://www.elfern-bildung.at/eb/startseite.php>
- In Estland is de campagne, 'Growing Up Together' opgezet om ouders bewust te maken van het belang van communicatie met kinderen en het belang van een goede relatie. Deze campagne heeft vervolg gekregen in 'Be normal! Growing up together' die speciaal was gericht op ouders van tieners.

⁶ Conference of European Ministers responsible for family affairs, May 2006 Lissabon.

5.2.4 Betrekken van vaders

- In het Verenigd Koninkrijk is een aantal jaar terug de campagne 'Fathers and Sons: A Winning Team' opgezet. Doel hiervan was het actiever betrekken van vaders bij de opvoeding van hun zonen tussen de elf en veertien jaar. Inmiddels is deze actie gestopt en is het programma opgenomen in de algemene Parents Centres in the UK.
- In Vlaanderen bestond al lange tijd het 'Moederboekje' dat moeders voorbereidde op het krijgen van een kind. Sinds 2003 is er ook het 'Vaderboekje'. Het 'Vaderboekje' bevat verhalen van vaders, praktische tips, informatie en adressen.
- In het Verenigd Koninkrijk is de website fatherhoodinstitute.org opgezet. Deze site wordt ondersteund door de overheid en bevat allerlei informatie over programma's en thema's speciaal gericht op vaders.

6 NABESCHOUWING

In dit hoofdstuk wordt allereerst een samenvatting gegeven van het beleid in de verschillende landen dat in de voorgaande hoofdstukken aan bod is gekomen. Daarnaast wordt een aantal algemene aandachtspunten voor het te ontwikkelen Nederlandse beleid benoemd die uit de vergelijking en de effectiviteitsstudie naar voren zijn gekomen. Daarna volgt per thema kort een samenvatting van de positie van Nederland en benoemen we kansen en mogelijkheden voor het Nederlandse gezinsbeleid.

6.1 Gezinsbeleid in tien landen

In tabel 6.1 zijn de beleidsmaatregelen van de verschillende landen ten opzichte van elkaar vergeleken op de uitgebreidheid van de voorzieningen. In deze paragraaf gaan we na of er, aan de hand van deze tabel, bepaalde groepen landen te onderscheiden zijn. Niet alle onderwerpen zijn meegenomen in de tabel. Voor sommige thema's was er te weinig nationaal beleid en te weinig vergelijkende literatuur om een rangorde te maken. Dit betreft de thema's bemiddeling bij scheiding, timing van zwangerschap en opvoedingsondersteuning. Voor kinderopvang gold dat de methoden die landen gebruiken om opvang te vergoeden, te divers waren om ze te kunnen vergelijken. Of landen ruime voorzieningen hebben voor kinderopvang is dus niet terug te zien in de tabel.

Het gaat in de tabel nadrukkelijk om een vergelijking van de uitgebreidheid van het maatregelenpakket en niet om een waardeoordeel over het beleid.

In onderstaande tabel is duidelijk te zien dat de Scandinavische landen het meest uitgebreide voorzieningenpakket aanbieden. Finland, Noorwegen en Zweden kennen ruime voorzieningen op het gebied van verlof en vergoedingen. Voor alledrie deze landen geldt dat ze een expliciet gezinsbeleid kennen. Zweden en Noorwegen hebben daarbij ook een lange traditie van beleid. In de beschrijving van het beleid op het gebied van welzijn en bemiddeling bij scheiding is ook te zien dat Noorwegen hierin al verder is dan de andere landen.

Het tweede cluster van landen is Denemarken, Duitsland en Frankrijk. Ook zij kennen ruime voorzieningen, met name als het gaat om de duur van verlof. De betaling van het verlof is minder hoog. Duitsland en Frankrijk hebben daarbij ook ruime toeslagen via de belasting. Alledrie de landen kennen een traditie van gezinsbeleid, alhoewel dit in Denemarken pas in 2005 bij een apart ministerie is ondergebracht. Voor Duitsland geldt dat met name de laatste jaren meer is ingezet op het gezinsbeleid. Sinds 2002 ook vooral om het geboortecijfer te verhogen. De vergoedingen voor verlof zijn hierdoor bijvoorbeeld ruimer dan voorheen.

Het derde cluster van landen bestaat uit België, Nederland en het Verenigd Koninkrijk. Deze landen kennen, in vergelijking met de andere landen, relatief magere voorzieningen. Voor Nederland en het Verenigd Koninkrijk geldt dat er tot nu toe geen expliciet gezinsbeleid werd gemaakt. Nederland bevindt zich in een overgangssituatie waarin net een nieuw ministerie voor Jeugd en Gezin is opgericht. België heeft als sinds 1946 gezinsbeleid. Met name op het gebied van verlofregelingen bevindt België zich echter in de middenmoot. Ook de Verenigde Staten bevinden zich in dit cluster. Dit land neemt echter een aparte positie in. In de Verenigde Staten bestaat nauwelijks nationaal beleid als het gaat om de ondersteuning van gezinnen. Op staatsniveau is er af en toe wel wat geregeld, zoals bijvoorbeeld zwangerschapsverlof.

De bovenstaande indeling geeft iets andere groepen van landen dan de indeling van Esping-Andersen die in de inleiding is gepresenteerd. De oorzaak hiervan is dat in de tabel alleen is gekeken naar de *voorzieningen* op het gebied van gezinsbeleid. Esping-Andersen kijkt daarnaast ook naar de doelen en naar de traditie van het gezinsbeleid en naar de omvang van algemene sociale voorzieningen.

Uit de vergelijkingen tussen de landen blijkt tot slot dat voor landen gezinsbeleid een belangrijk beleidsveld is dat zich constant ontwikkelt. Ontwikkelingen in de arbeidsparticipatie van vrouwen, in het geboortecijfer en in de samenstelling van gezinnen zijn veranderingen die in veel landen leiden tot aanpassingen en uitbreidingen in beleid. In Denemarken en Nederland is bijvoorbeeld sinds kort een apart ministerie van Jeugd en Gezin en het Duitse beleid is verder uitgebreid om het geboortecijfer te verhogen en zorg en arbeid gemakkelijker te combineren.

Daarnaast zijn er in verschillende landen ook initiatieven waarneembaar als het gaat om bemiddeling bij scheiding, het stroomlijnen van het aanbod van opvoedingsondersteuning en het stimuleren van het geboortecijfer.

Tabel 6.1 Overzicht van aanwezigheid van maatregelen in de tien onderzoekslanden, met een ordening naar de uitgebreidheid van een maatregel (groen = ruimhartig, oranje = gemiddeld, rood = minimaal of niet aanwezig)

Landen	Maatregelen om (meer) kinderen te krijgen	Financiële ondersteuning ¹			Maatregelen ter ondersteuning van alleenstaande ouders	Zwangerschapsverlof		Ouderschapsverlof		Vaderschapsverlof		Stimulering vaderschapsverlof	Recht op parttime werk/ flexibele uren	Verlof opnemen voor ziek kind
		Cash	Belasting	Diensten		Duur	Betaling	Duur	Betaling	Duur	Betaling			
België	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
Denemarken	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
Duitsland	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
Finland	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
Frankrijk	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
Nederland	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
Noorwegen	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
VK	●	●	●	●	●	●*	●	●	●	●	●	●	●	●
VS	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
Zweden	●	●	●	●	●	●*	●	●	●	●	●	●	●	●

* Het zwangerschapsverlof in Noorwegen en Zweden is opgenomen in een uitgebreid en genereus pakket van ouderschapsverlof.

¹ Deze gegevens zijn afkomstig uit OECD (2007).

6.2 Conclusie per thema van gezinsbeleid

In deze paragraaf worden op de verschillende thema's conclusies getrokken en wordt gekeken of en waar het Nederlandse gezinsbeleid witte vlekken heeft. Over het algemeen blijkt Nederland beleid te voeren op dezelfde thema's als andere landen. Met de vorming van specifiek gezinsbeleid en een ministerie voor gezin liep Nederland tot voor kort achter, maar met het nieuwe programmaministerie is hier verandering in gekomen.

Wel geldt dat op een aantal thema's het Nederlandse beleid minder uitgebreid is, met name als het gaat om verlofregelingen. Wat betreft de onderwerpen onder de thema's welzijn voor kinderen en sociaal-cultureel beleid hebben zeer weinig landen nationaal beleid op dit gebied. Nederland neemt een vergelijkbare positie in. Er zijn geen thema's gevonden waarop Nederland een voortrekkersrol vervuld.

Voor het nieuw te vormen gezinsbeleid is het van belang dat er duidelijke doelen worden geformuleerd. Uit de literatuur blijkt dat maatregelen effecten kunnen hebben die positief bijdragen aan één (mogelijk) doel van gezinsbeleid, maar tegelijkertijd negatief uitwerken voor een ander doel van gezinsbeleid. Om arbeidsparticipatie te stimuleren is het bijvoorbeeld goed dat verlof niet te lang duurt, omdat mensen dan hun binding met de arbeidsmarkt verliezen. Aan de andere kant kan het voor het welzijn van het kind juist wel belangrijk zijn dat er een ouder thuis is, in ieder geval gedurende de eerste zes maanden.

Het is dan ook van belang een samenhangend gezinsbeleid te construeren en doelen en maatregelen die goed op elkaar zijn afgestemd. Een versnippering van maatregelen zonder duidelijke overkoepelende doelen kan ertoe leiden dat maatregelen elkaar gaan tegenwerken. Voor Nederland geldt dat het beleid dat betrekking heeft op gezinnen nu is ondergebracht bij veel ministeries. Het nieuwe programmaministerie voor Jeugd en Gezin biedt de mogelijkheid een coördinerende functie te creëren waarbinnen beleid kan worden afgestemd en kan worden getoetst aan de algemene doelstellingen.

Hieronder wordt per thema van gezinsbeleid, puntsgewijs, samengevat wat de positie van Nederland is. Vervolgens worden ideeën en mogelijkheden genoemd. Hierbij is niet alleen gekeken naar effectiviteit, maar ook naar thema's en voorbeelden die aanknopingspunten bieden voor nieuw beleid en/of nadere bestudering. Tot slot worden bij elk thema de relevante aandachtspunten die uit het onderzoek naar voren zijn gekomen voor het maken van beleid weergegeven.

6.2.1 Inkomen

Positie van Nederland

- Nederland kent in verhouding weinig extra financiële tegemoetkomingen voor specifieke kosten van gezinnen.
- Met name in vergelijking met de Scandinavische landen lopen meer Nederlandse kinderen het risico in armoede op te groeien.

Ideeën en mogelijkheden

- Onderzoeken hoe de situatie van Nederlandse gezinnen, met name ook kwetsbare groepen zoals alleenstaande ouders en/of werkloze ouders, is na de recente wijzigingen in de wetgeving.

Aandachtspunten

Het Duitse beleid laat zien dat er ook nadelen verbonden zijn aan extra financiële compensaties. Het is bijvoorbeeld moeilijk te controleren of het geld wordt besteed, zoals het is bedoeld. Daarbij kunnen extra financiële voorzieningen een negatieve invloed hebben op de prikkel om te werken. In Nederland is het daarnaast ook zo dat veel ondersteuning aan gezinnen wordt gegeven via algemene sociale voorzieningen, zoals uitkeringen. Onder voorwaarde dat hierin voldoende rekening is gehouden met specifieke kosten voor gezinnen, is de noodzaak voor aanvullend financieel beleid minder groot.

6.2.2. Arbeid en zorg

Positie van Nederland

- Het zwangerschapsverlof in Nederland is kort, maar goed betaald.
- Het vaderschapsverlof is in Nederland zeer kort.
- Het ouderschapsverlof is kort en onbetaald.
- Het verlof om voor een ziek kind te zorgen is in Nederland relatief goed geregeld.
- De vergoeding voor opvang is in Nederland inmiddels ruim in vergelijking met andere landen (de effecten van de recente wijzigingen in de Wet kinderopvang zijn echter nog niet bekend).

Ideeën en mogelijkheden

- Invoering van betaald ouderschapsverlof voor beide ouders.
- Het betrekken van het bedrijfsleven bij de mogelijkheden om arbeid en zorg te combineren. Het bedrijfsleven kan een gezinsvriendelijke werkomgeving creëren voor haar werknemers en zich hierop profileren. Bedrijven hebben hier, gezien het toenemende personeelstekort, ook baat bij.
- Bekijken of het Duitse voorbeeld 'Lokale Bündnisse für Familie' in Nederland toepasbaar is. Om beter in te spelen op de familiale behoeften van ouders is begin 2004 op initiatief van de Duitse overheid het project 'Lokale Bündnisse für Familie' gestart. Het project bestaat uit het oprichten van platformen als ontmoetingsplaats voor diverse lokale partijen die in

overleg met elkaar gezinsvriendelijke afspraken maken en in de praktijk omzetten.

- Het betrekken van vaders bij de opvoeding van hun kind kan, naast door betaald vaderschapsverlof, ook op andere manieren. Vlaanderen kent sinds 2003 het 'Vaderboekje'. Het 'Vaderboekje' bevat verhalen van vaders, praktische tips, informatie en adressen.
- Engeland kende een campagne om vaders meer te betrekken bij opvoeden.
- Bevorderen dat de nadruk van kinderopvang sterker komt te liggen op de educatieve functie van kinderopvang. Dit kan voor ouders de toegevoegde waarde van kinderopvang vergroten.
- Onderzoek naar de effecten van langer ouderschapsverlof op het welzijn van het kind.
- Onderzoek naar de gevolgen van ouderschapsverlof van vaders op de verdeling van de zorgtaken.
- Onderzoek naar de effecten van de aanpassing in de Wet kinderopvang op het aantal uren dat vrouwen werken.
- Onderzoek naar de mate waarin bedrijven (bijvoorbeeld binnen cao's) nu al gezinsvriendelijke arbeidsvoorwaarden hebben en wat de overheid kan doen om gezinsvriendelijk beleid van bedrijven te stimuleren.

Aandachtspunten

Onderzoek laat zien dat het uitbreiden van ouderschapsverlof positieve effecten kan hebben zowel op de arbeidsparticipatie van vrouwen als op het verrichten van zorgtaken door mannen. Of een dergelijke maatregel in Nederland tot eenzelfde effect leidt, hangt ook af van de Nederlandse cultuur. Veel vrouwen werken in Nederland in deeltijd. De noodzaak voor de man om verlof op te nemen kan hierdoor minder groot zijn dan in landen waar veel vrouwen fulltime werken.

Voor kinderopvang geldt dat uit eerder onderzoek blijkt dat voorzieningen voor kinderopvang vooral van invloed zijn op het aantal uur dat men werkt en niet op of men werkt. Internationale studies geven aan dat fulltime werk wordt gestimuleerd door goede opvang. Ook voor het gebruik van opvangvoorzieningen geldt dat cultuur een belangrijke rol speelt. In Nederland vindt slechts 29 procent van de vrouwen dat het goed is voor kinderen van één jaar om naar de opvang te gaan. Daarnaast vinden met name mannen, ongeveer de helft, dat de vrouw meer geschikt is voor het opvoeden van kinderen (Portegijs, 2006). Van de vrouwen vindt ongeveer dertig procent dit. De vraag is in hoeverre opvangregelingen effect hebben zolang de opvattingen over goede zorg niet veranderen en veel ouders in kinderopvang geen toegevoegde waarde zien voor de ontwikkeling van hun kind. Aan de andere kant kunnen goede opvangvoorzieningen ook beïnvloeden hoe ouders over zorg denken. De relatie tussen cultuur en beleid is immers geen eenrichtingsverkeer.

6.2.3 Sociaal-cultureel beleid

Positie van Nederland

- Het Nederlandse beleid is vergelijkbaar met dat van andere landen.
- Weinig landen hebben expliciet, nationaal beleid op de besproken thema's.

Ideeën en mogelijkheden

- Nadere bestudering van het Noorse project 'godt samliv'.
- Nader onderzoek naar de effecten van beleid op de timing van zwangerschap.
- Onderzoek naar de gevolgen van bewustwording van de risico's van laat ouderschap op de timing van zwangerschap.

Aandachtspunten

Voor het verhogen van het geboortecijfer lijkt het met name effectief om belemmeringen voor het krijgen van kinderen weg te nemen. Het gaat hier om het compenseren van kosten voor kinderen en maatregelen die de combinatie van zorg en arbeid vergemakkelijken. Daarnaast spelen bij de keuze voor kinderen veel persoonlijke opvattingen en levensstijl een rol. Dit is ook zo voor het uitstellen van het krijgen van kinderen. Vrouwen die het krijgen van kinderen uitstellen, willen eerst van hun vrijheid genieten en bepaalde basisvoorwaarden (huis, carrière, et cetera) realiseren. Beleid kan hier slechts deels invloed op uitoefenen.

6.2.4 Welzijn van kinderen

Positie van Nederland

- Nederland bevindt zich in een vergelijkbare positie met de andere landen.
- Er is weinig nationaal beleid als het gaat om opvoedingsondersteuning en deze voorziening wordt met name op lokaal niveau aangeboden.
- De nieuwe infrastructuur die Nederland gaat opzetten met de Centra voor Jeugd en Gezin biedt een goede mogelijkheid voor het uitbreiden van de voorzieningen op dit gebied.

Ideeën en mogelijkheden

- Uit een effectiviteitsstudie in opdracht van de Britse regering blijkt dat ouders ook baat hebben bij universele ondersteuning die gemakkelijk toegankelijk is (alhoewel de literatuur over de effectiviteit van universele ondersteuning minder uitgebreid is dan die over specifieke programma's). De laagdrempeligheid van opvoedingsondersteuning is ook een voorwaarde om juist probleemgezinnen te helpen. De rol van de overheid is niet alleen dit soort programma's te helpen ontwikkelen, maar ook om ouders bewust te maken dat het geen schande is om gebruik te maken van deze voorzieningen. In het beleid waarbinnen

opvoedingsondersteuning vorm krijgt zou juist deze laagdrempeligheid een aandachtspunt moeten zijn. Een aantal voorbeelden van dit soort projecten uit het onderzoek zijn:

- 'Elterntelefon': de vereniging 'Nummer gegen Kummer e.V.' biedt in 44 plaatsen in Duitsland sinds 2001 een telefonische helpdesk aan voor ouders met vragen omtrent de opvoeding en de ontwikkeling van hun kinderen: het zogeheten 'Elterntelefon'. Het aanbod is gratis, snel en laagdrempelig: de ouder blijft anoniem en wordt adequaat geholpen of doorverwezen.
- Denemarken kent een nationaal project dat op lokaal niveau wordt uitgevoerd. Gezinnen met kinderen onder de één jaar worden een aantal keer bezocht door een verpleegster om te kijken of er nog problemen of vragen zijn. Bijna alle ouders accepteren het aanbod om mee te doen aan dit project. Verplegers geven informatie over opvoeding, voeding, gedrag van baby's, et cetera.

DEEL 2

Landenverkenning

7 DRIE VERDIEPENDE ESSAYS

7.1 Family policy in the United Kingdom

Professor Colin Williams, University of Sheffield

7.1.1 Policy background

At first glance, the UK does not appear a promising case study with regard to identifying good practice in the realm of family policy. Historically, the UK has lagged behind many other EU nations in terms of developing an explicit ‘family policy’ and there has been no constitutional sanctification of the family. This historical absence does not mean, however, that the family has been disregarded by politicians and policy-makers, nor does it mean that family life has necessarily suffered relative to other countries. On the whole, the reason for this absence is that the UK has not perceived the family as a realm in which intervention should occur.

Why has this been the case? In the UK, the post-war welfare state was grounded in a model of family life in which men were full-time workers and women full-time carers, and on a Marshallian conceptualisation of social citizenship; social rights were the rights to economic welfare and security. Participation in employment was thus central. It was through paid work that individuals became eligible for social benefits and these benefits were on the condition that the individual was willing to look for and take up the offer of paid work. In the context of this breadwinner model of the family, meanwhile, the provision of care was treated as a private issue, and in contrast to paid employment, was not treated as part of the basic needs of citizens (Boje and Almqvist, 2000). By emphasising paid employment rather than care, the man was taken as the norm of the citizen. Women and children, by definition, were not full citizens and therefore not entitled to social benefits.

The New Labour government’s election in 1997 marked a transition away from this ‘familistic’ model and towards a more ‘individualistic’ one. This has involved the promotion of paid employment for all and has extended the right to access paid work and the capacity to form and maintain an autonomous household to women, as well as men. In March 1999, moreover, a commitment was made to end child poverty in 20 years, which recognised the economic rights of children. To facilitate women’s participation in the labour market, the state has had to increase provision of services that enable women to balance home and work responsibilities which inevitably means public involvement with the organisation of care in the private sphere, a realm which previously was treated with great wariness so far as intervention was concerned.

7.1.2 Policy measures

Socio-cultural measures: policy regarding measures to influence the birth rate and divorce prevention

In the UK, there is no known explicit policy to influence the birth rate. However, increased choice of when and whether to have children has been an important subject on the policy agenda, not least because of its importance in enabling women's increased entry into the labour market. On the one hand, there is the right not to have children. This originally emerged with the introduction of accessible contraception and in a more direct way, the introduction of legal abortion in 1967. On the other hand, there is the right to have children which has also appeared on the government agenda, in particular in relation to discussions about the offering of in vitro insemination (IVF) treatment on the NHS for certain couples.

Neither does the state directly intervene in divorce prevention or consider this an appropriate realm for state intervention. Instead, responsibility for divorce prevention, such as marriage guidance counselling, lies with the third sector (e.g., Relate).

Policy regarding the children of divorced parents, meanwhile, is covered by the Children's Act 1989. This aims to encourage parents to agree about the child's welfare in the event of separation or divorce, and to provide for the continuation of parental responsibility for divorced parents by requiring the courts to refrain from making orders unless they are in the child's interests. This approach is reinforced by conciliation and mediation processes to help parents reach agreement about the children's residence and issues of contact to the non-residential parent.

Socio-economic measures: financial support and preventing poverty amongst children

The major thrust underpinning UK family policy has been to alleviate poverty, including child poverty. As such, one finds a raft of socio-economic family policy measures.

The integration of all child-focused departments into one, namely the Department for Children, Schools and Families (DCSF) on 29 June 2007, recognised children as individuals in their own right who are directly deserving of welfare, and further reinforced the commitment made in March 1999 to end child poverty in 20 years, which meant that children's economic rights were recognised. To promote both this and employment for all, a range of financial measures has been introduced:

- Child benefit – a tax-free monthly payment to all bringing up a child regardless of income or labour market status, which is a universal child benefit for all children aged under 16 or 16-18 if in full-time non-advanced education. This universal provision has been seen as the child's 'badge of citizenship' (Lister, 1990: 59). There are concerns, however, that the means-tested child tax credit will eventually lead to its demise.
- Child tax credit – entitlement is tapered but is not exhausted until income reaches £58,000. Around 85-90 percent of families are entitled to some

- amount of child tax credit. It is paid to the main carer, normally the mother.
- Tax credits – these are paid to people in paid work with a supplement for lone parents and a childcare element to provide low-income employed people with a guaranteed minimum income. They are intended to achieve the twin objectives of promoting employment and tackling poverty.

Emancipation measures: combining work and care by fathers and mothers

There are two ways of enabling parents to combine work with care:

1. the defamiliarisation of care (the provision of extra-familial child-care) – the UK is unusual in Europe in having a large for-profit childcare provision sector as opposed to a state and/or non-profit sector.
2. the refamiliarisation of care – leave to look after children.

The table attached (see chapter 8.8) summarises the emancipation measures that exist in the UK and which enable parents to combine work and care. The UK places little emphasis on coercing fathers to provide caring functions, reflecting perhaps the influence of the male breadwinner family model on the British policy regime. Similar problems do not exist to the same extent, however, when it comes to encouraging and/or enforcing women's labour market participation.

Measures concerning the well-being of children: for example child-raising support

The current measures are summarised in the attached table (see chapter 8.8). The newly established DCSF is in the process of shaping and implementing a strategy and long-term vision on children. Detail on the proposed new initiatives can be found in *The Children's Plan: building brighter futures* (DCSF, 2008). This also provides an overview of the general child-raising support provided to parents, and the initiatives being taken to strengthen the child-raising competencies of families.

7.1.3 Effectiveness of policy measures

Socio-cultural measures

No known explicit family policy exists on the birth rate to evaluate. So far as preventing divorce is concerned, meanwhile, this is devolved to the third sector, and fulfilled mainly by Relate.

Relate. This third sector agency, the Marriage Guidance Council (as it was then known), was established in 1938 in response to rising divorce figures. Today, it trains over 300 counsellors each year, has 1,800 Relate-trained experts and helps 150,000 relationships each year through face-to-face sessions, telephone helplines and online consultation. It deals with three major issues: relationship counselling; sex therapy and services for young people. One year after relationship counselling, 58 percent of clients felt that their relationship was better than it had been before they went to Relate; 82 percent were glad that they had gone to counselling and 80 percent were satisfied with

the service they received (Relate, 2008). Counselling is also offered to young people aged ten to eighteen whose parents are separating or involved in family conflict. Some 94 percent asserted that the counsellor had helped them understand their situation, 93 percent said they would recommend Relate to a friend and 90 percent felt able to cope with their situation better at the end of the sessions (Relate, 2008).

Socio-economic measures

- In 2004/05, 27 percent of all children lived in households with less than 60 percent of the median income after housing costs. This is an improvement on 1998/99 when 33 percent of children lived in such households. The distribution of child poverty is highly uneven. In 2004/05, some 46 percent of children in households in receipt of incapacity benefit were in poverty, 71 percent in households receiving income support, 72 percent in households with a lone parent, 72 percent in households with a couple both not in work, and 57 percent in Pakistani/Bangladeshi households (www.poverty.org.uk).
- In 2000, the UK had the highest child poverty rate in the EU. Despite being one of the few countries whose child poverty rate showed an improvement, by 2003 only Italy, Portugal and the Slovak republic had higher rates than the UK. The Nordic countries had under half the UK rate (between 6-10% compared with 23% in the UK).
- The UK has a high proportion of children living in one-parent families (second only to Sweden) and the highest proportion of children whose parents do not work. Low out-of-work benefits mean that most children in workless households are poor (Middleton and Sandu, 2006).

Emancipation, caring

Although significant progress has been made in the provision of affordable and accessible childcare, there remains considerable work to be done:

- There is one registered childcare place for every four children under eight years old (Daycare Trust, 2006).
- UK parents pay 75 percent of their childcare costs compared with an average of 20-30 percent in OECD nations (Daycare Trust, 2004).
- Take-up of the childcare element of the working tax credit has been low – 223,800 lone parents claimed in 2005 out of 1.06 million who were potentially eligible (ONS, 2005).
- The average income from the childcare element is £49.80/week. There is no extra help for parents with three or more children (Daycare Trust 2006).

Emancipation, working

- The share of children in the UK living in workless households is the highest in Europe. At 17 percent the UK rate is 4 percentage points higher than the next highest countries (Hungary and Belgium), twice that in France and three times that in Denmark (Middleton and Sandu, 2006).
- 75 percent of children in households where no adult works were in poverty in 2004/05 (DWP, 2006).

- One in three children lived in workless lone parent families but almost one in five lived in workless couple families (DWP, 2006). But children in workless households are only poor because out-of-work benefits are so low:
 - Income support rates in 2006 for two adults with two children was £181.26/week compared with a 60 percent median income threshold of £268/week. Income support would need to be increased by one-half to allow such a family to avoid poverty.
 - Income support for a single adult with two children was £148.61/week in 2006 compared with a 'poverty threshold' of £186/week; a quarter more than this type of family receives.
- Work does not prevent child poverty: 43 percent of children in households where at least one adult worked were in poverty (DWP, 2006).
- Tax credits help some working households avoid poverty. Some 20 percent receiving working tax credit or child tax credit are taken above the poverty line but a further 20 percent are still below the poverty line even with tax credits (New Poverty Institute, 2006).

Measures concerning the well-being of children: for example child-raising support

- Proportions of children aged eleven years old failing to achieve level 4 or above at key stage 2 in English and Maths have fallen substantially in recent years.
- 38.5 percent of children from the quarter of wards with the lowest incomes achieve 5 or more GCSE passes at Grade C or above; 72.5 percent of children from the quarter of wards with the highest incomes achieve 5 or more GCSE passes at Grade C or above (DfES, 2006).
- Babies born to parents from manual occupations are more likely to have a lower birth weight than those from non-manual occupations (2004: Social class I to IIINM: 6.4%; Social class IIIM to V: 8.5%¹).
- Children from manual social backgrounds are 1½ times more likely to die as infants than children from non-manual social backgrounds.
- Children under sixteen from manual backgrounds are more likely to die in accidents (2000: Social class I to IIINM: 2.6 per 100,000; Social class IIIM to V: 3.6 per 100,000) (www.poverty.org.uk).

7.1.4 Conclusions: the UK – family-friendly?

The extension of economic citizenship rights to women and children has meant that the current UK government has placed balancing work and family life high on the agenda. However, there has not been a concomitant emphasis on extending caring rights to men. If family-friendly means 'facilitating parental

¹ Social class I-IIINM means social class 1-3 non-manual occupations (ranging from professional classes through to clerical and other white collar workers) and social class IIIM-V means manual occupations class 3 to 5 (ranging from skilled manual through to unskilled). It is therefore based on the white collar/blue collar divide of non-manual/manual.

choice about work and care', therefore, the UK is not. No initiatives, for example, financially reward those engaged in caring activities. The right to tax credits, for instance, has not been extended beyond those in formal employment to those with full-time carer responsibilities.

The reason is perhaps that the UK is built upon the breadwinner family model, a definition of social citizenship that encompasses the right and obligation to undertake paid work and a strong and firm line between public and private. Women, in consequence, are still expected to be carers within the home and men the breadwinners, as demonstrated by the obligation of a non-residential father to provide financially for their children, but no obligation for them to take responsibility for the caring function. It is also demonstrated by the emphasis on maternal rather than paternal leave from paid work and by the limited state provision of childcare. The organisation of care is still viewed as a private responsibility and one that falls upon women. It is women who have to organise their working life around childcare and women who are expected to deliver such care. When men have been encouraged to take on some care (e.g., paternity leave), it has been as a secondary role helping out so as to facilitate a mother's entry into the formal labour market rather than to facilitate the father's role of carer *per se*. Family policy, in sum, remains riddled with the breadwinner model in the UK and although headway is being made on encouraging women's entry into the labour market, far less headway is being made on men's responsibility to provide care.

7.1.5 References

- Boje, T. and Almqvist, A. (2000) 'Citizenship, family policy and women's patterns of employment', in Boje, T. and Leira, A. (eds) *Gender, Welfare State and the Market: towards a new division of labour*, London: Routledge.
- Daycare Trust (2006) Universal Early Education and Care in 2020: costs, benefits and funding options, www.daycaretrust.org.uk.
- Department for Children, Schools and Families (DCSF) (2008) *The Children's Plan: building brighter futures*, London: DCSF (<http://www.dfes.gov.uk/publications/childrensplan/>).
- Department for Education and Skills (2006) *Social mobility: narrowing social class educational attainment gaps*, <http://www.dfes.gov.uk/rsgateway//DB/STA/t000657/SocialMobility26A pr06.pdf>.
- Department for Work and Pensions (2006) *Households below average income 1994/95-2004/05*, <http://www.dwp.gov.uk/asd/hbai/hbai2005.asp>.
- Lister, R. (1990) *The Exclusive Society: citizenship and the poor*, London: CPAG.
- Middleton, S. and Sandu, A. (2006) *Child Poverty in the UK: the headline figures*, Prepared for the End Child Poverty Campaign. www.crsp.ac.uk/downloads/publications/sues_papers/child_poverty_in_the_UK_the_headline_figures.pdf

New Policy Institute (2006) *Monitoring Poverty and Social Exclusion*,

<http://www.poverty.org.uk>.

Office of National Statistics (2005) *Child and Working Tax Credit Statistics*,

April 2005. London: ONS.

Relate (2008) *About us*, www.relate.org.uk/aboutus/researchandstatistics.

7.2 Family Policy in Denmark

Dr. Torben Tranaes, The Rockwool Foundation Research Unit Denmark

45 percent of the population live in families with children; 24 percent of all families have children (1% outside the household), 25 percent of all families are single male, 25 percent are single female and 27 percent are couples without children. Most children (81%) live in a two-adult household (where one parent is non-biological in 8% of the cases), some live with their mother (15%), a few with their father (2%) and 1 percent live in other situations, mostly in institutions.

7.2.1 Policy background

Traditionally, family policy has been very important in Denmark and subsequent governments have been active in this area for decades (although not always under the label of 'family policy' but sometimes rather in terms of the components themselves). It is still generally accepted that the government is at some level responsible for the well-being of families.

The issues at the top of the family policy agenda have changed over the years. There is usually no qualitative difference at a given point in time between the major political parties of what the top issues are (they agree on which medicine to prescribe). The differences are mainly quantitative (they disagree on the doses). Different governments have, however, put different weight on whether to simply provide good general conditions for family life versus more direct interventions in family affairs; right-wing governments emphasise only the former and left-wing governments the latter as well. The current right-wing government is no exception. It has in particular encouraged competition between public institutions by aiming the public funds at citizens/patients rather than the institutions. Allocation of (some) public funds is then guided by the choice of the individual citizens, driven by their choice of institution or hospital when in need.

The participation of mothers in the labour market has been generally accepted for more than three decades and directly encouraged after the 1970s. There has been some discussion as to how soon after childbirth the mother should join (or rejoin) the labour force. Most women used to go back to work six months after the birth – when the maternity benefit expired. Many considered this to be too soon, and today maternity leave is subsidised for twelve months. There are very few political voices that advocate an even longer maternity leave, and the main argument is the adverse effect on women's careers. There is a general political awareness that toddler families might be working too much. Even so, politicians have until recently made very few efforts towards actually obliging or even simply encouraging fathers to share the periods of parental absence from work due to childcare obligations (post-birth, sickness, et cetera). Some initiatives are now being taken to address this issue (see below).

General goals of family policy

Historically speaking, the goals have not been formulated in terms of family life per se, but rather linked to the welfare of children and women: keeping children out of poverty and abuse, *in* school and engaged in healthy leisure activities, et cetera. And, in order to reach these objectives, other goals concerning the living conditions of parents, in particular single parents (mothers), have been established. In that sense it has also been an explicit goal to fight the negative social inheritance that certainly still prevails in Denmark.

Finally, it has been an ambition for more than three decades to facilitate the participation of women (mothers as well as non-mothers) in the labour market. As mentioned above, it has been emphasised that family policy is about setting up good general conditions – a framework – for family life, rather than influencing it in detail. Nevertheless, the work-life balance of families has recently appeared high on the government's policy agenda.

7.2.2 Policy measures

Many measures are being taken to influence family life:

- The financial subsidies follow a two-dimensional redistributive model: a horizontal and a vertical one; there is a general child subsidy (horizontal) and a means-tested one (vertical).
- Housing benefits are an important part of the family policy in Denmark and they are means-tested. Moreover, housing benefits for families with children are more generous than housing benefits for families without children.
- Cheap and available high-quality day-care institutions have also been a cornerstone of the Danish family policy.
- Counselling and the legal set-up around conflicting parents have recently received high priority, e.g. divorced parents sharing custody of the children (see below).
- A very recent policy measure is the mandatory scheme for the private sector by which the employer of the mother and the employer of the father, share the cost of maternity leave, regardless of whether it is the mother or the father who actually goes on leave. The employer whose employee is not going on leave pays a contribution to a fund, which is then used to compensate the employers who suffer because of a colleague taking maternity leave (historically it has been the mother taking the leave, but this new legislation might change the picture. It is still too early to say, though).

Children of divorced parents

The government recently passed legislation that lays emphasis on the child's perspective when the parents are divorced or in the process of getting a divorce. The most important aspect is that of shared custody, which is the option chosen in most cases today. The court can actually pass this as a verdict and can only dissolve a shared custody under very special circumstances. Moreover, it is now the child that has the right to see (both) its

parents, rather than the other way around.

This legislation also protects the children of divorced parents financially, as the parent who is not caring for the child is required to pay a monthly amount to the other parent (with whom the child lives). And if this obligation is not fulfilled, the parent responsible for the childcare will simply get the money from the local government, which will then take over the claim and the task of appropriating the money from the offending parent.

Marriage counselling or other measures to prevent divorce

In general, there is almost no government effort to prevent divorces, other than indirectly via the income tax structure. Most employed couples save taxes by being married. On the other hand, couples where one is unemployed and without unemployment insurance (UI) (mainly low-skilled workers) have a financial incentive not to get married, because UI benefits of uninsured individuals are means tested on family income (UI for the insured depends only on individual income, which is lost when unemployed).

There is no general counselling of troubled married couples. However, several experiments were recently carried out on the counselling of couples who have children and are considering a divorce. Couples who are in the process of getting a divorce or already divorced are offered conflict mediation financed by the government. This is a relatively new procedure.

Consciousness about the risks of postponing motherhood

Late motherhood is not a concern in Denmark.

General child-raising support for parents and strengthening the child-raising competences of families

Apart from the financial support of families with dependent children (general family subsidies, childcare subsidies, means-tested extra subsidies for both), there are other measures enforced to support families with children, in particular families who are not self-supporting and/or are generally weak. These measures include extra support and care subsidies when a child falls ill.

7.2.3 Effectiveness of policy measures

The policy seems to have been effective in many – but not all – dimensions:

- The overall birth rate is high in Denmark compared to most other developed European countries (the net reproduction number in 2006 was 891 out of 1,000 women, compared with the all-time low of 662 in 1982);
- The divorce rate has also decreased. There are currently three divorces every time there are seven marriages. In 1981, when the divorce rate reached a relative peak, this ratio was three to five. However, the ratio had been as low as three to fifteen in the 1960s, before the onset of women's emancipation.
- Legal abortions have decreased steadily during the last three decades, from almost 30,000 in 1976 to 15,000 in 2006. In the late 1960s, before abortion was legalised, the annual number of (known) abortions was below

5,000.

- The new law of shared custody has decreased the number of cases where divorced couples take their custody battle to court. Eight out of ten cases are currently settled out of court. That figure was well below 50 percent before the new legislation.
- The heavy investment in day-care facilities seems to have increased enrolment, which came to 77 percent for the 0 to 2-year-old group in 2001, compared with 66 percent in 1996 before the strong emphasis on enrolment started. For the three to four-year-olds, enrolment increased from 85 percent in 1996 to 92 percent in 2001.
- Sweden and Denmark are the two countries where women participate the most in the labour market and where men spend the most time on the household. Both adults work in 75 percent of all two-adult households, compared with only slightly more than forty percent in the Netherlands. However, this pattern might have been stimulated by Denmark's highly progressive income tax, which makes it more economical for a couple to both work shorter hours in the (taxed) labour market, rather than having one person working long and the other short hours. In that case, the high-marginal rate partner (usually the man) substitutes a portion of his high-taxed work hours for some no-tax home productivity. Remember that the woman's incentive to participate is increased considerably by the heavily subsidised day-care system.
- The policy also encourages the mother to assume the main responsibility for childcare. Compared to the situation in other Nordic countries, Danish men seldom participate in the childcare duties when the children are ill and seldom take paternity leave. This is possibly due to the fact that other Nordic countries have policies that are specifically targeted at encouraging male participation in childcare activities (unlike Denmark!). Having said this, Danish men do in general spend a lot of time with their children compared to the situation in other developed countries.
That the Danish way of subsidising families affects women's labour market situation adversely has been relatively well researched. When Norway changed from a general maternity scheme similar to the Danish one to one where some of the subsidy is earmarked to the father, the men increased their share of the birth-related leave considerably.
- Child poverty has not gone down in Denmark in recent years (or possibly even decades).
- The new policy ambitions of facilitating a better balance between family and work life, the work-life balance concern (not yet enacted but policy is being drafted), will be difficult to realise, because the Danes are already very satisfied with their family life and also pretty content with the balance between work and family life. In a recent representative survey among Danes, very few reported the balance between work and family life to be a problem. On the traditional scale from 1 to 6, the average for both men and women was just below 5, and satisfaction with family life was above 5 for both genders. Many considered their working life to be somewhat stressful, but many reported at the same time that they were satisfied with both work

and family life.

In the same survey, only two out of ten parents reported that their employer ignored the fact that some employees have children. By far the biggest problem for families with small children, in relation to work-life balance, is related to child illness.

Negative side effects. The plan to get women to join the labour force is implemented in such a way that women will automatically have a disadvantage against men when competing for jobs. If you (1) subsidise the parent taking care of the children (the mother) to enable her to re-enter the labour market after birth, then this will give you high participation of women. But if you at the same time (2) subsidise parental leave after childbirth by means of a general scheme and (3) force only the employer who employs the parent taking the post-birth leave to carry the costs associated with the absenteeism (rather than both employers), then only the low-earning parent – the mother – will take leave and this will discourage employers from hiring women. Consequently, women will fulfil more low-ranged occupations compared to men. In the international context, Danish women are weakly represented in the upper echelons of the job hierarchy.

If the Dutch government does not want to subsidise a new female proletariat, it should make sure to establish a more balanced policy mix than the one that was implemented by the Danish government over the last two decades. And it must anticipate the joint functioning of the policy measures and the existing relations and privileges on the Dutch labour market. My impression is that the Dutch government could use many of the same policy measures as those discussed above. But they should keep in mind that the more general the leave schemes are, the more it will be the woman who takes the leave and, consequently, the fewer opportunities she will have later on in her working life.

7.2.4 Conclusions: Denmark – family-friendly?

I will certainly call the Danish policy ‘family-friendly’ in general, but not in the dimension of ‘promoting gender equality in employment opportunities’, as just argued. The policy certainly ensures the adequacy of family resources, enhances child development and facilitates parental choice about work and care. The policy also provides access to affordable and high-quality childcare, financial support for children and arrangements that allow working parents to take childcare leave, as well as financial work incentives for families with children. Finally, the collective bargaining contracts provide flexible workplace practices that allow a better reconciliation of work and childcare commitments.

7.3 Gezinsbeleid in Duitsland

drs. Jurgen Woudwijk, zelfstandig adviseur

7.3.1 Achtergrond gezinsbeleid

Sinds de parlementsverkiezingen van 2005 staat gezinsbeleid hoog op de agenda in Duitsland. Voor de financiering van de 145 gezinsgerelateerde voorzieningen werd afgelopen jaar rond 184 miljard euro gereserveerd. Een groot deel hiervan is gereserveerd voor fiscale maatregelen ter bevordering van het geboortecijfer. De bondsrepubliek heeft namelijk een van de laagste geboortecijfers van alle lidstaten van de Europese Unie. Het gemiddelde aantal kinderen per vrouw is gedaald van 1,45 in 1990 tot 1,33 in 2006.¹ Volgens trendstudies van het Statistische Bundesamt neemt de bevolking in Duitsland af van 82,5 miljoen in 2005 naar 69 miljoen in 2050.

Naast de bevordering van het geboortecijfer is de aandacht vooral gericht op (het voorkomen van) kinderarmoede, (het creëren van) kinderopvang, (het stimuleren van) gezinsvriendelijk personeelsbeleid in de bedrijven en het combineren van werk en zorg.

7.3.2 Wet- en regelgeving gezinsbeleid

Geboortecijfer

Op 1 januari 2007 is het 'Erziehungsgeld' vervangen door 'Bundeselterngeld- und Elternzeitgesetz' (BEEG); kortweg 'Elterngeld' genoemd. Bij de geboorte van een kind komen hierdoor voortaan ook families met een hoger inkomen in aanmerking voor een financiële compensatie. Dit kan worden beschouwd als een signaal voor academici, onder wie het geboortecijfer ver onder het gemiddelde ligt.

De compensatie bedraagt 67 procent van het laatstverdiende salaris, maar maximaal € 1.800 en minimaal € 300. Verder kan de periode van twaalf maanden met twee maanden worden verlengd als de partner (in de regel de vader) minimaal voor dezelfde periode de zorg van het kind overneemt. Hiermee wordt een meer evenwichtige verdeling van de zorgtaak beoogd.

Kinderarmoede

Kinderarmoede is een gevoelig thema in Duitsland. Kinderarmoede vertaalt zich in een beperkte(re) materiële basisverzorging, beperkte(re) opleidingskansen, slechte(re) gezondheidstoestand en beperkte(re) maatschappelijke participatie. Tien procent van alle kinderen tot achttien jaar (circa 1,5 miljoen) leeft in Duitsland in armoede.²

Sinds 1990 groeit het aandeel sneller dan in de meeste andere westerse landen en is het in de West-Duitse deelstaten zelfs verdubbeld. Het creëren

¹ Statistische Bundesamt.

² UNICEF; 'Child Poverty in Rich Countries 2005'.

van voldoende werkgelegenheid aan de onderkant van de arbeidsmarkt wordt als primaire doelstelling genoemd om kinderarmoede aan te pakken c.q. te verminderen. Voor ouders die werken maar hiermee onvoldoende inkomen genereren³, geldt vanaf begin 2005 de regeling 'Kinderzuschlag'. Hierbij gaat het om een bedrag ter hoogte van maximaal € 140 aanvullend op het 'Kindergeld'. Ouders mogen dit bedrag vrij besteden voor de verzorging van hun kinderen.

Uitbreiding kinderopvangvoorzieningen

De uitbreiding van kinderdagverblijven geniet in Duitsland – met name in de West-Duitse deelstaten – hoge prioriteit. Ondanks een verdubbeling van het aantal kindplaatsen ten opzichte van 2002 waren er in de West-Duitse deelstaten in 2006 slechts acht plaatsen voor honderd kinderen beschikbaar. In de Oost-Duitse deelstaten lag deze verhouding in 2006 met bijna veertig plaatsen voor honderd kinderen aanzienlijk hoger. Desondanks kan ook hier niet aan de vraag worden voldaan. De planning is om het aantal beschikbare kindplaatsen binnen zeven jaar te verhogen van nu 285.000 tot 750.000. Begin 2005 is het zogeheten 'Tagesbetreuungsausbaugesetz' (TAG) in werking getreden. Naast de kwantitatieve uitbreiding van het aantal kindplaatsen is de wet gefocused op het organiseren van een kwalitatief aanbod dat zowel betaalbaar is als flexibele tijden kent. Gestreefd wordt naar een situatie waarin ouders voor elk kind tussen de één en drie jaar vanaf 2013 direct aanspraak kunnen maken op een plek voor hun kind, of de nodige financiële middelen ontvangen om diensten in te kopen. Met de invoering van het 'Gesetz zur steuerlichen Förderung von Wachstum und Beschäftigung' is vanaf 1 januari 2006 geregeld dat ouders met kinderen tot veertien jaar bovendien € 4.000 per jaar per kind van de belasting mogen aftrekken.

Familie- en kindvriendelijk personeelsbeleid

De ontwikkeling van een familie- en kindvriendelijk personeelsbeleid verloopt via de programma's 'Allianz für die Familie' en 'Erfolgsfaktor Familie'. 'Allianz für die Familie' is een platform van ministeries, werkgevers- en werknemersverbanden, grote bedrijven, bekende politici en wetenschappers. Het platform dient ter uitwisseling van informatie, afstemming van belangen en voor het formuleren van doelstellingen. Het programma 'Erfolgsfaktor Familie' vertaalt de doelstellingen naar concrete activiteiten en begeleidt bedrijven bij de transformatie naar een familie- en kindvriendelijke organisatie; bijvoorbeeld aan de hand van kosten-batenanalyses en best practices.⁴

³ Als een van de weinige Westerse landen is het minimumloon in Duitsland slechts in een beperkt aantal branches ingevoerd.

⁴ www.erfolgsfaktor-familie.de

Versterking van sociale bindingen

Eind 2006 is het programma 'Mehrgenerationshäuser' geïntroduceerd.⁵ Het programma kan worden gezien als een reactie op de toenemende individualisering die in verband met opvoeding gepaard gaat met het gebrek aan essentiële waarden zoals gemeenschapszin en verbondenheid. 'Mehrgenerationshäuser' lijken qua opzet op de enkele jaren geleden in Nederland geïntroduceerde vensterscholen (brede scholen), maar dan primair bestemd voor kinderen in de voorschoolse leeftijd. In het 'Bunte Haus' in Freiburg is kinderdagopvang bijvoorbeeld geïntegreerd met een breed aanbod van diensten voor verschillende generaties.

Het Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend (BMFSFJ) had als doel geformuleerd dat de burgers van elke gemeente in Duitsland (500) vanaf eind 2007 kunnen beschikken over de faciliteiten van een 'Mehrgenerationshaus'. Dit doel is ondertussen gerealiseerd.

7.3.3 Effectiviteit gezinsbeleid

Effecten regeling geboortecijfer

Al een jaar na de invoering van het 'Elterngeld' spreekt het BMFSFJ van een groot succes. Ongeveer 71 procent van de bevolking deelt deze mening. Nagenoeg elke familie die sinds de wetsinvoering een kind heeft gekregen, maakt gebruik van de regeling. Daarnaast is het aantal vaders dat een aanvraag op verlenging van de regeling heeft ingediend, binnen enkele maanden van 60.000 (eerste kwartaal 2007) tot 140.000 (tweede kwartaal 2007) meer dan verdubbeld. Twintig procent van deze vaders komt als hoofdverzorger helemaal in aanmerking voor het 'Elterngeld'.⁶

Vanuit andere bronnen is echter ook kritiek geuit. De minister van de deelstaat Baden-Württemberg heeft bevestigd dat de verwerking tussen de aanvraag en de toekenning in het afgelopen jaar gemiddeld zestig dagen duurde. Zestien procent van de ouders heeft zelfs langer dan drie maanden op het geld moeten wachten.⁷ Verder is de beoogde zorgverdeling tussen moeder en vader grotendeels ontkracht. Volgens de eerste reacties blijven de meeste vaders in dezelfde periode thuis als de moeders, zodat de moeders nauwelijks worden ontlast.⁸

Effecten beleid tegen kinderarmoede

Diverse partijen hebben kritiek geuit op de regeling 'Kinderzuschlag'. Ondanks de verruiming van de doelgroep tot 250.000 kinderen zou het daadwerkelijke

⁵ www.mehrgenerationshaeuser.de

⁶ 'Ein Jahr Elterngeld' zur PK der Bundesministerin am 14.12.2007.

⁷ Badische Zeitung; 16 januari 2008.

⁸ Stuttgarter Zeitung; 28 december 2007.

aantal kinderen dat in relatieve armoede leeft bij 700.000 liggen. Een evaluatie⁹ heeft aangetoond dat er sprake is van een zeer hoge respons, maar dat door de onduidelijke doelgroepenafbakening een groot deel van de aanvragen weer is afgewezen. Dat betreft met name personen met een zeer laag inkomen waarvoor weer andere voorzieningen gelden. Het BMFSFJ heeft toegezegd de procedure te vereenvoudigen en de doelgroep te vergroten. Ook is kritiek ontstaan over de beperkte periode van maximaal 36 maanden en de versnippering van telkens nieuwe regelingen. Sinds begin 2008 is de periode waarover men 'Kinderzuschlag' kan ontvangen, ongelimiteerd.

Eerste effecten uitbreiding kinderopvangvoorzieningen

In het TAG is wettelijk vastgelegd dat de implementatie van de kinderopvangvoorzieningen periodiek wordt geëvalueerd. Al binnen tien maanden na de invoering van de wet werden 21.500 nieuwe plekken gecreëerd.¹⁰ Ondanks de positieve respons onder de meeste uitvoerende gemeenten hebben de eerste evaluerende metingen medio 2006 aangetoond dat de verandering van het beleid in de afzonderlijke gemeenten zeer onevenwichtig verloopt. Daarnaast blijkt de behoefte aan de flexibilisering van de (openings)tijden vooralsnog voor de meeste kinderopvangorganisaties onuitvoerbaar. Als eind 2008 duidelijk wordt dat de overeengekomen doelen door tien procent van de gemeenten niet wordt behaald, dan dreigt de minister met ingrijpende maatregelen.

7.3.4 Conclusie

Vanwege de sterk dalende geboortecijfers in de afgelopen jaren wordt de familiepolitiek in Duitsland gedomineerd door een kwantitatieve insteek. Bij de omzetting van de maatregelen ligt het accent op het rechtstreeks bieden van incentives aan particulieren. Slechts 29 procent van het beschikbare budget vloeit naar infrastructurele projecten, zoals de uitbreiding van kinderdagverblijven en het opzetten van 'Mehrgenerationshäuser'. Deze verhouding is niet zonder kritiek gebleven. Er bestaan twijfels over het beoogde effect. Immers, er is geen garantie of de incentives ook daadwerkelijk het kind ten goede komen.

Vanuit kwantitatief perspectief kan de familiepolitiek in Duitsland als vriendelijk worden beoordeeld. Daar staat echter tegenover dat door de diverse voordelige maatregelen ter stimulering van het geboortecijfer ook een aantal onbedoelde effecten wordt oproepen. De relatief hoge financiële compensatie en de lange periode van een aantal regelingen, in het bijzonder van het 'Elterngeld', resulteren niet zelden in een situatie waarin de ouders (in de regel de moeders) geheel met werken stoppen. Een financieringsperiode van drie

⁹ 'Der Kinderzuschlag als Maßnahme zur Bekämpfung von Familienarmut: kritische Würdigung und Reformoptionen'; Irene Becker, Richard Hauser (Hans Böckler Stiftung, december 2007).

¹⁰ Bericht der Bundesregierung über den Stand des Ausbaus für ein bedarfsgerechtes Angebot an Kindertagesbetreuung für Kinder unter drei Jahren; juli 2006.

maanden na geboorte van het kind, zoals in Nederland gebruikelijk is, zou dit ten minste ten dele kunnen voorkomen.

Hiervan is men zich in Duitsland bewust. Met de introductie van het programma 'Work-Life Balance' probeert men via een goede afstemming tussen werk en privé meer invloed uit te oefenen op passende werk-omstandigheden. De flexibilisering van de arbeidstijden en het creëren van bedrijfsinterne kinderopvangplaatsen zijn hiervan voorbeelden.

8 OVERZICHT GEZINSBELEID TIEN LANDEN

Introductie

In dit deel van de rapportage wordt een overzicht gegeven van landelijke beleidsmaatregelen in de tien onderzoekslanden. Wij hanteren hierbij een ordening van beleidsmaatregelen in vier thema's van Kaufmann. De thema's zijn: inkomen, arbeid en zorg, sociaal-cultureel beleid en welzijn van kinderen.

We hebben informatie over beleidsmaatregelen ingewonnen via een aantal bronnen. Als belangrijkste bron is The Mutual Information System on Social Protection (MISSOC) gebruikt, waarbij informatie door lidstaten op verschillende thema's wordt uitgewisseld. Daarnaast hebben wij informatie gezocht via websites van verantwoordelijke ministeries in de desbetreffende landen, daar waar Engelstalige informatie beschikbaar was. Tot slot zijn nog een aantal onderzoeksstudies gebruikt die informatie hebben verzameld, zoals bijvoorbeeld DTI 2007 en 'Babies and Bosses' van de OESO, 2007. Op deze manier hebben we getracht een zo uitgebreid en accuraat mogelijk beeld te schetsen van het gezinsbeleid in de desbetreffende landen.

In de tabellen is gekozen de maatregelen zoveel mogelijk weer te geven in de taal van het land zelf. Als deze taal voor de meeste mensen niet toegankelijk is, is ervoor gekozen de Engelse termen te hanteren. Bepaalde omschrijvingen zijn namelijk lastig te vertalen naar een neutraal Nederlands begrip. De lezer interpreteert dan het begrip vanuit een Nederlands begrippenkader, waardoor de aansluiting met de lokale context wordt verloren. Een voorbeeld hiervan is in Frankrijk het 'Complément de libre choix d'activité'. In eerste instantie lijkt dit op een vorm van zorgverlof, het geeft ouders de mogelijkheid de eerste zes maanden thuis voor hun kind te zorgen. De omschrijving van de maatregel in het Frans laat echter zien dat het wordt gepresenteerd als een maatregel om keuzevrijheid te vergroten. Ouders krijgen de keuze tussen zorg en arbeid.

8.1 België

In België is het familiebeleid met name gericht op de ondersteuning van het traditionele gezin. In 1946 werd in België al een ministerie voor het gezin opgezet, het land kent dus een lange traditie van gezinsbeleid. Naast uitgebreide gezinstoeslagen en de ontwikkeling van voerschoolse educatie, zijn in het socialezekerheidsstelsel ook gezinsvoordelen en diensten opgenomen.¹ Uit een vergelijkend onderzoek van Bradshaw en Finch² naar *child-benefit-packages* komt naar voren dat het Belgische systeem tot de meest genereuze in de wereld behoort. Het grootste deel van het gezinsbeleid wordt gemaakt door de gewesten. De federale staat is onder meer verantwoordelijk voor de uitkering van verschillende toeslagen. Ook kinderopvang en verlofregelingen zijn federaal vastgelegd.

Cattoir en Jacobs hebben onderzocht welke doelstellingen het Belgische gezinsbeleid beoogt.³ Op basis van hun onderzoek kwamen de auteurs tot de conclusie dat er vier mogelijke doelstellingen zijn binnen het Belgische gezinsbeleid: de stijging van het geboortecijfer, versterking van de band van de ouders, de herverdeling van de welvaart of de strijd tegen armoede en het recht van het kind. Er dient echter te worden opgemerkt dat het hier gaat om doelstellingen die niet altijd expliciet worden geformuleerd.

In termen van Esping-Andersen past België in het conservatieve regime. Het land kent een uitgebreid systeem van financiële toeslagen, maar richt zich nog met name op het kostwinnersmodel.

België ⁴	
Vruchtbaarheidscijfer (kinderen per vrouw)	1,72
Leeftijd vrouwen bij eerste kind	-
Armoedecijfer kinderen % ⁵	4,1
Arbeidsparticipatie vrouwen %	53,6
Deeltijdpercentage vrouwen %	34,7
Gemiddelde arbeidsduur vrouwen per week in uren ⁶	32
Arbeidsparticipatie moeders (kinderen 0-16 jaar) %	59,9
Uitgaven (cash, diensten en belastingmaatregelen) aan gezinnen in % BNP	3,2

¹ The Clearinghouse on International Developments in Child, Youth and Family Policies.

² Bradshaw and Finch (2002).

³ Cattoir and Jacobs (1998).

⁴ Voor de cijfers in deze tabellen gelden de volgende jaartallen: vruchtbaarheidscijfer (2005); leeftijd vrouwen bij eerste kind (2004); armoedecijfer kinderen % (2000); arbeidsparticipatie vrouwen % (2006); deeltijdpercentage vrouwen % (2006); arbeidsparticipatie moeders 0-16 % (2005); uitgaven (cash, diensten en belastingmaatregelen) aan gezinnen in % BNP (2003). De cijfers zijn afkomstig van het OECD 'Babies and Bosses' (2007).

⁵ Het percentage kinderen dat opgroeit in een huishouden met een inkomen van minder dan vijftig procent van de mediaan van de totale populatie.

⁶ Cijfers 2006, afkomstig uit Nederland Deeltijdland (Portegijs, 2008).

Beleidsmaatregelen

Thema	Financieel	Materieel	Organisatorisch
1 Sociaal-cultureel			
2 Inkomen	<ul style="list-style-type: none"> - Birth grant: voor de eerste geboorte circa € 1.065 en voor de volgende geboortes € 800. - Child benefit: een basisbedrag, dat later aangevuld wordt met een leeftijds-bijslag. Voor het eerste kind bedraagt de child benefit € 78,59 voor het tweede kind € 145,43 en voor het derde kind en elk volgende € 217,13. Bij een gehandicapt kind tot 21 jaar wordt de bijslag verhoogd. In juli is er een extra vakantietoeslag. - Alleenstaande ouders ontvangen € 20,- extra child benefit per maand, inkomensafhankelijk. - Sociaal supplement voor werklozen en gepensioneerden die kinderen opvoeden. Eerste kind: € 40, tweede kind € 25, derde en volgende kind € 4. - Arbeidsongeschikten: eerste kind: € 86, tweede kind € 25, derde en volgende kind € 4. 		
3 Arbeid en zorg	<ul style="list-style-type: none"> - Een belastingplichtige kan een van de twee volgende maatregelen kiezen: een vermindering van de kosten voor kinderopvang (kosten voor kinderopvang zijn aftrekbaar € 11,20 per opvangdag en per kind) of een toeslag op de belasting-vrije som per kind (€ 470 per kind jonger dan drie jaar). - In het Vlaams gewest: de premie 		<ul style="list-style-type: none"> - Maternity leave van 15 weken (6 voor en 9 weken na geboorte). Tijdens eerste 30 dagen wordt de uitkering berekend op 82% van het volledig loon. Vanaf de 31ste dag is de uitkering vastgesteld op 75% van het geplafonneerd (begrensd) loon à € 109,56 per dag. Ambtenaren krijgen een volledige vergoeding, ondernemers zijn verplicht verzekerd voor 6 weken

Thema	Financieel	Materieel	Organisatorisch
	<p>Zorgkrediet kan je aanvragen als je tijdskrediet of een thematisch verlof neemt om voor kinderen tot 7 jaar te zorgen: € 159,18*.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Een eenmalige kinderopvangtoeslag van € 743,68 voor alleenstaande ouders die weer aan de slag gaan na een periode van langdurige werkloosheid waarin ze als volledig werkloze vergoed werden. Voorwaarden zijn een contract van onbepaalde duur en minstens een parttime baan. 		<p>maternity leave vanaf geboorte met een vaste vergoeding van circa € 2000,- voor deze periode.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Paternity leave: 10 dagen in de maand na de bevalling. 3 dagen volledig loon, 7 dagen een uitkering van 82%. - Beide ouders indien werknemer hebben tot het 6e jaar van het kind recht op parental leave: 3 maanden fulltime of 6 maanden parttime of 15 maanden 1/5 van de werktijd. Bij fulltime verband ontvangt werknemer een onderbrekingsuitkering van € 684. - Het recht op een onderbrekingsuitkering van € 648 voor de werknemers die tijdelijk volledig stoppen met werken, is in principe 12 mdn, maar kan uitgebreid worden tot maximum 60 maanden in de volgende gevallen⁷: <ul style="list-style-type: none"> - om voor een kind te zorgen tot de leeftijd van 8 jaar; - voor het verlenen van palliatieve verzorging; - voor het verlenen van bijstand of verzorging aan een zwaar ziek gezins- of familielid; - om zorg te dragen voor een inwonend

⁷ Federale Overheidsdienst Werkgelegenheid Arbeid en Sociaal Overleg (België).

Thema	Financieel	Materieel	Organisatorisch
4 Welzijn⁹		<ul style="list-style-type: none"> - België kent centra voor Kind en Gezin¹⁰ van waaruit onder andere opvoedingsondersteuning wordt geboden. Deze ondersteuning is zowel universeel als voor probleemgezinnen. - Daarnaast is er een tweede netwerk van verschillende organisaties gericht op welzijn en gezondheid. Zij zijn ook nauw betrokken bij het gezinsbeleid. - Het grootste deel van het beleid wordt gemaakt door de drie gewesten en niet door de federale overheid. 	<p>en thuis verzorgd gehandicapt kind;</p> <ul style="list-style-type: none"> - Werknemers mogen 10 dagen per jaar onbetaald verlof opnemen voor urgente redenen om onverwachte of plotselinge omstandigheden op te lossen.⁸

⁸ DTI (2007).

⁹ De informatie onder 'welzijn' is afkomstig uit de landenbijdragen aan de conferentie 'Changes in Parenting: Children Today, Parents Tomorrow' (2006).

¹⁰ In het Franstalige deel van België heten deze centra Office de la Naissance et de l'Enfant (ONE).

8.2 Denemarken

Denemarken heeft geen expliciet gezinsbeleid. Het land kent een uitgebreid en genereus sociaalzekerheidsstelsel. Van de OECD-landen is de omvang van de belastingsafdrachten in Denemarken als proportie van het BNP het grootst. Vier procent van het BNP wordt aan kind- en gezinsvoordelen en diensten besteed. In 2004 is het ministerie voor Gezin en Consumentenzaken opgericht. Het departement van gezinszaken is verantwoordelijk voor kind- en gezinsgerelateerd beleid, inclusief taken rondom familierecht.

In Denemarken is de laatste jaren een debat gaande over de balans tussen werk en gezin. In december 2005 heeft de overheid een commissie aangesteld die als taak had voorstellen te formuleren om deze balans te verbeteren.¹¹

Voorzieningen voor kinderopvang zijn sterk ontwikkeld in Denemarken. Een coalitie van vrouwen en professionals hebben sinds de jaren zestig ingezet voor goede en universele kinderopvang. Medewerkers in de kinderopvang zijn hooggeschoold: ze moeten een hbo-opleiding hebben. Sinds het midden van de jaren negentig hebben kinderen vanaf één jaar zelfs recht op een plaats in de kinderopvang (Kremer, 2005).

In de indeling van Esping-Andersen past Denemarken in de sociaal-democratische landen met uitgebreide voorzieningen en langdurig zwangerschaps- en ouderschapsverlof.

Denemarken ¹²	
Vruchtbaarheidscijfer (kinderen per vrouw)	1,8
Leeftijd vrouwen bij eerste kind	28,4
Armoedecijfer kinderen %	2,4
Arbeidsparticipatie vrouwen %	73,2
Deeltijdpercentage vrouwen %	25,6
Gemiddelde arbeidsduur vrouwen per week in uren ¹³	32
Arbeidsparticipatie moeders (kinderen 0-16 jaar) %	76,5
Uitgaven (cash, diensten en belastingmaatregelen) aan gezinnen in % BNP	3,9

¹¹ European Alliance for Families; national policy Denmark.

¹² Voor de cijfers in deze tabellen gelden de volgende jaartallen: vruchtbaarheidscijfer (2005); leeftijd vrouwen bij eerste kind (2004); armoedecijfer kinderen % (2000); arbeidsparticipatie vrouwen % (2006); deeltijdpercentage vrouwen % (2006); arbeidsparticipatie moeders 0-16 % (2005); uitgaven (cash, diensten en belastingmaatregelen) aan gezinnen in % BNP (2003). De cijfers zijn afkomstig van het OECD 'Babies and Bosses' (2007).

¹³ Cijfers 2006, afkomstig uit Nederland Deeltijdland (Portegijs, 2008).

Beleidsmaatregelen

Thema	Financieel	Materieel	Organisatorisch
1 Sociaal-cultureel	<ul style="list-style-type: none"> - Financiële ondersteuning als gescheiden ouder alimentatie niet betaalt. Dit is € 147 per maand per kind. - Huisvestingstoelagen voor zijn genereuzer voor gezinnen met kinderen. 	<ul style="list-style-type: none"> - Tussen 2005 en 2008 hebben ouders de mogelijkheid om counseling te krijgen tegen geringe betaling. Er zijn twaalf pilotprojecten gestart.¹⁴ 	
2 Sociaaleconomisch	<ul style="list-style-type: none"> - Birth grant: € 245 per kind per kwartaal tot de 7e verjaardag. Dit geldt voor elk kind dat na het eerste kind wordt geboren. - Child benefit: niet belastbaar, niet inkomensafhankelijk. 0-2 jaar € 155 per maand, 3-6 jaar € 141 per maand en 7-17 jaar € 111. - Er zijn twee toeslagen voor alleenstaande ouders: een per kind van € 50 per maand en een toeslag per familie van € 50 per maand. - Extra uitkering voor gepensioneerde ouders (€ 127 per maand), inkomensafhankelijk. - Studenten met kinderen ontvangen extra ondersteuning van € 781 per jaar, inkomensafhankelijk 		
3 Arbeid en zorg	<ul style="list-style-type: none"> - Inkomensvergoeding voor thuiszorg van een gehandicapt kind € 857 per 6 maanden. - Child care allowance: optie om thuis voor kinderen tussen de 24 weken en 6 jaar te zorgen voor een periode van 8 weken tot max 1 jaar. Maximum van 3 allowances 	<ul style="list-style-type: none"> - Overheid voorziet in uitgebreide kinderopvangvoorzieningen. - Introductie van pedagogische curricula voor opvang om kwaliteit te waarborgen. - Vanaf zes maanden recht op plaats op grotendeels gesubsidieerde 	<ul style="list-style-type: none"> - Pregnancy leave: 4 weken voor de bevalling, 14 na de bevalling. Hoogte uitkering afhankelijk van uurloon moeder met maximum van € 459,- per week. Zelfstandige ondernemers hebben hier ook recht op. - Twee weken paternity leave.

¹⁴ Department of Family Affairs Denmark (2007).

Thema	Financieel	Materieel	Organisatorisch
	<p>per huishouden en maximaal 85% van de kosten van een gemeentelijke kinderopvangplek (€ 24.534 per jaar). Gemeenten hebben de mogelijkheid om dit aan te bieden (dit was vooral relevant i.v.m. garantie op een kindplaats als er tekorten zijn in de dagopvang), maar zijn dit niet verplicht. Het is onbekend hoeveel van deze allowances daadwerkelijk worden aangeboden door gemeenten.¹⁵</p> <ul style="list-style-type: none"> - Vergoeding voor kinderopvang varieert van een volledige vergoeding, voor inkomens onder € 19.000 per jaar. Tot geen vergoeding voor inkomens boven de € 57.000 per jaar. 	<p>kinderopvang</p> <ul style="list-style-type: none"> - Verder is er: <ul style="list-style-type: none"> - naschoolse opvang 6-9-jarigen; - naschoolse clubs 10-14-jarigen; - jeugdclub voor 12-18-jarigen ('s avonds). 	<ul style="list-style-type: none"> - Parental leave: tot het 9e jaar van het kind. 32 weken evenredig verdeeld tussen beide ouders. Het maximum is gelijk aan dat van pregnancy leave, €459 per week. Verlof is te verlengen naar 40 of 46 weken, maar uitkering blijft beperkt tot 32 weken. - Ouders hebben recht op 1 dag betaald verlof om voor een ziek kind te zorgen.¹⁶
4 Welzijn		<ul style="list-style-type: none"> - Ondersteuning voor families met jonge kinderen is lokaal geregeld. Gezinnen met kinderen tot 1 jaar worden een paar keer in dat jaar bezocht. Doel is het geven van borstvoeding te bevorderen en kindersterfte te voorkomen.¹⁷ 	

¹⁵ Ministry of Justice, Department of Family Affairs Denmark (2007).

¹⁶ OECD (2007).

¹⁷ Conferentie 'Changes in Parenting: Children Today, Parents Tomorrow' (2006).

8.3 Duitsland

Het Duitse familiebeleid ontwikkelde zich na de Tweede Wereldoorlog langs twee sporen. In de DDR ontstond een gezinsbeleid dat sterk was gericht op de participatie van vrouwen en het compenseren van de kosten van kinderen. Het Oost-Duitse model was sterk gericht op het bevorderen van de economische onafhankelijkheid van vrouwen. Het beleid kenmerkte zich door een sterke inmenging van de overheid in het leven van gezinnen. Verlofregelingen waren uitsluitend voor vrouwen en de financiële lasten van kinderen werden grotendeels door de staat overgenomen.¹⁸

De BRD had juist een sterk kostwinnersmodel met weinig inmenging van de staat. De overheid bemoeide zich juist nadrukkelijk niet met het gezinsleven. Het beleid kenmerkte zich door subsidiariteit en een gerichtheid op groepen (ouders, vaders, moeders, werknemers) in plaats van op individuen.

Op dit moment kent Duitsland een systeem van sociale voorzieningen dat sterk is gerelateerd aan de arbeidsmarktpositie en afhankelijk is van inkomen. Duitsland kent het subsidiariteitsbeginsel, wat inhoudt dat de centrale overheid alleen die zaken regelt die niet adequaat op lagere niveaus kan worden verzorgd. Duitsland heeft het nationale gezinsbeleid ondergebracht bij het Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend. Op de website van dit ministerie geeft de minister aan drie doelen na te streven met haar beleid. Allereerst jonge ouders ondersteunen, zodat ze ook een volgend kind willen krijgen. Ten tweede de samenhang tussen generaties versterken en tot slot zorgen voor kinderen in moeilijke omstandigheden. Het beleid kenmerkte zich lange tijd door de nadruk op het kostwinnersmodel. De laatste jaren maakt de regering zich echter zorgen over het lage geboortecijfer. Zij stimuleert nu arbeidsparticipatie door vrouwen en ondersteunt families financieel.¹⁹

In de indeling van Esping-Andersen past Duitsland in de conservatieve verzorgingsstaat. Families worden geacht binnen het gezin voor elkaar zorg te dragen en de nadruk ligt op het kostwinnersmodel, waarbij één ouder thuisblijft om voor de kinderen te zorgen.

¹⁸ Ostner (2003).

¹⁹ The Clearinghouse on International Developments in Child, Youth and Family Policies.

Duitsland²⁰	
Vruchtbaarheidscijfer (kinderen per vrouw)	1,34
Leeftijd vrouwen bij eerste kind	29
Armoedecijfer kinderen %	12,8
Arbeidsparticipatie vrouwen %	61,5
Deeltijdpercentage vrouwen %	39,2
Gemiddelde arbeidsduur vrouwen per week in uren ²¹	30
Arbeidsparticipatie moeders (kinderen 0-16 jaar) %	54,9
Uitgaven (cash, diensten en belastingmaatregelen) aan gezinnen in % BNP	3

²⁰ Voor de cijfers in deze tabellen gelden de volgende jaartallen: vruchtbaarheidscijfer (2005); leeftijd vrouwen bij eerste kind (2004); armoedecijfer kinderen % (2000); arbeidsparticipatie vrouwen % (2006); deeltijdpercentage vrouwen % (2006); arbeidsparticipatie moeders 0-16 % (2005); uitgaven (cash, diensten en belastingmaatregelen) aan gezinnen in % BNP (2003). De cijfers zijn afkomstig van het OECD 'Babies and Bosses' (2007).

²¹ Cijfers 2006, afkomstig uit Nederland Deeltijdland (Portegijs, 2008).

Beleidsmaatregelen²²

Thema	Financieel	Materieel	Organisatorisch
1 Sociaal-cultureel	<ul style="list-style-type: none"> - Huisvestingstoelage. - Geschwisterbonus voor het tweede kind. Deze bonus wordt uitbetaald tot het eerste kind 24 maanden is. De bonus is een aanvulling van 50% van het verschil in Elterngeld tussen het eerste en het tweede kind. 		
2 Inkomen	<ul style="list-style-type: none"> - Extra toeslag voor ouders met weinig inkomen, voor ongehuwde kinderen tot 25 jaar²³, maximaal € 140 per maand. - Extra toeslag voor alleenstaande ouders als de andere ouder geen alimentatie betaalt.²⁴ Tot 6 jaar € 125 per maand en tussen 6-12 jaar € 168 per maand. Voor een periode van maximaal 72 maanden. - Child benefit: € 154 per kind per maand voor de eerste drie kinderen. Vanaf het vierde kind € 179 per kind per maand. In plaats hiervan kan men ook kiezen voor een belastingkorting. 		

²² Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend; familie leistungen und foerderung.

²³ Vanaf 1-1-2008 krijgt men deze toeslag onbeperkt.

²⁴ MISSOC 2007.

- 3 Arbeid en zorg**
- Erziehungsgeld: voor ouders die niet of parttime werken (tot 30 uur) en zorgen voor een kind tot 2 jaar. Afhankelijk van inkomen ouders of dit wordt betaald. Voor kinderen geboren vóór 1-1-07.
 - Elterngeld: voor niet werkende of parttime werkende ouders (tot 30 uur) die zorgen voor een kind tot 14 maanden, maximaal 12 maanden per ouder. Minimaal 67% van het netto inkomen van de ouder²⁵, maximaal € 1800. Er is een toeslag van 10% als het tweede kind binnen 36 maanden na het eerste kind wordt geboren. Voor kinderen geboren ná 1-1-07.
 - Mutterschaftsgeld: alleen voor werkende vrouwen. Betreft een verzekering. Uitbetaling is € 13 per dag. Ook voor werkende vrouwen zonder verzekering is er een bedrag beschikbaar (maximaal € 210).
 - Tegemoetkoming in kinderopvang via belasting. Twee derde wordt via de belasting betaald voor elk kind tussen de 0 en 14 jaar.
- De komende jaren wil de Duitse regering het aantal plaatsen voor kinderopvang voor kinderen tot drie jaar sterk uitbreiden.²⁶
- Elternzeit: voor werkende ouders het recht om drie jaar onbetaald verlof op te nemen met recht op terugkeer baan.
- Zwangerschapsverlof: 14 weken, 6 weken voor en 8 weken na de bevalling. De werkgever betaalt het verschil tussen mutterschaftsgeld en netto-inkomen van de vrouw.
- Maximaal 10 dagen om te zorgen voor een ziek kind onder de 12 tegen 80% van het inkomen. Maximum per gezin is 25 dagen, door ouders zelf te verdelen.²⁷

4 Welzijn

²⁵ Behalve als netto-inkomen lager is dan € 1000 dan wordt 100 procent uitbetaald.

²⁶ Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend: familien-wegweiser.

²⁷ DTI (2007).

8.4 Finland

Finland is een genereuze welvaartsstaat met een sterke toewijding aan het gezinsbeleid, dat is ondergebracht bij het ministerie van Sociale Zaken en Gezondheid. De overheid besteed een relatief hoog aandeel van het BNP aan gezinsbeleid. De meeste uitgaven betreffen toelagen voor kinderen en kinderdagopvang. De uitvoering van het beleid ligt grotendeels bij gemeenten. Zij krijgen op basis van kenmerken van de bevolking een bepaald bedrag van de landelijke overheid om sociale voorzieningen en voorzieningen op het gebied van gezondheid aan te bieden. Deze voorzieningen worden ook deels gefinancierd uit lokale belastingen.

Finland heeft een relatief hoog percentage werkende vrouwen, waarvan slechts een klein deel parttime werkt. De noodzaak voor kinderopvangarrangementen heeft geresulteerd in een uitgebreid spectrum van garanties en mogelijkheden van opvang.²⁸

Het Finse gezinsbeleid is volgens de website van het ministerie van Sociale Zaken en Gezondheid erop gericht een veilige omgeving te creëren waarin kinderen kunnen opgroeien, en het beleid zorgt ervoor dat ouders de materiële en psychologische mogelijkheden hebben om kinderen te krijgen. De maatschappij draagt bij aan de kosten die gezinnen hebben om kinderen groot te brengen, inclusief financiële ondersteuning en kinderopvangarrangementen. Het verlofsysteem is zo ingericht dat beide ouders gelijke mogelijkheden hebben om de zorg voor kinderen op zich te nemen.²⁹

In termen van Esping-Andersen past Finland in de sociaal-democratische traditie met universele overheidssteun aan gezinnen en een hoog niveau van ondersteuning voor werkende ouders.

Finland³⁰	
Vruchtbaarheidscijfer (kinderen per vrouw)	1,8
Leeftijd vrouwen bij eerste kind	27,8
Armoedecijfer kinderen %	3,4
Arbeidsparticipatie vrouwen %	67,3
Deeltijdpercentage vrouwen %	14,9
Gemiddelde arbeidsduur vrouwen per week in uren ³¹	35
Arbeidsparticipatie moeders (kinderen 0-16 jaar) %	76
Uitgaven (cash, diensten en belastingmaatregelen) aan gezinnen in % BNP	3

²⁸ The Clearinghouse on International Developments in Child, Youth and Family Policies.

²⁹ Ministry of Social Affairs and Health Denmark.

³⁰ Voor de cijfers in deze tabellen gelden de volgende jaartallen: vruchtbaarheidscijfer (2005); leeftijd vrouwen bij eerste kind (2004); armoedecijfer kinderen % (2000); arbeidsparticipatie vrouwen % (2006); deeltijdpercentage vrouwen % (2006); arbeidsparticipatie moeders 0-16 % (2005); uitgaven (cash, diensten en belastingmaatregelen) aan gezinnen in % BNP (2003). De cijfers zijn afkomstig van het OECD 'Babies and Bosses' (2007).

³¹ Cijfers 2006, afkomstig uit Nederland Deeltijdland (Portegijs, 2008).

Beleidsmaatregelen

Thema	Financieel	Materieel	Organisatorisch
1 Sociaal-cultureel			
2 Inkomen	<ul style="list-style-type: none"> - Family allowance: gezinstoeslag voor het opvoeden van kinderen onder de 17 jaar, de toeslag neemt toe naarmate men meer kinderen heeft (tussen € 100 en € 172 per kind). - Alleenstaande ouders krijgen een toeslag voor elk kind van € 36,60 per maand. - Maternity Grant: moeders kunnen kiezen tussen een moederschapspakket met artikelen of een bedrag van € 140. - Inkomensafhankelijke woonsubsidies beschikbaar voor families met laag inkomen. 		
3 Arbeid en zorg	<ul style="list-style-type: none"> - Een alleenstaande ouder heeft recht op alimentatie van de andere ouder. Als dat niet wordt betaald dan is er een public child maintenance payment (€ 129,91 per maand). - Special care allowance: betaald aan ouders die helpen met de zorg voor een ziek kind. Dit is hetzelfde bedrag als dat zou worden betaald als ziekteverlof. Ouders hebben recht om niet te werken zonder betaling tijdens de periode waarin ze deze uitkering ontvangen. - The child homecare allowance is in 2007 € 294,28 per maand, voor gevallen waarin geen beroep op formele opvang wordt gedaan tot het kind 3 is. Er is een toeslag als de familie meer dan 1 kind heeft onder de 3 of een laag inkomen heeft, wat leidt tot een verhoging van ongeveer 30%. Veel 	<ul style="list-style-type: none"> - Alle kinderen jonger dan de schoolgaande leeftijd hebben recht op dagopvang bij een gemeentelijke instelling of bij een gastgezin. De kosten van de dagopvang worden berekend op basis van de familieomvang en het inkomen en liggen tussen de € 18 en € 200 per maand. Ze verminderen met een tweede kind in dagopvang. - De dagopvang is gratis voor families met lage inkomens. 	<ul style="list-style-type: none"> - Maternity leave: 105 werkdagen. Hiervan moeten tussen de 30-50 dagen voor de bevalling en 55-75 dagen na de bevalling worden opgenomen. De eerste 56 dagen wordt 90% van het salaris betaald tot € 45.221 en 32,5% van een salaris dat hierboven ligt. Voor de overige 49 dagen wordt 70% van het salaris betaald tot € 29.392, 40% tussen € 29.392 en € 45.221 en 25% van een hoger salaris. - Paternity leave is 18 dagen. De vader krijgt nog eens extra 12 dagen als hij de laatste 12 dagen van het parental leave opneemt (fathers month). Vaders ontvangen gedurende paternity leave een paternity allowance, overeenkomstig de betalingswijze van

Thema	Financieel	Materieel	Organisatorisch
	<p>families gebruiken de thuiszorgoptie om het ouderschapsverlof te verlengen.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Private daycare allowance: betaald aan alle kinderen onder schoolgaande leeftijd die niet in gemeentelijke opvang zijn en formele opvang genieten. Het bedrag van € 137 per maand wordt direct uitbetaald aan de verzorger, maar wordt aangevraagd door de ouders. De uitkering kan worden verhoogd met een inkomensafhankelijke toeslag van maximum € 134,55 per kind. - Partial child care allowance: voor ouder met kind onder 3 of tijdens de eerste 2 schooljaren ter compensatie van vermindering van werkuren. Uitkering van € 70 per maand. 		<p>parental leave.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Parental leave duurt 158 werkdagen. Ouders kunnen het verlof in 2 delen opnemen met een minimum van 12 dagen. De eerste 30 dagen tegen 90% van salaris tot € 45.221 en 32,5% van salaris daarboven. Voor de overige dagen 70% voor salaris tot € 29.392, 40% tussen € 29.392 en € 45.221 en 25% van salaris daarboven. - 1-4 werkdagen om zorg te verlenen of te regelen voor een ziek kind onder de 10 jaar.³² Betaling is afhankelijk van collectieve onderhandelingen, maar wordt meestal volledig betaald.³³ - Daarnaast absentie vanwege dwingende familieomstandigheden (vanwege ziekte of ongelukken in de familie).³⁴
4 Welzijn		<ul style="list-style-type: none"> - Op gemeentelijk niveau bieden diverse instanties hulp en ondersteuning in welzijn en gezondheid aan gezinnen. Zij dragen ook de verantwoordelijkheid voor het aanbod van opvang.³⁵ 	

³² Ministry of labour, Finland; family leaves 2003.

³³ Idem.

³⁴ Idem.

³⁵ Conferentie 'Changes in Parenting: Children Today, Parents Tomorrow' (2006).

Thema	Financieel	Materieel	Organisatorisch
		<ul style="list-style-type: none">- Er is geen specifiek beleid over opvoedingsondersteuning. Wel kunnen ouders op lokaal niveau een training volgen. De nadruk komt hierbij ook steeds meer te liggen op de betrokkenheid van vaders.³⁶	

³⁶ Idem.

8.5 Frankrijk

Frankrijk heeft een expliciet gezinsbeleid dat werd gevormd als een onderdeel van de welvaartstaat aan het einde van de jaren dertig in de vorige eeuw. Dit beleid werd herbevestigd na de Tweede Wereldoorlog en heeft een groot scala aan genereuze kindgerelateerde financiële voordelen en diensten. De Franse gezinspolitiek wordt de afgelopen decennia gedomineerd door vijf doelen:

- Solidariteit: gezinnen krijgen de kosten van het opvoeden van kinderen gecompenseerd.
- Het geboortecijfer verhogen.
- Sociale rechtvaardigheid en herverdeling van inkomen naar gezinnen met lage inkomens.
- Het welzijn van kinderen beschermen.
- In recentere jaren de keuze beschermen om buitenshuis te werken of thuis te blijven om kinderen groot te brengen.

De prioriteiten van de doelen variëren door de tijd heen. Politiek rechts benadrukte vooral de pronatalistische visie (beleid ter bevordering van geboorten), terwijl links de sociale rechtvaardigheid hoog in het vaandel hield. In eerste instantie waren alle maatregelen universeel, maar vanaf de jaren zeventig is een aantal maatregelen inkomensafhankelijk gemaakt. Naast uitgebreide financiële subsidies voor ouders met kinderen focust het Franse gezinsbeleid ook op een goede dienstverlening op dit vlak. Het gaat dan om een universeel gratis voorschoolsysteem voor 3-6-jarigen met een hoge dekkingsgraad, uitgebreide subsidies voor kinderopvang en een zeer goed gezondheidszorgsysteem voor moeder en kind.³⁷

In eerste instantie was het gezinsbeleid in Frankrijk ondergebracht bij verschillende ministeries met een interdepartementale delegatie voor gezinszaken. Vanaf 2000 bestaat het ministerie van Gezins- en Kinderzaken.³⁸ In termen van Esping-Andersen valt Frankrijk onder het conservatieve regime.

³⁷ The Clearinghouse on International Developments in Child, Youth and Family Policies.

³⁸ Nederlandse ambassade in Frankrijk.

Frankrijk³⁹	
Vruchtbaarheidscijfer (kinderen per vrouw)	1,94
Leeftijd vrouwen bij eerste kind	28,4
Armoedecijfer kinderen %	7,3
Arbeidsparticipatie vrouwen %	57,1
Deeltijdpercentage vrouwen %	22,9
Gemiddelde arbeidsduur vrouwen per week in uren ⁴⁰	34
Arbeidsparticipatie moeders (kinderen 0-16 jaar) %	59,9
Uitgaven (cash, diensten en belastingmaatregelen) aan gezinnen in % BNP	3,8

³⁹ Voor de cijfers in deze tabellen gelden de volgende jaartallen: vruchtbaarheidscijfer (2005); leeftijd vrouwen bij eerste kind (2004); armoedecijfer kinderen % (2000); arbeidsparticipatie vrouwen % (2006); deeltijdpercentage vrouwen % (2006); arbeidsparticipatie moeders 0-16 % (2005); uitgaven (cash, diensten en belastingmaatregelen) aan gezinnen in % BNP (2003). De cijfers zijn afkomstig van het OECD 'Babies and Bosses' (2007).

⁴⁰ Cijfers 2006, afkomstig uit Nederland Deeltijdland (Portegijs, 2008).

Beleidsmaatregelen

Thema	Financieel	Materieel	Organisatorisch
1 Sociaal-cultureel	<ul style="list-style-type: none"> - Basispensioen voor werknemers (RGAVTS) is hoger voor ouders die 3 of meer kinderen hebben opgevoed. - CAF ondersteunt ouders bij het innen van alimentatie bij andere ouder. 	<ul style="list-style-type: none"> - De wet stimuleert ouders om bemiddeling te zoeken bij scheiding. 	
2 Inkomen	<ul style="list-style-type: none"> - Inkomensafhankelijk bedrag bij zwangerschap om geboorte voor te bereiden vanaf de zevende maand van maximaal € 855,25. Vervolgens een , inkomensafhankelijke maandelijks toelage tot het derde jaar van maximaal € 171,06. - Allocations familiales: voor het bekostigen van opvoeding van ten minste 2 kinderen onder de 20 jaar. - Complément familial: extra toeslag voor gezinnen met meer dan 3 kinderen, inkomensafhankelijk. - Allocation de parent isolé: garantie voor minimuminkomen voor alleenstaande ouders. Inkomen wordt bijgevuld als het onder het minimum familie-inkomen valt. - Allocation de rentrée scolaire: jaarlijkse toeslag van € 268,01 voor een kind tussen de 6 en 18 jaar voor de start van het nieuwe schooljaar, om daarmee gepaarde kosten te helpen financieren. - Allocation de soutien familial: uitkering van € 83 voor kind als de gescheiden ouder niet de alimentatieplicht vervult. - AEEH (allocation d'éducation de l'enfant handicapé) toeslag voor kinderen met een handicap van 50% of meer. 		

Thema	Financieel	Materieel	Organisatorisch
	<ul style="list-style-type: none"> - Allocation de logement: aanvullende uitkering voor diegene die een familie-uitkering ontvangt. De uitkering is berekend op basis van huuruitgaven, de situatie van de familie en de inkomsten. De uitkering kan worden verhoogd voor gezinnen met lage inkomens. - De lokale familiefondsen voorzien ook in verschillende woontoeslagen, namelijk allocation de logement en aide personnalisée au logement. Deze zijn vooral gericht op huurders en degenen die hun eerste huis kopen. 		
3 Arbeid en zorg	<ul style="list-style-type: none"> - Complément de libre choix d'activité: maandelijks toelage om thuis te zijn 6 maanden bij eerste kind, 3 jaar bij tweede en volgende kinderen.⁴¹ In 2005 was dit een bedrag van € 513 per maand, voor families onder een bepaalde inkomensgrens. Een aanvullende regeling voor grote gezinnen (met ten minste 3 kinderen) bestaand uit een bedrag van € 759 per maand op de voorwaarde dat een ouder geheel met werken stopt voor de duur van 1 jaar.⁴² - Complément de libre choix de mode de garde: gedeeltelijke vergoeding voor werkende ouders voor opvang van een kind onder 6 jaar bij de kinderopvang of 	<ul style="list-style-type: none"> - Kinderopvang regelen is een verantwoordelijkheid van ouders. Wel kan worden gemeld dat de overheid voorscholen heeft opgericht voor kinderen tussen de 3 en 6 jaar (hoge participatiegraad).⁴³ 	<ul style="list-style-type: none"> - Pregnancy leave (Indemnités journalières de maternité): 16 weken (6 voor geboorte en 10 daarna). Bij het derde kind of meer: 26 weken. 100% van netto-inkomen met plafond. - Paternity leave (indemnités journalières de paternité) : 11 dagen in de 4 maanden na de geboorte. 100% van netto-inkomen, met plafond. - Elke werknemer heeft recht op onbetaald verlof om voor een ziek kind onder de zestien te zorgen. Wettelijk maximaal 3 dagen. In het geval van een ernstige handicap of ziekte van een kind onder de 16 heeft een werknemer recht op betaald verlof. Dit is afhankelijk van

⁴¹ OECD Country Note (2004) Early childhood education and care policy in France.

⁴² DTI (2007).

⁴³ Embassy of France in the U.S. (2007).

Thema	Financieel	Materieel	Organisatorisch
	oppasmoeder thuis, inkomensafhankelijk. - AJPP (allocation journalière de présence parentale): vergoeding voor ouder die niet kan werken, omdat hij of zij de zorgtaak voor een ziek kind op zich neemt. Maximaal 310 dagen gedurende 3 jaar.		de dienstjaren in het bedrijf en de familiesamenstelling. ⁴⁴ - Alleen werknemers in de publieke sector hebben recht op parttime werk wegens familieredenen. ⁴⁵
4 Welzijn		- Gemeenten verstrekken educatie-materiaal en ondersteuning aan kinderen en families om sociale uitsluiting tegen te gaan. ⁴⁶ - Ook is er voor ouders van kinderen onder de zes opvoedingsondersteuning beschikbaar. ⁴⁷	

⁴⁴ DTI (2007).

⁴⁵ Idem.

⁴⁶ Conferentie 'Changes in Parenting: Children Today, Parents Tomorrow' (2006).

⁴⁷ Idem.

8.6 Nederland

Nederland kende lange tijd geen specifiek ministerie voor gezinsbeleid. Maar sinds kort is er het ministerie voor Jeugd en Gezin, dat is ondergebracht bij het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. Het beleid over het gezin valt verder onder het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (zwangerschapsverlof, ouderschapsverlof, et cetera), het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (kinderopvang) en het ministerie van Financiën (toeslagen).

In de jaren negentig wilde de overheid het combineren van arbeid en zorg vergemakkelijken. Er werden verschillende voorzieningen in het leven geroepen, onder meer het recht op betaald zwangerschapsverlof, kort onbetaald ouderschapsverlof en op parttime werken. Tegelijkertijd bleef het combineren van arbeid en zorg grotendeels de verantwoordelijkheid van het individu.

Ook bleef het kostwinnersmodel bestaan doordat verschillende (bijvoorbeeld belastingtechnische) maatregelen ervoor zorgen dat het financieel weinig gunstig is om als vrouw te gaan werken.⁴⁸

Nederland kan niet goed worden geplaatst in het systeem van Esping-Andersen. Aan de ene kant kent het land een sterke verzorgingsstaat met goede pensioenvoorzieningen, arbeidsongeschiktheids- en werkloosheidsregelingen. Hierin past het in de sociaal-democratische traditie. Aan de andere kant valt Nederland, als het gaat om gezinsbeleid, meer onder het conservatieve regime. De overheid houdt afstand van het gezinsleven en heeft lange tijd het werken van vrouwen met kinderen niet gestimuleerd. Als het gaat om individuele rechten kenmerkt het Nederlandse beleid zich als liberaal.

Voorbeelden hiervan zijn gelijke rechten voor getrouwde en ongetrouwde vaders, adoptie door homostellen en het recht van ouders om hun kind de achternaam van de moeder te geven.

⁴⁸ Knijn (2003).

Nederland⁴⁹	
Vruchtbaarheidscijfer (kinderen per vrouw)	1,73
Leeftijd vrouwen bij eerste kind	28,9
Armoedecijfer kinderen %	9
Arbeidsparticipatie vrouwen %	66
Deeltijdpercentage vrouwen %	59,7
Gemiddelde arbeidsduur vrouwen per week in uren ⁵⁰	25
Arbeidsparticipatie moeders (kinderen 0-16 jaar) %	69,2
Uitgaven (cash, diensten en belastingmaatregelen) aan gezinnen in % BNP	2,1

⁴⁹ Voor de cijfers in deze tabellen gelden de volgende jaartallen: vruchtbaarheidscijfer (2005); leeftijd vrouwen bij eerste kind (2004); armoedecijfer kinderen % (2000); arbeidsparticipatie vrouwen % (2006); deeltijdpercentage vrouwen % (2006); arbeidsparticipatie moeders 0-16 % (2005); uitgaven (cash, diensten en belastingmaatregelen) aan gezinnen in % BNP (2003). De cijfers zijn afkomstig van het OECD 'Babies and Bosses' (2007).

⁵⁰ Cijfers 2006, afkomstig uit Nederland Deeltijdland (Portegijs, 2008).

Beleidsmaatregelen

Thema	Financieel	Materieel	Organisatorisch
1 Sociaal-cultureel		- De regering wil beleid invoeren rondom scheiding waarbij kinderen betrokken zijn.	
2 Inkomen	<ul style="list-style-type: none"> - Child benefit per kind per kwartaal: 0 t/m 5 jaar € 190, 6 t/m 11 jaar € 231, 12 t/m 13 jaar € 272. Vanaf 13 t/m17 jaar is de toeslag per kind afhankelijk van het aantal kinderen. - Voor kinderen geboren voor 1-1-1995 geldt dat de child benefit per kind hoger is als men meer kinderen heeft. - Kindertoeslag. Afhankelijk van het inkomen van de ouders. Verrekend via belasting. Op 1-1-2009 wordt de kindertoeslag omgezet in het kindgebonden budget. Dit is ook inkomensafhankelijk, maar wordt uitbetaald per kind. - Toelage voor ouders die voor een gehandicapt kind tussen de 3 en 18 zorgen van € 69 per maand - Belastingkorting voor alleenstaande ouders met een kind onder de 27. - Aanvullende ouderkorting voor alleenstaande werkende ouder met een kind onder de 16. 		
3 Arbeid en zorg	<ul style="list-style-type: none"> - Tegemoetkoming in kinderopvang, twee derde van de kosten. Wordt betaald via de belasting. De ouderbijdrage van een derde van de kosten is verder inkomensafhankelijk. 	<ul style="list-style-type: none"> - Kwaliteit kinderopvang is bij wet vastgelegd. 	<ul style="list-style-type: none"> - Zestien weken betaald zwangerschapsverlof, 100% van loon. 4 tot 6 weken voor geboorte, 10 tot 12 weken na de geboorte. - Vader 2 dagen betaald verlof. - Levensloopregeling: werknemers kunnen

Thema	Financieel	Materieel	Organisatorisch
			<p>deel van hun brutoloon sparen om later betaald (ouderschaps)verlof te kunnen opnemen.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Parental leave: wettelijk 13 weken, onbetaald. Soms aanvullend in cao. - Zorgverlof: maximaal twee keer het aantal uur dat men per week werkt. Alleen als niemand anders voor zieke kan zorgen. 70% betaald. Verder in cao geregeld. - Calamiteitenverlof: alleen de eerste zorgdag. Betaald. Verder geregeld in cao. - Langdurend zorgverlof: voor levensbedreigend ziek kind. Onbetaald. - Alle werknemers hebben het recht om een verzoek tot vermindering of vermeerdering van het aantal werkuren te maken. De werkgever heeft het recht het verzoek te weigeren als het de belangen van de organisatie schaadt.⁵¹
4 Welzijn		<ul style="list-style-type: none"> - Nederland is op dit moment centra voor jeugd en gezin aan het opzetten. Hier kunnen ouders onder andere terecht voor ondersteuning. Het bestaande aanbod sluit hierop aan.⁵² 	

⁵¹ DTI (2007).

⁵² Jeugd en Gezin, programmaministerie: 'Alle kansen voor alle kinderen', Programma Jeugd en Gezin 2007-2011.

8.7 Noorwegen

Noorwegen heeft een specifiek gezinsbeleid dat nauw samenhangt met het emancipatiebeleid. De naam van het ministerie luidt dan ook 'the Ministry of Children and Equality'. Doel is dat mannen en vrouwen in gelijke mate kunnen deelnemen aan arbeid en zorg. Hierdoor ligt de nadruk niet alleen op arbeidsparticipatie van moeders, maar ook duidelijk op de zorgtaken van de vader.⁵³ Een aantal karakteristieken van het Noorse beleid zijn:⁵⁴

- vroege start van het beleid;
- kindgericht;
- algemeen beleid en programma's;
- relatief late maar succesvolle institutionalisering.

Het Noorse gezinsbeleid heeft zich met name ontwikkeld in de jaren '90 onder de derde regering Brundtland. In deze periode zijn de verlofregelingen, de publieke opvang en de voorzieningen voor alleenstaande ouders versterkt.⁵⁵ Noorwegen kent een uitgebreid systeem van toeslagen voor gezinnen. De ontwikkeling van opvang en educatie voor jonge kinderen kwam daarentegen traag op gang. Dit is echter snel beter geworden, waardoor de participatiecijfers voor vrouwen nu gelijk liggen met die van andere noordelijke landen. Wel heeft het tweeverdienersmodel, waarbij beide ouders ook zorgtaken op zich nemen, in Noorwegen een minder sterke basis dan in bijvoorbeeld Zweden. Noorwegen kent een conservatieve stroming die zich onder meer verzet tegen het uitbreiden van opvangvoorzieningen. Daarbij kent Noorwegen, net als Finland, toeslagen om thuis voor kinderen te zorgen (*home care allowance*).⁵⁶

In termen van Esping-Andersen past Noorwegen in de sociaal-democratische traditie met uitgebreide financiële voorzieningen en beleid gericht op de arbeidsparticipatie van vrouwen.

⁵³ The Norwegian Ministry of Children and Equality (1998).

⁵⁴ The Clearinghouse on International Developments in Child, Youth and Family Policies.

⁵⁵ Skevik (2003).

⁵⁶ Morgan (2007).

Noorwegen⁵⁷	
Vruchtbaarheidscijfer (kinderen per vrouw)	1,84
Leeftijd vrouwen bij eerste kind	27,6
Armoedecijfer kinderen %	3,6
Arbeidsparticipatie vrouwen %	72,3
Deeltijdpercentage vrouwen %	32,9
Gemiddelde arbeidsduur vrouwen per week in uren ⁵⁸	30
Arbeidsparticipatie moeders (kinderen 0-16 jaar) %	-
Uitgaven (cash, diensten en belastingmaatregelen) aan gezinnen in % BNP	3,6

⁵⁷ Voor de cijfers in deze tabellen gelden de volgende jaartallen: vruchtbaarheidscijfer (2005); leeftijd vrouwen bij eerste kind (2004); armoedecijfer kinderen % (2000); arbeidsparticipatie vrouwen % (2006); deeltijdpercentage vrouwen % (2006); arbeidsparticipatie moeders 0-16 % (2005); uitgaven (cash, diensten en belastingmaatregelen) aan gezinnen in % BNP (2003). De cijfers zijn afkomstig van het OECD 'Babies and Bosses' (2007).

⁵⁸ Cijfers 2006, afkomstig uit Nederland Deeltijdland (Portegijs, 2008).

Beleidsmaatregelen

Thema	Financieel	Materieel	Organisatorisch
1 Sociaal-cultureel		<ul style="list-style-type: none"> - Cursus voor stellen die voor het eerst een kind krijgen om zo echtscheiding te voorkomen. - Landelijk aanbod van verplichte bemiddeling bij scheidingen waarbij kinderen onder de 16 betrokken zijn om afspraken te maken over co-ouderschap, alimentatie, et cetera. - Family counselling service is beschikbaar voor alle families met relationele problemen. 	
2 Inkomen	<ul style="list-style-type: none"> - Child benefit voor kinderen tot 18 jaar. Ongeveer € 121 per maand. - Extra toeslag voor alleenstaande ouders van jonge kinderen tot drie jaar als ze voldoen aan bepaalde voorwaarden. Ongeveer € 83 per maand. - Alle alleenstaande ouders met kinderen tot 18 jaar krijgen één keer extra toeslag. - Educational benefit voor alleenstaande ouders die een opleiding nodig hebben om weer aan het werk te kunnen.⁵⁹ - Alleenstaande ouders die niet kunnen werken door problemen met opvang hebben recht op een transitional benefit gedurende maximaal 3 jaar.⁶⁰ 		

⁵⁹ MISSOC 2007.

⁶⁰ Morgan (2007).

Thema	Financieel	Materieel	Organisatorisch
3 Arbeid en zorg	<ul style="list-style-type: none"> - Child care benefit:⁶¹ tegemoetkoming in de kosten van de opvang als de alleenstaande ouder werkt of naar school gaat. Hier zit een inkomensgrens aan. - Ook extra toeslag in bepaalde regio's. - Toeslag voor langdurig zieke kinderen van 2-3 jaar, voor kosten die voortkomen uit de ziekte. - Als moeders geen recht hebben op parental benefits dan krijgen ze een lump sum grant van € 4290. - Cash benefit voor alle gezinnen met kinderen tot drie die geen fulltime opvangplek hebben in een door de staat gesubsidieerde instelling. Dit is maximaal € 5000 per jaar. Het bedrag loopt af naarmate meer wordt gebruikgemaakt van opvang. 	<ul style="list-style-type: none"> - De persoon die voor het kind zorgt kan pensioenpunten krijgen. - Doelstelling is dat eind 2007 goede en betaalde opvang voor iedereen beschikbaar is. Er gelden wettelijke maximumprijzen voor opvang.⁶² - Verantwoordelijkheid voor het bouwen van kinderdagverblijven ligt lokaal. Het rijk verstrekt subsidie. - Kwaliteit opvang is ook wettelijk vastgelegd.⁶³ 	<ul style="list-style-type: none"> - Maternity leave is onderdeel van parental leave. Twaalf weken voor de geboorte mag gestart worden met parental leave. Drie weken ervoor en zes weken erna is de moeder verplicht verlof op te nemen. - Vader is twee weken vrij in verband met geboorte kind. Deze weken worden niet betaald door de overheid, maar zijn vaak wel opgenomen in collectieve onderhandelingen.⁶⁴

⁶¹ Idem.

⁶² Noorwegen de officiële website in België.

⁶³ Idem.

⁶⁴ DTI (2007).

3 Arbeid en zorg (vervolg)

- Parents allowance: belastingkorting voor ouders van kinderen onder de 12 die kosten hebben voor kinderopvang. Dit is maximaal € 3000 voor het eerste kind en ongeveer € 627 voor elk volgend kind. Voor kinderen die extra zorg nodig hebben kan ook na het twaalfde jaar een belastingkorting gelden.
 - Er zijn speciale regelingen voor studenten die een kind krijgen.
 - Belastingregels voor ouders die iemand inhuren om voor hun kind te zorgen.
- Parental benefit: 44 weken tegen 100% of 54 weken tegen 80% salaris. Zes weken zijn voor de vader. Negen weken zijn voor de moeder. Benefit mag ook gedurende drie jaar worden gecombineerd met parttime werk.⁶⁵
 - Alleen recht op parental benefit als er zes van de tien maanden voorafgaand aan de ontvangst van de parental benefits is gewerkt.
 - Vader alleen recht op parental benefit als de moeder werkt, fulltime studeert of werk en studie combineert. Als de moeder parttime werkt dan heeft de vader recht op minder verlof, corresponderend met het percentage dat de moeder werkt.
 - Als alleen de vader verlof opneemt, is de periode 39 of 29 weken.
 - Ook recht op een jaar onbetaald verlof per kind.
 - Maximaal tien dagen per jaar betaald per ouder om voor een ziek kind onder de 12 te zorgen. Bij meer dan twee kinderen is dit maximaal 15 dagen.
 - Alleenstaande ouders hebben 20 dagen recht op doorbetaling bij zieke kinderen en 30 dagen bij meer dan één kind.
 - Voor een gehandicapt kind krijgt de ouder tien dagen extra.
 - Voor kinderen in het ziekenhuis krijgt men verlof zolang als het kind in het ziekenhuis ligt. Dit geldt ook voor

⁶⁵ Ouderschapsverlof wordt berekend aan de hand van het salaris van de ouder die verlof opneemt. Er zit een inkomensplafond aan de vergoeding.

4 Welzijn

- Gescheiden ouders zijn verplicht child support te betalen voor hun kind.

- Gemeenten bieden verschillende cursussen voor ouders en ook specifiek voor vaders. Alhoewel de verantwoordelijkheid lokaal ligt heeft het ministerie de rol van initiator, het bieden van cursusmaterialen, et cetera.⁶⁷

kinderen met een levensbedreigende ziekte.

- Ouder kan ook verlof krijgen als de persoon die voor het kind zorgt, ziek is.
- Ouders hebben het recht om parttime te werken om te zorgen voor hun kinderen, totdat zij 10 jaar oud zijn.⁶⁶

⁶⁶ DTI (2007)

⁶⁷ Family policy Norway: speech minister of children and family affairs.

8.8 Verenigd Koninkrijk

Het Verenigd Koninkrijk kan qua sociaal beleid worden geschaard in de Anglo-Amerikaanse traditie. Het land kent geen coherent gezinsbeleid. Er zijn wel maatregelen genomen die direct of indirect zijn gericht op gezinnen en een significante invloed hebben uitgeoefend op de levensstandaard van met name arme gezinnen. Maatregelen zijn echter in de meeste gevallen inkomensafhankelijk en dus voornamelijk gericht op armoedebestrijding. De focus ligt dus eerder bij kinderen die in armoede opgroeien en zelfs nog meer op gehandicapte kinderen en kinderen die in een moeilijke situatie verkeren.⁶⁸ De arbeidsparticipatie van vrouwen in het Verenigd Koninkrijk is vrij laag, al zijn in het liberale belastingstelsel vrouwen altijd fiscaal gestimuleerd om te gaan werken. De kinderopvang is verhoudingsgewijs duur en veel minder door de overheid ontwikkeld, al wordt hierin de laatste paar jaren wel meer geïnvesteerd. Door de Labour-regering is professionele zorg voor kinderen geïntroduceerd in de vorm van onderwijs, vooral voor kinderen ouder dan drie jaar (Sure-startprogramma). In de indeling van Esping-Andersen valt het Verenigd Koninkrijk onder het liberale regime met een relatief laag voorzieningenniveau.

Verenigd Koninkrijk⁶⁹	
Vruchtbaarheidscijfer (kinderen per vrouw)	1,8
Leeftijd vrouwen bij eerste kind	29,5
Armoedecijfer kinderen %	16,2
Arbeidsparticipatie vrouwen %	66,8
Deeltijdpercentage vrouwen %	38,8
Gemiddelde arbeidsduur vrouwen per week in uren ⁷⁰	31
Arbeidsparticipatie moeders (kinderen 0-16 jaar) %	61,7
Uitgaven(cash, diensten en belastingmaatregelen) aan gezinnen in % BNP	3,3

⁶⁸ The Clearinghouse on International Developments in Child, Youth and Family Policies.

⁶⁹ Voor de cijfers in deze tabellen gelden de volgende jaartallen: vruchtbaarheidscijfer (2005); leeftijd vrouwen bij eerste kind (2004); armoedecijfer kinderen % (2000); arbeidsparticipatie vrouwen % (2006); deeltijdpercentage vrouwen % (2006); arbeidsparticipatie moeders 0-16 % (2005); uitgaven (cash, diensten en belastingmaatregelen) aan gezinnen in % BNP (2003). De cijfers zijn afkomstig van het OECD 'Babies and Bosses' (2007).

⁷⁰ Cijfers 2006, afkomstig uit Nederland Deeltijdland (Portegijs, 2008).

Beleidsmaatregelen

Thema	Financieel	Materieel	Organisatorisch
1 Sociaal-cultureel	<ul style="list-style-type: none"> - Geen maatregelen om de geboortecijfers te beïnvloeden. 	<ul style="list-style-type: none"> - Geen expliciet beleid rondom scheiding. Huwelijksbemiddeling en voorkomen van scheiding zijn de verantwoordelijkheid van de tertiaire sector. De staat houdt zich op afstand van het privédomein van burgers. 	
2 Inkomen	<ul style="list-style-type: none"> - Child benefit: maandelijkse onbelastbare bijslag (ongeveer € 24 per week) voor iedereen die een kind opvoedt tot 16 jaar (€ 104 eerste kind, volgende kinderen € 70). - Working tax credit: belastingvoordeel voor werkenden met kinderen of werkenden met laag inkomen (voordelen zijn inkomensafhankelijk) met extra supplement voor alleenstaande ouders. - Supplement bij wtc waarbij tot 80% van kinderopvang wordt vergoed. - Child tax credit: inkomensafhankelijke toeslag voor iedereen die kind opvoedt: <ul style="list-style-type: none"> - family element € 60; - family element, baby addition € 60; - child element € 205; - disabled child element € 272; - severely disabled child € 110. - Sure start maternity grant van € 670 bij geboorte van een baby voor lage inkomens. - Child trust fund: elk kind ontvangt € 335 voor spaarrekening. - Education maintenance allowance: betaald aan 16-19-jarigen uit families met een laag inkomen die fulltime onderwijs volgen. € 40 per week, inkomensafhankelijk. 	<ul style="list-style-type: none"> - New deal voor alleenstaande ouders. Advies en ondersteuning van een persoonlijke adviseur over tegemoetkoming in kosten voor scholing, reiskosten en kinderopvang. Kunnen extra subsidies leveren voor kinderopvangkosten et cetera of opvang regelen. 	

Thema	Financieel	Materieel	Organisatorisch
3 Arbeid en zorg	<ul style="list-style-type: none"> - Statutory maternity pay voor werknemers-verlof van 39 weken (verhoogd vanaf 1 april 2007): eerste zes weken 90% van inkomen of daarna € 150 voor overige 33 weken of 90% van gemiddeld inkomen als dat minder is. - Aparte uitkering voor zelfstandigen (Maternity allowance) € 152 per week of 90% van gemiddeld inkomen als dat minder is. - Child support maintenance voor ouders die hun kind alleen opvoeden. Benefit wordt uitbetaald minus het bedrag aan alimentatie dat de andere ouder betaalt. - Care to learn: financiële ondersteuning (reiskosten en kinderopvang) voor ouders onder de 20 jaar die willen studeren. 		<ul style="list-style-type: none"> - Maternity leave: werknemers ontvangen 26 weken Ordinary Maternity Leave, gevolgd door een Additional Maternity leave van 26 weken. - Paternity leave van 2 weken voor € 150 per week of 90% van gemiddeld inkomen als dat minder is. - Werknemers met een kind onder de 6 jaar hebben het recht om bij hun werkgever te vragen om vermindering van werkuren of om flexibele werktijden. Werkgevers zijn verplicht deze verzoeken serieus te nemen en mogen deze alleen af te wijzen als een het bedrijfsbelang wordt geschaad.⁷¹ - Onbetaald parental leave: in totaal 13 weken tot het vijfde jaar van het kind. - Recht om voor een ziek kind te zorgen gedurende een 'redelijke tijd' (niet gespecificeerd bij wet), onbetaald.⁷²
4 Welzijn		<ul style="list-style-type: none"> - Kinderen van 3 en 4 jaar hebben recht op 12,5 uur per week gratis vroeg-schoolse educatie (38 weken per jaar). - Aanwezigheid van early excellence centres waarin geïntegreerde educatie en dagopvang voor jonge kinderen wordt geleverd, inclusief aanvullende diensten en ondersteuning aan ouders. - Programma's voor opvoedingsonder- 	<ul style="list-style-type: none"> - Het departement van Children, Schools and Families heeft het Childrens Plan opgesteld om beleid gericht op kinderen en gezinnen te coördineren.

⁷¹ DTI (2007).

⁷² Idem.

Thema	Financieel	Materieel	Organisatorisch
		<p>steuning worden niet landelijk aangeboden, maar alleen lokaal. Met name gericht op kinderen die antisociaal gedrag dreigen te vertonen.⁷³</p> <ul style="list-style-type: none"> - Landelijke overheid heeft zich in 2006 voorgenomen het aanbod van ondersteuning aan ouders te verbeteren, zodat alle ouders tijdig hulp krijgen.⁷⁴ 	

⁷³ Conferentie 'Changes in Parenting: Children Today, Parents Tomorrow' (2006).

⁷⁴ Idem.

8.9 Verenigde Staten

De Verenigde Staten kennen, zowel nu als in het verleden, op federaal niveau geen specifiek gezinsbeleid. Op het niveau van de staten is soms wel aanvullend beleid. Op federaal niveau zijn de afgelopen jaren wel binnen het welzijnsbeleid een aantal maatregelen ontwikkeld, gericht op gezinnen met kinderen. Dit beleid richtte zich in eerste instantie vooral op gehandicapte kinderen en later ook op kinderen in arme gezinnen. Daarnaast ontstond er een aantal belastingvoordelen voor alle personen met kinderen.

De Verenigde Staten hebben een liberaal regime met een sterke nadruk op het individu, weinig overheidsinmenging en met het functioneren van de markteconomie als belangrijkste mechanisme.

Verenigde Staten ⁷⁵	
Vruchtbaarheidscijfer (kinderen per vrouw)	2,05
Leeftijd vrouwen bij eerste kind	25,1
Armoedecijfer kinderen %	21,6
Arbeidsparticipatie vrouwen %	66,1
Deeltijdpercentage vrouwen %	17,8
Gemiddelde arbeidsduur vrouwen per week in uren	-
Arbeidsparticipatie moeders (kinderen 0-16 jaar) %	66,7
Uitgaven (cash, diensten en belastingmaatregelen) aan gezinnen in % BNP	1,4

⁷⁵ Voor de cijfers in deze tabellen gelden de volgende jaartallen: vruchtbaarheidscijfer (2005); leeftijd vrouwen bij eerste kind (2004); armoedecijfer kinderen % (2000); arbeidsparticipatie vrouwen % (2006); deeltijdpercentage vrouwen % (2006); arbeidsparticipatie moeders 0-16 % (2005); uitgaven (cash, diensten en belastingmaatregelen) aan gezinnen in % BNP (2003). De cijfers zijn afkomstig van het OECD 'Babies and Bosses' (2007).

Beleidsmaatregelen

Thema	Financieel	Materieel	Organisatorisch
1 Sociaal-cultureel		<ul style="list-style-type: none"> - Indirecte tegemoetkoming in huisvesting, door huizen te bouwen in de diverse staten waar men met subsidie kan wonen. - TANF-project (temporary assistance for needy families) richt zich onder andere op het vermeerderen van het aantal kinderen dat met twee ouders opgroeit.⁷⁶ 	
2 Inkomen	<ul style="list-style-type: none"> - Tegemoetkoming via de belasting voor mensen met kinderen. - Benefit voor arme gezinnen. Deels vanuit de nationale overheid, deels vanuit staten. Hier zitten vaak wel allerlei voorwaarden aan. 		
3 Arbeid en zorg			<ul style="list-style-type: none"> - Nauwelijks nationaal beleid voor zwangerschaps- of ouderschapsverlof. Elke werknemer in een bedrijf met meer dan 50 werknemers heeft recht op 12 weken familieverlof met behoud van baan. - In vijf staten wel kort, betaald verlof.
4 Welzijn	<ul style="list-style-type: none"> - Bij scheiding heeft de ouder die voor het kind zorgt, recht op tegemoetkoming van de andere ouder. - Voedselbonnen voor arme gezinnen. Voorwaarde: minder dan 130% van armoedegrens en één ouder op zoek naar werk. 	<ul style="list-style-type: none"> - Uitgebreid systeem aan ondersteuningsprogramma's, veelal op staatsniveau. - Nationaal programma gericht op ondersteuning van kwetsbare gezinnen: TANF.⁷⁷ - Beleid is veelal gericht op risicogroepen en kinderen in kwetsbare situaties.⁷⁸ 	

⁷⁶ Department of Health and Human Services USA (2008).

⁷⁷ Idem.

⁷⁸ Idem.

8.10 Zweden

Zweden heeft een duidelijk herkenbaar gezinsbeleid dat is ondergebracht bij het ministerie van Health and Social Affairs. Van oudsher richt het beleid zich vooral op de bescherming van kinderen, het herverdelen van inkomen, het compenseren van de kosten van het opvoeden van kinderen, het promoten van gelijkheid tussen mannen en vrouwen en het vergemakkelijken van het combineren van arbeid en zorg. Uitgangspunt van het beleid is het dual-earner/dual-caretakemodel. Dit model is in Zweden sterker dan in de andere Scandinavische landen. Zweden was dan ook het eerste land dat, begin jaren zeventig, het moederschapsverlof verving door ouderschapsverlof. De Zweedse regering wilde ook toen al stimuleren dat vaders zorgtaken vervullen. Eind jaren zeventig begon de versterking van de kinderopvangvoorzieningen.⁷⁹

De kenmerken van het Zweedse beleid zijn uitgebreide en universele ondersteuning voor opvang en voorschools onderwijs. Daarnaast kent Zweden een goed betaald en uitgebreid ouderschapsverlof. Het Zweedse beleid richt zich sterker op algemene ondersteuning voor families dan op specifieke ondersteuning voor arme gezinnen.

In 2008 wil de Zweedse regering het gezinsbeleid herzien. Een van de doelen is het ouderschapsverlof beter verdelen tussen mannen en vrouwen en de arbeidsparticipatie van vrouwen verbeteren.

Zweden⁸⁰	
Vruchtbaarheidscijfer (Kinderen per vrouw)	1,77
Leeftijd vrouwen bij eerste kind	28,6
Armoedecijfer kinderen %	3,6
Arbeidsparticipatie vrouwen %	72,1
Deeltijdpercentage vrouwen %	19
Gemiddelde arbeidsduur vrouwen per week in uren ⁸¹	34
Arbeidsparticipatie moeders (kinderen 0-16 jaar) %	82,5
Uitgaven(cash, diensten en belastingmaatregelen) aan gezinnen in % BNP	3,5

⁷⁹ Morgan (2007).

⁸⁰ Voor de cijfers in deze tabellen gelden de volgende jaartallen: vruchtbaarheidscijfer (2005); leeftijd vrouwen bij eerste kind (2004); armoedecijfer kinderen % (2000); arbeidsparticipatie vrouwen % (2006); deeltijdpercentage vrouwen % (2006); arbeidsparticipatie moeders 0-16 % (2005); uitgaven (cash, diensten en belastingmaatregelen) aan gezinnen in % BNP (2003). De cijfers zijn afkomstig van het OECD 'Babies and Bosses' (2007).

⁸¹ Cijfers 2006, afkomstig uit Nederland Deeltijdland (Portegijs, 2008).

Beleidsmaatregelen

Thema	Financieel	Materieel	Organisatorisch
1 Sociaal-cultureel	<ul style="list-style-type: none"> - Huisvestingtoeslag, afhankelijk van: inkomen, samenstelling huishouden, kosten huisvesting, gebied, aantal kinderen. 		
2 Inkomen	<ul style="list-style-type: none"> - Toeslag voor grote gezinnen, twee of meer kinderen. Dit bedrag loopt op tot € 111 vanaf het vijfde kind. - Child benefit, voor alle kinderen onder de 16 jaar € 111 per maand. - Student grants, voor kinderen die naar voortgezet onderwijs gaan. € 111 per maand, gedurende 9 maanden per jaar. - Ouders met een laag inkomen of geen inkomen krijgen een ouderschapsvergoeding voor 390 dagen tegen het minimum van € 19 per dag. - Er bestaat een toelage voor ouders die voor een gehandicapt of chronisch ziek kind zorgen. Maximaal 2.5 keer de price based amount (in 2007 € 4200). 		
3 Arbeid en zorg	<ul style="list-style-type: none"> - 'Pregnancy cash benefit' 11 tot maximaal 60 dagen voor de geboorte tegen 80% van het inkomen. Voor vrouwen met zwaar lichamelijk werk. - Kinderopvang is beschikbaar tegen maximaal 3%, 2%, 1% van het inkomen voor respectievelijk het eerste, tweede en derde kind.⁸² 	<ul style="list-style-type: none"> - Elk kind tussen één en zeven jaar heeft recht op opvangvoorzieningen (lokaal geregeld). Dit geldt voor alle kinderen. Deze plek moet binnen drie maanden beschikbaar zijn. - Personeel van een kinderopvang is gekwalificeerd (hbo of wo). 	<ul style="list-style-type: none"> - Parents cash benefit: 480 dagen per kind. 390 dagen tegen 80% van het inkomen, 90 dagen tegen minimum-inkomen van € 19 per dag. - Elke ouder krijgt 240 dagen waarvan hij of zij er 180 mag overdragen aan de andere ouder. - Er zit een inkomensplafond aan het

⁸² 'Swedish Family Policy' Fact Sheet, Ministry of Health and Social Affairs, February 2007.

Thema	Financieel	Materieel	Organisatorisch
			<p>bedrag dat wordt betaald. Dit ligt bij een jaarsalaris van ongeveer € 40.000 (tien keer het price based amount).</p> <ul style="list-style-type: none"> - Temporary parental benefit (maximaal 120 dagen per jaar) om voor een ziek kind te zorgen dat normaal naar de opvang of school gaat. Hiervoor wordt 80% van het inkomen betaald. - De vader krijgt tien dagen tijdelijk verlof voor de geboorte van zijn kind⁸³ tegen 80% van loon tot een bepaald plafond.⁸⁴ - Ouders hebben het recht om hun normale werkuren te verminderen met 25% tot het achtste jaar van het kind. De verminderde uren worden niet vergoed.⁸⁵

⁸³ Idem.

⁸⁴ DTI (2007).

⁸⁵ Idem.

4 Welzijn

- Elk kind van gescheiden ouders heeft recht op alimentatie. De staat betaalt € 135 per maand. De ouder die het bedrag verschuldigd is, moet dit weer terugstorten aan de staat. Hoeveel de ouder moet betalen, hangt af van het inkomen.
- Ondersteuning aanbieden is de verantwoordelijkheid van de gemeenten. Op gemeenteniveau hebben ouders tijdens de zwangerschap en het eerste jaar van het kind de mogelijk deel te nemen aan groepsbijeenkomsten met andere ouders. Dit is vooral voor ouders met een kind onder één jaar.⁸⁶
- FHI (nationale gezondheidsinstituut) heeft een voorstel gedaan voor methoden voor opvoedingsondersteuning gedurende verschillende fasen van het leven van het kind.⁸⁷

⁸⁶ Sweden's Fourth Periodic Report to the UN Committee on the Rights of the Child 2002-2007.

⁸⁷ Idem.

LITERATUURLIJST

- D'Addio, C. en M. Mira d'Ercole (2005) *Trends and determinants of fertility rates in OECD Countries: the role of policies*. OECD Social, Employment and Migration Working Papers. Parijs: OECD
- Agtmaal-Wobma, E. van, en J. Latten (2008) *Steeds meer vaders van boven de 40*. Den Haag: CBS
- Bradshaw, J. en N. Finch (2002) *A comparison of child benefit packages in 22 countries*. Department for Work and Pensions Research Report no.174. Leeds: Corporate Document Service
- Bundesinstitut für Bevölkerungsforschung (2006) *Work Package 7 Child-friendly Policies*. Dialog paper series 2006 no. 7. Wiesbaden: Bundesinstitut für Bevölkerungsforschung
- Cattoir, P. en D. Jacobs (1998) 'Het gezinsbeleid in België: welke instrumenten voor welke doelstellingen?' In: *Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid*. 1998, nr. 1
- ChildONEurope Secretariat (2007) *Survey on the role of parents and the support from the Governments in the EU*. Florence: European Network of National Observatories on Childhood
- ChildONEurope Secretariat (2005) *Family mediation in the European Union*. Florence: European Network of National Observatories on Childhood
- Clavero, S. (2001) *Parenting Support – An International Overview*. Belfast: University of Belfast
- Conference of European Ministers Responsible for Family Affairs, XXVIIIth session, 16-17 may 2006. Lisbon Portugal. *Changes in Parenting: Children Today, Parents Tomorrow*. Compendium of National Contributions Directorate General III – Social Cohesion Social Policy Department
- Council of Europe (2005) *Parental Leave in Council of Europe Member States* Prepared by E. Drew. Strasbourg: Council of Europe
- Department of Health and Human Services US (2008) *Performance Highlights*. Washington: Department of Health and Human Services
- Department of Trade and Industry (2006) *International Review of Leave Policies and Related Research 2006*. Employment Relations Research Series, no 57. Edited by Peter Moss and M. O'Brien. Londen: DTI

- Department of Trade and Industry (2007) *International Review of Leave Policies and Related Research 2007*. Employment Relations Research Series, no 80. Edited by Peter Moss and M. O'Brien. Londen: DTI
- Ekberg, J., R. Eriksson en G. Friebel (2006) *Parental Leave - A Policy Evaluation of the Swedish "Daddy-Month" Reform*. Stockholm: Swedish Institute for Social Research
- Embassy of France in the U.S. (2007) *La France à la loupe; early childhood policy in France*.
- Eriksson, R. (2005) *Parental Leave in Sweden: The Effects of the Second Daddy Month. Working Paper*. Stockholm: Swedish Institute for Social Research
- Esping-Andersen, G. (1990) *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Policy Press
- Gauthier, A.H. (2007) 'The impact of family policies on fertility in industrialized countries: a review of the literature.' In: *Population Research and Policy Review*. 26, nr. 3
- Gauthier, A.H. (1996) *The State and the Family: A Comparative Analysis of Family Policies in Industrialized Countries*. Oxford: Clarendon
- Gerlach, I. (2004) *Familienpolitik*. Wiesbaden: VS Verlag
- Gislason, I.V. (2007) *Parental Leave in Iceland; Bringing the Fathers In. Developments in the Wake of New Legislation in 2000*. Asprent Akureyri: Ministry of Social Affairs: Centre for Gender Equality
- Hoem, B. (2000) *Entry into motherhood in Sweden – The influence of economic factors on the rise and fall in fertility, 1986-1997*. Rostock: Max Planck Gesellschaft
- Jeugd en Gezin, programmaministerie (2007) *Alle kansen voor alle kinderen: Programma Jeugd en Gezin 2007-2011*. Den Haag: ministerie van Jeugd en Gezin
- Jongen, E. en D. van Vuuren (2004) *Kinderopvang, verlofregelingen en arbeidsparticipatie*. Den Haag: CPB
- Kamerman, S.B. (2000) 'Parental Leave Policies: An Essential Ingredient in Early Childhood Education and Care Policies.' In: *Social Policy Report* 14, nr. 2 Michigan: Society for Research in Child Development
- Knijn, T. (2003) *Social and Family Policy – The Case of the Netherlands*. Utrecht: Universiteit Utrecht

- Kok, L., Hop, J.P. en H. Pott-Buter (2007) *Kosten en baten van participatiebeleid*. Amsterdam: SEO
- Kremer, M. (2005) *How Welfare States Care: Culture, Gender and Citizenship in Europe*. Utrecht: Universiteit Utrecht
- Ministry of Health and Social Affairs Sweden (2007) *Financial support for families with children*. Stockholm: Ministry of Health and Social Affairs
- Ministry of Health and Social Affairs Sweden (2007) *Sweden's Fourth Periodic Report to the UN Committee on the Rights of the Child 2002-2007*. Stockholm: Ministry of Health and Social Affairs
- Ministry of Justice, Department of Family Affairs Denmark (2007) *Getting Divorced: Leaflet about divorce and legal separation*. Copenhagen: Ministry of Justice
- Ministry of Justice, Department of Family Affairs Denmark (2007) *Child benefit in Denmark 2007*
- Moran, P., D. Ghate, en A. van der Merwe (2004) *What Works in Parenting Support? A Review of the International Evidence*. London: Policy Research Bureau
- Morgan, K. (2007) *The Political Path to a Dual-Earner/Dual-Carer Society: Pitfalls and Possibilities*. Washington DC: George Washington University
- Neyer, G. en G. Andersson (2007) *Consequences of family policies on child-bearing behaviour: effects or artefacts*. Rostock: Max Planck Gesellschaft
- Norwegian Ministry of Children and Family Affairs (1998) *OECD: Thematic Review of Early Childhood Education and Care Policy*. Parijs: OECD
- OECD Country Note (2004) *Early Childhood Education and Care Policy in France*. Directorate for Education: OECD
- Organization for Economic Cooperation and Development (2007) *Babies and Bosses, Reconciling Work and Family Life. A Synthesis of Findings for OECD Countries*. Parijs: OECD
- Ostner, I., M. Reif, en H. Turba (2003) *Family Policies in Germany*. Third report for the project 'Welfare Policies and Employment in the Context of Family Change'. Drafted for the meeting 8-9 October in Utrecht, Netherlands 2003
- Portegijs, W. en S. Keuzenkamp (2008) *Nederland deeltijdland: vrouwen en deeltijdwerk*. Den Haag: SCP

- Portegijs, W., B. Hermans en V. Lalta (2006) *Emancipatiemonitor 2006: veranderingen in leefsituatie en levensloop*. Den Haag: SCP
- Raad voor Volksgezondheid en Zorg (2007) *Uitstel van ouderschap: medisch of maatschappelijk probleem?* Den Haag: RVZ
- Rønsen, M. (2004) *Fertility and family policy in Norway – A reflection on trends and possible connections*. Rostock: Max Planck Gesellschaft
- Skevik, A. (2003) *Family Policies in Norway* Third report for the project 'Welfare Policy and Employment in the Context of Family Change', drafted for the meeting 5-6 June 2003 in Reykjavik, Iceland.
- Swedish National Institute of Public Health (2006) *New tools for parents – Proposals for new forms of parent support*. Sven Bremberg (editor) Swedish National Institute of Public Health
- The Social Protection Committee (2008) *Child Poverty and Well-Being in the EU: Current status and way forward*. European Commission, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities. Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Tweede kamer der Staten-Generaal (2006) *Gezinsbeleid*. TK 30 512 nr 2. Den Haag: Sdu Uitgevers
- Vermeij, A., J. van der Wel en P.J. Krooneman (2005) *Inventarisatie hulpaanbod bij (echt)scheiding en omgang*. Amsterdam: Regioplan Beleidsonderzoek
- Versantvoort, M. (2007) *Ouderschapsverlof: carrièrestop of- stap? Een schets van de sociaal-economische effecten van verlof en de beleidsmatige dilemma's die daaruit volgen*. Leiden: Universiteit Leiden

Websites

- Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend; familie leistung und foerderung
<http://www.bmfsfj.de/bmfsfj/generator/Politikbereiche/Familie/leistungen-und-foerderung.html>
- Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend; familienwegweiser
<http://www.familienwegweiser.de/bmfsfj/generator/wegweiser/stichwortverzeichnis,did=93874.html>
- California Evidence-Based Clearinghouse for Child Welfare
<http://www.cachildwelfareclearinghouse.org/>

- Childwelfare Information Gateway
<http://www.childwelfare.gov/>
- The Clearinghouse on International Developments in Child, Youth and Family Policies
<http://www.childpolicyintl.org/>
- European Alliance for Families; national policy Denmark
http://ec.europa.eu/employment_social/families/national-family-policy/daenemark_en.html
- Eltern bildung
<http://www.eltern-bildung.at/eb/startseite.php>
- Family policy Norway: speech minister of children and family affairs
http://www.regjeringen.no/nb/dokumentarkiv/Regjeringen-Stoltenberg-/Barne--og-familiedepartementet/261645/261646/family_policy_in_norway.html?id=261755
- Federale Overheidsdienst Werkgelegenheid Arbeid en Sociaal Overleg (België) <http://www.werk.belgie.be/defaultTab.aspx?id=553>
- Ministry of social affairs and health Denmark
<http://www.stm.fi/>
- Ministry of Labour, Finland; family leaves 2003
<http://www.mol.fi/english/working/familyleaves2003.html>
- Ministry of Labour, Finland; family leaves table 2003
<http://www.mol.fi/english/working/familyleavestable.pdf>
- MISSOC: The Mutual Information System on Social Protection (2007)
ec.europa.eu/employment_social/spsi/missoc_en.htm
- Nederlandse ambassade in Frankrijk
http://www.ambafrance.nl/article.php?id_article=952
- Nieuwsbrief University of Iowa, November 2005
<http://www.iowalum.com/atiowa/nov05/nov05keep.html>
- Noorwegen; de officiële website in België
<http://www.noorwegen.be/policy/family/daycare/daycare.htm>
- Postbus 51
www.postbus51.nl

